

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

OMUS XXI - 2018
VOL. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

21/2018

Vol. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: november 2018

© Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS),

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Vincent Múcska (Bratislava)

Martin Pekár (Košice)

Petr Popelka (Ostrava)

Jan Randák (Praha)

Jerzy Sperka (Katowice)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

PhDr. Zdena Krišková, PhD., Mgr. Jozef Meliš, PhD.,

Mgr. Rastislav Molda, PhD., Doc. PhDr. Marek Syrný, PhD.

OBSAH

Články

CHLEPKO, P.: Krupinské právo v stredoveku4

DENKOVÁ, Z.: Bytová výstavba v Banskej Štiavnici
medzi rokmi 1948 – 1989 (mestské územné plány, bytová politika,
typológia bývania)26

Materiály

JEMBRICH, A.: Moysesove listy Pavlovi Muhićovi (1861, 1862, 1864, 1867)
a biskupovi Josipovi Jurajovi Strossmayerovi (1861)60

Rozhľady

КАРАБИН, А.: Разница в отношении властей и населения
Российской империи к военнопленным разных национальностей в
годы Первой мировой войны76

Recenzie a anotácie

PAVLOV, J.: *Detva v 20. storočí. Detva (?) : n.o. Maja,*
2016. (J. Golian)91

DÜRING, M. et al.: *Handbuch Historische Netzwerkforschung:
Grundlagen und Anwendungen.* Berlin : LIT Verlag, 2016.
(Z. Kudzbelová)98

SACHSLEHNER, J.: *Wieder 1683 : Rok, który zdecydował
o losach Europy.* Kraków : Znak Horyzont, 2018. (P. Kunec)104

Krupinské právo v stredoveku

PETER CHLEPKO

Katedra pomocných vied historických a archivníctví, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové; Liptovské múzeum Ružomberok

Krupina law in the Middle Ages

Abstract: During the Middle Age several law systems existed in Kingdom of Hungary. The center of one of these systems was Krupina. The law from Krupina evolved from the legal customs of the Saxons. Saxon ethnic group in the city was dominated by the judiciary and law. This dominance enabled the original customary law to develop into the city's law system. This law system was similar to the Magdeburg law and was relatively extended in the territory of medieval Slovakia. In the paper we will deal with the extension, forms and characteristics of this law system.

Keywords: Krupina, Medieval Slovakia, Towns, Saxons, Magdeburg

Mesto Krupina leží v regióne Hont. Lokalita pôvodne patrila pod správu hontianskeho hradu. Začiatkom 13. storočia bola začlenená pod správu Zvolenského hradu, Zvolenskej župy.¹ Najstaršie dôkazy o prítomnosti človeka v okolí lokality pochádzajú z doby kamennej. Kontinuita osídlenia v lokalite a okolí pokračovala až do stredoveku. Pôvodná osada vznikla na brehu rieky Krupinica a postupne sa vyformovala na stredoveké mesto. Lokalita sa rozrastala na svahu mierneho návršia, na ktorom zrejme už v 13. storočí stál kostol.² Krupina sa v stredoveku postupne stala dôležitou lokalitou, okolo ktorej sa vytvoril významný právny okruh.³ Hostia, ktorí prišli do tohto

¹ HANULIAK, Václav: K problematike počiatkov mesta Krupiny In: *Pohľady do minulosti Krupiny*. zost. M. Gajdoš, Krupina: Vlastivedné múzeum vo Zvolene a Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 15.

² BREZOVÁKOVÁ, Blanka: Krupina. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. 1. vydanie, Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 242-243.

³ MAREK, Miloš: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 113.

kraja na prelome 12. a 13. storočia sa zakrátko usídlili aj v Krupine. Presné dôvody ich príchodu sú len dohady. Títo hostia, nemeckého pôvodu, získali isté výhody a to napomohlo k zlepšeniu postavenia Krupiny.⁴ Dôkazy o prítomnosti Nemcov máme aj v okolitých sídlach.⁵ Z roku 1238 máme prvú písomnú zmienku o Krupine a etnicite hostí, ktorí v nej sídlili. Belo IV. v tejto listine upravuje platobnú povinnosť krupinským Sasom pre Bzovický kláštor. V listine sú spomenutí ako „*Saxones de Corpona*“.⁶ V tomto roku boli hosťom z Krupiny pravdepodobne udelené aj prvé privilégia.⁷ Znenie týchto privilégií nepoznáme. Môžeme však predpokladať, že už v tomto období sa mohli miestni Sasi riadiť vlastným právom, ktoré si priniesli zo svojej domovskej krajiny. Prítomnosť Sasov a ich právnych zvyklostí už v predprivilegiálnom období vytvárala ideálne podmienky pre ďalší rozvoj práva. Krupinské právo bolo pomerne rozšírené a Krupina samotná bola dôležité právne centrum. Téma krupinského práva venoval samostatnú štúdiu P. Križko.⁸ Takisto jednu štúdiu venoval aj J. Holák.⁹ Neskôr sa téme krupinského práva venovala D. Lehotská vo svojej štúdii „*Vývoj mestského práva na Slovensku*“.¹⁰ D. Lehotská vo svojej štúdii ale širšie nezohľadnila špecifické podmienky Uhorského kráľovstva. Okrem týchto autorov sa krupinským právom zaoberali viacerí historici, avšak už len čiastočne v rámci štúdií¹¹ alebo v rámci kratších podkapitol v monografiách.¹² Preto sa na túto tému treba pozrieť znovu, vo svetle nových poznatkov a postupov pri bádani. Nový pohľad na problematiku skúmania stredovekých miest ponúka vo

⁴ BREZOVÁKOVÁ, B.: Krupina, s. 246.

⁵ LUKÁČ, Miroslav et al.: *Krupina – monografia mesta*. 2. doplnené vydanie, 2014, Banská Bystrica: Harmony, 2014, s. 27.

⁶ MARŠINA, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovacie II* (ďalej CDSI II). Bratislava: Obzor, 1987, s. 31, č. 45.

⁷ LUKÁČ, M. et al.: *Krupina*, s. 27.

⁸ KRIŽKO, Pavol: *Stredoveké súdnictvo a krupinská pravda*. In: *Sborník MSS II*, 1897, s. 3-28.

⁹ HOLÁK, Ján: Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene. In: *Sborník Matice slovenskej*. Historia, 1938 – 1939, roč. XVI – XVII, č. 3 – 4, s. 203-226.

¹⁰ LEHOTSKÁ, Darina: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: *Sborník FFUK – Historica 10*, 1959, s. 36-114.

¹¹ RATKOŠ, Peter: Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia meštianstva (K 600. výročiu žilinského privilégia „pro Slavis“). In: *Slovenská archivistika*. Vol. XVI, No 2, 1981, s. 7-31.

¹² Ide o podkapitoly alebo kapitoly napríklad v týchto monografiách: ZREBENÝ, Alexander: *Z feudálnych dejín Krupiny*. Martin: Osveta, 1974, 192 s.; LUKÁČ, M. et al.: *Krupina*, 268 s.; ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján – et al.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010. 629 s.

svojej štúdii „*Meštianske právo na Slovensku v stredoveku*“ F. Uličný.¹³ V nej autor vyzdvihuje pri skúmaní stredovekých miest potrebu zohľadňovať špecifiká Uhorského kráľovstva. Z týchto dôvodov si téma krupinského práva zasluhuje korekciu a zhrnutie doterajších poznatkov, ich doplnenie a celistvejšie prezentovanie témy. Preto sa v štúdii budeme zaoberať rozšírením krupinského práva a jeho podobám na území Slovenska v stredoveku, a pokúsime sa na túto tému podať ucelenejší pohľad.

Do rozvoja stredovekých miest v Uhorskom kráľovstve významne zasiahol Belo IV. Obdobie jeho vlády je typické udeľovaním výsad a pozývaním zahraničných kolonistov. Privilégiá, ktoré mnohé lokality v tomto období získali, často na dlhú dobu predurčili ďalšie smerovanie ich vývoja. Panovníkova snaha o rozvoj miest priala aj krupinským hostom, ktorí získali svoje prvé písomné privilégia práve od panovníka Bela IV. Tieto privilégia získali pravdepodobne v roku 1238.¹⁴ O ich obsahu nemáme bližšie informácie. Môžeme len predpokladať, že obsahovali slobody podobné slobodám z neskorších konfirmácií. Keďže sa prvé privilégium stratilo, kráľ Belo IV. na základe prosieb Krupinčanov obnovil a upevnil ich predošlé slobody. Toto renovujúce privilégium im vydal v roku 1244 v Krupine. Privilégiu pre krupinských hostí z roku 1244 sa zmieňuje aj o tom, že predošlé privilégium sa stratilo počas Tatárskeho vpádu. Krupinskí hostia boli oslobodení od mýta v celej krajine a získali aj možnosť slobodnej voľby farára. V právnych záležitostiach získali Krupinčania možnosť voľby richtára, ktorý bol zároveň ich sudcom. Richtára si mali voliť každoročne a po zvolení ho mal potvrdiť kráľ. Richtár mal úplnú súdnu právomoc a mohol súdiť aj hrdelné zločiny. Komplikované a náročné prípady mal súdiť panovník. Riešiť spor súbojom sa zakazovalo. Spor sa mal vyriešiť prisahou dvanástich lepších,¹⁵ spolu s ktorými richtár spor

¹³ ULICHNÝ, Ferdinand: *Meštianske právo na Slovensku v stredoveku*. In: *Mesto a dejiny*. Vol. III, č. 2, 2014, s. 6-22.

¹⁴ CDSI II, s. 24, č. 32.

¹⁵ Pravdepodobne išlo o váženejších členov obce, ktorí mali medzi obyvateľmi lokality autoritu.

rozsúdil. Krupinskí hostia boli vyňatí spod súdnej právomoci zvolenského župana a iných súdov. Povinnosť dostaviť sa pred súd mali len v prípade, že sa mali dostaviť pred súd ich vlastného richtára alebo kráľa. Okrem kráľa mal nad nimi súdnu právomoc jedine ich vlastný richtár. V prípade svedectva v spore sa nepripúšťalo svedectvo Uhra proti Sasom a Nemcom.¹⁶ Uhorské svedectvo malo silu len vtedy, keď bolo zmiešané spolu so saským a nemeckým svedectvom. Krupinskí hostia teda získali pomerne širokú súdnu autonómiu. Mimoriadne zaujímavým je nariadenie týkajúce sa uhorského a nemeckého svedectva. Vyzdvihnutie nemeckého svedectva nám nepriamo svedčí o istej právnej dominancii saského a nemeckého etnika v lokalite. Toto ustanovenie o svedectve bolo zrušené až panovníkom Ľudovítom II. v roku 1517.¹⁷ Z toho by sa dalo predpokladať, že v Krupine si miestni Sasi mohli podržať vlastnú právnu zvyklosť na úkor iných právnych zvykov po väčšinu stredoveku. Preto sa ich súbor právnych noriem mohol stať v meste nadradeným, a iné právne zvyklosti by boli potlačené do úzadia, pričom by sa obmedzovali len na spory, kde by proti sebe stáli Uhri. Miestne podmienky teda umožnili pestovanie saského zvykového práva. Rovnako je dôležité spomenúť, že aj v zákonníkoch magdeburského práva jestvujú články, ktoré hovoria o tom, že v spore medzi príslušníkmi iných kmeňov sa nerozhodovalo podľa ich práva, ale podľa práva, ktoré používalo mesto.¹⁸ Tieto články pritom vznikli ako reakcia na situáciu, keď nemeckí kolonisti prišli do styku s polabskými Slovanmi.¹⁹ Zákonnými článkami sa zrejme snažili uplatniť nemecké právo pred mestským súdom na úkor inej právnej zvyklosti, a tým si následne presadiť vlastné právne obyčaje. Preto časť o svedectve spomínaná v privilegii môže byť odkazom na tieto

¹⁶ CDSI II, s. 113-114, č. 168; JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I.* (ďalej JUCK, *Výsady I*). Bratislava: Veda, 1984, s. 38, č. 12.

¹⁷ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Zvolen (ďalej p. AZ), fond Magistrát mesta Krupina, č. 33.

¹⁸ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, 2014, s. 135.

¹⁹ PAPSONOVÁ, M.: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku*, s. 26-27.

zákonné články, respektíve saské zvyky.²⁰ Rovnako môže nepriamo svedčiť aj o vyspelom právnom povedomí vtedajších krupinských Sasov. Krupinskí Sasi si teda mohli presadiť svoje právo aj spôsobom, ktorý už bol známy. V každom prípade, zrejme na takomto právnom základe vznikalo krupinské právo.

Postupne sa krupinské právo začalo šíriť aj do iných lokalít. Prvou lokalitou v právnom okruhu Krupiny sa, pravdepodobne, stali Hybe. V roku 1230 Ondrej II. odmenil troch svojich vojenských vyslúžilcov územím, v hraniciach ktorého ležali Hybe. Hybe sa priamo nespomínajú.²¹ Prvýkrát sa Hybe spomínajú v roku 1239, kedy Belo IV. po revízii majetkov získal Hybe späť do kráľovskej držby.²² Od polovice 13. storočia sa začali v lokalite usádzať nemeckí obyvatelia. Hybe však predtým fungovali, pravdepodobne, ako staré trhové miesto, a pôvodní obyvatelia boli zrejme slovanského pôvodu.²³ Sasov do tejto lokality prilákalo azda nerastné bohatstvo v okolí. Významným medzníkom pre miestnych hostí bol rok 1265. V tomto roku hostia z Hýb údajne získali svoje prvé privilégia. Ich právny obsah poznáme aj z konfirmácií uhorských kráľov Štefana V., Ladislava IV. a Ondreja III. z rokov 1270, 1285 a 1297.²⁴ Tieto prvé privilégia im udelil panovník Belo IV. Podľa znenia listiny boli slobody udelené na žiadosť miestnych hostí, ktorí prišli za kráľom. Hostia z Hýb dostali slobody, aké mali i hostia v Krupine. Mohli voliť richtára, ktorý mal nad nimi úplnú súdnu právomoc. Nemohol ich súdiť liptovský župan ani iný sudca,

²⁰ Zákonné články prezentované M. Paponovou je komplikované interpretovať. Spomenuté zákonné články nedovoľovali svedčiť v slovanskom jazyku. Pričom takéto slovanské svedectvo je úzko späté so slovanskou právnou zvyklosťou a jej aplikáciou. Je preto možné, že v dobovej nemeckej právnej terminológii nepripustnosť svedectva Uhrov znamenala neumožniť použiť uhorské právne zvyky na súde. Pričom tento predpoklad si určite zasluhuje ešte hlbšie skúmanie.

²¹ ULÍČNÝ, Ferdinand: *Dejiny Liptova od 9. do 19. storočia*. Liptovský Hrádok: Komunitná nadácia Liptov, 2014, s. 67.

²² Fotokópiu tejto písomnosti na portáli www.hungaricana.hu poskytuje Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai levéltár (ďalej MNL OL DL). Predmetná listina: MNL OL DL 40 848; CDSI II, s. 39, č. 54.

²³ ULÍČNÝ, F.: *Dejiny Liptova*, s. 67.

²⁴ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠA ZA), pracovisko archív Liptovský Mikuláš (ďalej p. ALM), fond Mestečko Hybe, č. 2, č. 3.

a prislúchali len kráľovskej právomoci ako hostia v Krupine a Banskej Štiavnici. V prípade sporu hosťa z Hýb a cudzinca spor riešil richtár z Hýb spolu so sudcom, pod ktorého podliehal cudzinec. Tiež mali možnosť voľby farára.²⁵ L. Juck v kritickom aparáte, pri listine pre Hybe z roku 1265 upozorňuje, že ide o falzum z polovice 14. storočia interpolované hlavne v častiach, kde sa ohraničuje hybiensky chotár. V stredoveku nebolo ničím nezvyčajným, ak došlo k falšovaniu častí listín, ktoré sa týkali veľkosti chotára. Vierohodnosť informácii o krupinskom práve však potvrdzujú staršie confirmácie. Z 13. storočia je málo prameňov k Hybe. Listina z roku 1239²⁶ napovedá, že záujmom kráľa bolo, aby Hybe ostali v jeho rukách, čo by v budúcnosti umožňovalo udelenie privilégií. K tomu neskôr zrejme vďaka novým nemeckým usadlíkom aj došlo. Zdá sa, že hlavným vzorom slobôd pre Hybe bola podľa privilegií Krupina.²⁷ Hostia sídlia v Hybe mali nepochybne dobré styky s Krupinou a Banskou Štiavnicou. Udelenie krupinských slobôd však akoby vyzdvihovalo bezprostrednosť vzťahu medzi týmito dvoma lokalitami. Zaujímavé je, že aj Matej Bel vo svojom diele venujúcom sa Liptovskej stolici spomína, že v Hybiach kedysi žili Sasi.²⁸ Ak teda zoberieme do úvahy možnú prítomnosť saských osadníkov²⁹ a znenie privilegia Hýb, môžeme v tejto lokalite predpokladať vhodné podmienky pre krupinské právo. Nevieme s istotou povedať, do akej miery sa uplatňovala a ako presne vyzerala krupinská právna zvyklosť v Hybe v tomto období, ale zdá sa, že ide o akúsi protoformu právnej filiácie. Hybe sú zároveň zrejme prvou lokalitou krupinského právneho okruhu.

Obdobím najväčšieho rozmachu krupinského práva bolo 14. storočie. V predchádzajúcom období sa krupinské právo uchytilo hlavne

²⁵ ŠA ZA, p. ALM, fond Mestečko Hybe, č. 1; JUCK, *Výsady I*, s. 48-49, č. 33.

²⁶ MNL OL DL 40848; CDSI II, s. 39 č. 54.

²⁷ ŠA ZA, p. ALM, fond Mestečko Hybe, č. 1; JUCK, *Výsady I*, s. 48-49, č. 33. „*premissam libertatem hospitum de Corpora*“.

²⁸ BEL, Matej: *Liptovská stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2014, s. 203.

²⁹ Nie je vylúčené, že títo osadníci mohli byť pôvodom z Krupiny.

tam, kde boli prítomní saskí osadníci. Podľa toho, do akej miery si dokázali presadiť svoje požiadavky pred panovníkom, boli schopní uplatniť si svoju právnu zvyklosť v lokalite. 14. storočie prinieslo Uhorskému kráľovstvu zmenu panovníckej dynastie, ale aj nový pohľad na mestá a mestečká. Rozsiahle banské reformy, daňové reformy a vzostup kráľovskej moci, toto všetko sa odzrkadlilo aj na rozvoji miest a mestečiek. Na scénu vstupujú miestni zemepáni, ktorí udeľujú lokalitám výsady. Vznikajú osady na zákupnom práve a mnohé iné lokality získavajú lepšie postavenie. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že právny systém uhorských miest dostáva v priebehu 14. storočia konkrétnejšiu podobu. Rovnako to bolo aj v prípade šírenia práva. V predošlom období to záviselo od panovníka alebo schopnosti určitého etnika presadiť svoje zvyklosti. V 14. storočí však tento proces získava svoju ustálenú podobu a právo ma oveľa širšie možnosti svojho šírenia. Samotné krupinské právo reflektovalo tento vývoj. Panovník Karol I. v roku 1327 umožnil ťažiť drahé kovy majiteľom na ich majetkoch, pričom tie ostali v ich vlastníctve. Z tejto ťažby však museli odviesť kráľovskú daň.³⁰ Väčšia banská sloboda sa odzrkadlila v potrebe právne podporiť lokality aj v tejto otázke. Krupina spomínaný stav reflektovala, preto bolo dôležitým míľnikom prevzatie banského práva zemepanského mestečka Rudnava, niekedy v rokoch 1327 – 1328.³¹ Keďže Krupina by v otázke banského práva nebola schopná konkurovať významnejším banským mestám v jej okolí, banské právo Rudnavy zrejme plne stačilo aspoň na základnú právnu podporu banských mestečiek v jej okruhu. Ďalším dôležitým krokom Krupiny bolo poskytnutie svojich zákonov pre potreby kolonizácie a aj vidieckym sídlam.

Ďalšími lokalitami, ktoré získali práva a slobody Krupiny boli Plešivec a Štítnik. Stalo sa tak v roku 1328. Okolnosti udelenia práva si v tomto prípade zasluhujú menšiu pozornosť. Lokalitám tieto privilégia po dohode s barónmi a prelátmi udelil kráľ Karol I. Hlavným dôvodom

³⁰ LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana (eds.): *Pramene práva na území Slovenska I*. Trnava: VEDA, 2007, s. 104.

³¹ ZREBENÝ, A.: *Z feudálnych dejín Krupiny*, s. 82.

boli zásluhy ich zemepána Dominika. Panovník lokalitám udelil okrem trhových práv úplnú súdnu právomoc spolu so slobodami a právami krupinských hostí.³² V tomto prípade sú zjavné nové prvky pri šírení krupinského práva. Kráľ im udelil práva za zásluhy ich zemepána, teda nešlo o mestá na kráľovskej pôde ani o kráľovskú podporu emancipácie miestnych hostí. V predošlom období Hybe a samotná Krupina boli lokality pod kráľovskou právomocou. Tiež stojí za zmienku, že Plešivec a Štítnik ležali v Gemerskej župe. V tomto prípade krupinské právo zrejme prvýkrát prekročilo hranicu pôvodnej veľkej Zvolenskej župy. Čo presne motivovalo panovníka a zemepána k udeleniu takýchto výsad zemepanským mestám s istotou povedať nevieme. Azda tu bola motiváciou snaha o zlepšenie celkového postavenia lokality, či už to bolo po právnej stránke alebo po stránke hospodárskej.

Krupinské právo získal aj Martin. V Martine sa v staršom období predpokladá uplatňovanie žilinského práva. Nepriamo to potvrdzuje predaj mlyna z roku 1384. Mlyn predával istý Hanko.³³ Možno predpokladať, že mlyn dostal do vlastníctva spolu s dedičným richtárstvom. Prelomový bol pre Martin rok 1340. V turčianskom registri je záznam, že v tomto roku údajne Martin od kráľa Karola I. získal slobody mesta Krupina.³⁴ G. Fejér vo svojom diplomatári uvádza prepis, v ktorom sa dozvedáme, že záznam v registri bol vytvorený na základe troch listín, ktoré ukázali prisažní a richtár z Martina.³⁵ O dôvodoch udelenia a o okolnostiach udelenia krupinských slobôd pre Martin veľa nevieme. Môžeme len konštatovať, že tak urobil panovník a že jestvovali minimálne tri listiny potvrdzujúce túto skutočnosť.

V roku 1340 svoje privilégia získala od panovníka Karola I. aj Slovenská Lupča. Na žiadosť Petra a Pavla, ako zástupcov miestnych hostí, im panovník udelil možnosť voľby farára, ktorého mal potvrdiť

³² JUCK, *Výsady I*, s. 112-113, č. 133.

³³ BEŇKO, Ján: *Starý Turiec*. Martin: Osveta, 1996, s. 141.

³⁴ JUCK, *Výsady I*, s. 130, č. 157.

³⁵ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VIII/vol. 4*. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829 – 1838, s. 439.

ostrihomský arcibiskup. Získali tiež možnosť si každoročne zvoliť svojho richtára a možnosť riešiť vzájomné spory podľa krupinského práva.³⁶ V tejto listine sa v prípade krupinského práva prvýkrát stretávame s istou formou právnej normy. Hoci sa v predošlom období Krupina stala vzorom pre viaceré lokality, z danej listiny sa prvýkrát dozvedáme o existencii krupinských právnych artikúl. Vypovedá to aj o tom, že rozhodnutie richtára a súdnej rady viac záviselo od písaných zákonov. Slovenská Ľupča sa teda stala prvou lokalitou, ktorá získala možnosť riadiť sa riadne vyvinutým krupinským právom. Takto formulované znenie privilégií bez pochyb zaradilo Slovenskú Ľupču do právneho okruhu Krupiny.

Do okruhu miest krupinského práva môžeme zaradiť aj Bojnice. V prípade Bojníc sa nám zachovali informácie o krupinskom práve v jednom novovekom odpise. Podľa neho Bojnice získali svoje práva v roku 1366 od panovníka Ľudovíta I. Ten udelil mestečku privilégia po prosbe Jána, syna kastelána Gileta. Panovník udelil mestečku práva a slobody, aké majú hostia a mešťania Krupiny. Ďalej určil výšku dane pre obyvateľov mesta.³⁷ Tento odpis je však neoverený. Mešťania pravdepodobne nemali motív, aby klamali v otázke získaného práva. Hoci ide o neoverený odpis, informácia o krupinskom práve mohla vychádzať zo skutočnosti.

Mimoriadnu pozornosť v prípade krupinského práva treba venovať Žiline. Žilina sa spočiatku riadila právom mesta Tešín. Toto mesto bolo zároveň odvolacou inštanciou pre mesto Žilina. Tešínske právo bolo flámskeho pôvodu, vhodné na kolonizáciu vidieka.³⁸ Táto kolonizačná činnosť sa čoskoro začala široko uplatňovať. Okolo mesta Žilina vznikol široký právny okruh. Tak vzniklo žilinské právo charakteristické svojím dedičným richtárstvom.³⁹ Žilinský právny okruh zahŕňal až niekoľko

³⁶ JUCK, *Výsady I*, s. 130-131, č. 159.

³⁷ Štátny archív v Trenčíne, pracovisko Archív Bojnice, fond Mestečko Bojnice, č. 1.

³⁸ MARSINA, Richard: Žilina. In: ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al.: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 579.

³⁹ Funkcia dedičného richtárstva bola charakteristická pre šoltýsku kolonizáciu. Bola to funkcia, ktorá sa dala kúpiť či predať alebo získať za odmenu. Takýto richtár mal svoju funkciu až do smrti, pričom túto funkciu po ňom dedili jeho potomkovia. O túto funkciu sa mohli deliť aj viacerí potomkovia, ktorí ju zdedili.

desiatok lokalít.⁴⁰ Jeho rozrastaním nastalo niekoľko problémov. V roku 1364 prešiel na magdeburské právo Tešín.⁴¹ To mohlo zapríčiniť problémy pri odvolávaní, pretože právny systém Žiliny a Tešína už nebol úplne kompatibilný. Ďalším problémom bol fakt, že Tešín ležal mimo hraníc kráľovstva, teda išlo o odvolanie do zahraničia. V prípade hrdelných zločinov⁴² mal súdnu kompetenciu vo väčšine lokalít žilinského práva zemepán. Avšak v nižších sporoch a niekedy aj v hrdelných prípadoch mal súdnu kompetenciu miestny richtár a odvolanie mohlo smerovať do Žiliny prípadne až do Tešína.⁴³ V takejto právnej postupnosti teda odvolanie mohlo ľahko smerovať do zahraničia. V prípade peňažných sporov mohlo byť preto komplikované dovoliť sa spravodlivosti. Mnohí richtári boli zároveň žilinskí mešťania, neraz rodinnými väzbami prepojení aj s tešínskymi mešťanmi. Vzájomná priazeň medzi rodmi mohla byť príčinou ovplyvniteľnosti súdu, pričom systém neumožňoval odvolať sa inam. Nebolo prekvapením, že panovník zakročil a Žiline tento právny systém zakázal. Zákaz bol vydaný pravdepodobne v roku 1369. Panovník nariadil Žiline, aby si vybrala domáce právo, ktorým sa chce riadiť. Žilinčania sa preto obrátili na mesto Krupina so žiadosťou o poučenie v ich práve. Z roku 1370 máme zachovanú listinu, v ktorej Krupinčania na čele so svojím richtárom Pavlom odpovedali žilinským prisáznym a dedičnému richtárovi Niczkovi. Žilina dostala všetky práva, ktoré užívala Krupina. Richtár mohol byť volený, ale staré práva dedičného richtára nesmeli byť narušené. Krupina sa zároveň stala odvolacím miestom pre Žilinu.⁴⁴ Hoci panovník nariadil zmeny, zrejme nie všetko sa uplatnilo podľa jeho požiadaviek. Preto panovník Ľudovít I. niekoľkokrát upozornil Žilinu, aby sa riadila jeho nariadením a prestala používať tešínske právo. Žilinčania po

⁴⁰ JERŠOVÁ, Mária: Žilinské právo na Slovensku. In: *Sborník Matice slovenskej*. 1937, roč. XV, s. 235-238.

⁴¹ MARSINA, R.: Žilina, s. 579.

⁴² Za hrdelné zločiny sa považovala vražda, zbojstvo a podpaľačstvo.

⁴³ Išlo napríklad o lokalitu Dlhé Pole. SEDLÁK, Vincent (eds.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*. Bratislava: SAV, 1980, s. 417, č. 971.

⁴⁴ MARSINA, Richard (ed.): *História Žiliny – Žilina v listinách 1208 – 1438*. Žilina: EDIS, 2008, s. 28-32, č. 9.

urgenciách panovníka v roku 1379 znovu napísali list do Krupiny, v ktorom sa zaviazali používať krupinské právo.⁴⁵ Približne v tomto čase vznikol aj odpis zákonníka mesta Krupiny, ktorý si nechali zhotoviť žilinskí mešťania.⁴⁶ V roku 1381, po sťažnostiach žilinských Slovákov, Ľudovít I. vydal nariadenie, v ktorom stanovil, že mestskú radu majú z jednej polovice tvoriť slovenskí mešťania a z druhej nemeckí mešťania.⁴⁷ Hoci sa mohlo zdať, že problémom je koniec, nebolo to tak. V roku 1382 Ľudovít I. ustanovil ako odvolacie miesto pre Žilinu taverníka, grófa Temlina. V listine panovník upozorňuje aj na to, aby nik nenarúšal slobody žilinských mešťanov.⁴⁸ Možnosť odvolania sa pred taverníka skomplikovala dovtedajšie zvyky pri odvolávaní. Situáciu vyriešila až kráľovná Mária. V roku 1384 vydala pre Žilinu privilegium, v ktorom im potvrdila staršie slobody vydané panovníkom Karolom I. a vymanila ich spod právomoci lietavského kastelána. V druhom bode privilegia im nariadila, aby sa prestali riadiť právom mesta Tešín, ktoré leží v inom kráľovstve. Žilina sa mala riadiť krupinským právom a v prípade komplikovanejších sporov sa mali Žilinčania odvolať do Krupiny. Dediny v Turci a na Považí,⁴⁹ ktoré sa doteraz obracali v komplikovaných prípadoch na Žilinu, tak majú robiť aj naďalej, pričom všetky spory sa majú riešiť podľa zvyklostí Krupiny.⁵⁰ Týmto sa celý proces prechodu Žiliny na krupinské právo ukončil. To, že Žilina prijala krupinské právo a akceptovala Krupinu ako miesto dovolania nám dokazuje odvolacia listina z roku 1385. V tejto listine žilinskí prisazní a richtár žiadali

⁴⁵ MARSINA, R.: *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 32-33, č. 10.

⁴⁶ JERŠOVÁ, M.: *Žilinské právo na Slovensku*, s. 236.

⁴⁷ MARSINA, R.: *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 35-38, č. 12.

⁴⁸ MARSINA, R.: *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 38-40, č. 13.

⁴⁹ V listine sa spomína Považie, azda preto, lebo niektoré lokality mali možnosť odvolať sa do Tešína. V prípade Turca sa mohla objavovať možnosť odvolať sa do Krupiny. Panovníčka zrejme chcela zamedziť pokusom odvolať sa inam a zdôrazniť, že Žilina je stále odvolacím miestom pre niektoré lokality v týchto regiónoch.

⁵⁰ MARSINA, R.: *Žilina v listinách 1208 – 1438*, s. 40-46, č. 14.

o rozhodnutie v istom majetkovom spore.⁵¹ Spolu so Žilinou prešli na krupinské právo aj lokality jej právneho okruhu. Žilina teda sprostredkovala krupinské právo týmto lokalitám: Rosina, Bytča, Pružiná, Zliechov, Podhora, Budatín, Varín, Krasňany, Kolárovice, Predmier, Petrovice, Dlhé Pole, Brodno, Teplička nad Váhom, Nezbudská Lúčka, Rozbehy, Závodie, Kanská, Strážavy, Divina, Trstená, Žaškov, Mokrad', Párnica, Záhrabová, Beňova Lehota, Krásno nad Kysucou, Kysucké nové Mesto, Dubie, Rudina, Nesluša, Budatínska Lehota, Radoľa, Kysucký Lieskovec, Povina, Snežnica, Sklené, Sučany, Mošovce, Tomášova Ves, Kunešov a Kremnické Bane.⁵²

Do žilinského právneho okruhu patrila pôvodne aj Prievidza. Tá zrejme postupovala v otázke práva spoločne s mestom Žilina. V roku 1379 sa prievidzskí mešťania obrátili na mesto Krupina so žiadosťou o možnosť používať ich právo a v prípade náročnejších sporov požiadali o možnosť odvolať sa do Krupiny. V listine tiež uviedli, že im bolo zakázané používať právo mesta Tešín.⁵³ Vývoj v Prievidzi po napísaní tejto listiny nepoznáme, zrejme sa však do popredia dostala emancipačná snaha miestnych obyvateľov. V roku 1383 od kráľovnej Márie dostala Prievidza možnosť vykúpiť sa z dedičného richtárstva a riadiť sa právom a zákonmi, aké mali obyvatelia a hostia mesta Budín. Odvolanie však malo smerovať do Krupiny.⁵⁴ V prípade Prievidze išlo o kombináciu viacerých právnych systémov, pričom pomyselnou hranicou medzi nimi bolo odvolanie.

Krupinské právo získali aj Turany. Získali ho v roku 1397. Udelil im ho panovník Žigmund Luxemburský. Panovník vyhovel žiadosti poddaných v tejto lokalite a udelil im práva mesta Krupiny. Okrem toho upozornil turčianskeho župana, aby neobmedzoval ich

⁵¹ ŠA BB, p. AZ, fond Magistrát mesta Krupina, č. 60; RÁBIK, Vladimír: Neznáme listiny mesta Žiliny z roku 1385 a 1503. Sonda do diplomatiky žilinských stredovekých listín. In: *Vlastivedný zborník Považia XXII*. Žilina: Považské múzeum, 2004, s. 65-81.

⁵² CHLEPKO, Peter: *Rozšírenie a podoby magdeburského práva na Slovensku v stredoveku. Diplomová práca*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2018, s. 44.

⁵³ LAČLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. (eds.): *Pramene práva na území Slovenska I*, s. 395.

⁵⁴ JUCK, *Výsady I*, s. 290-296, č. 158.

slobody. Pri tejto príležitosti obyvateľom Turian určil ich platby.⁵⁵ Turany neskôr dostali ďalšie privilégia a vyvíjali sa ako iné mestečka v regióne.⁵⁶ Všetky tieto práva a slobody nepochybne napomohli rozvoju lokality.

Na prelome storočí získali svoje privilégia aj Poniky. Lokalita ich získala v roku 1400 od zvolenského župana Dávida.⁵⁷ Neskôr v roku 1404, na žiadosť richtára Martina a mäsiara Petra, získali privilégia aj od panovníka Žigmunda. Žigmund im v privilégiách udelil krupinské slobody. Obyvatelia Poník na základe týchto privilégií získali možnosť voliť si richtára. Richtár mal v tejto lokalite plnú súdnu právomoc.⁵⁸ Takéto slobody získali Poniky zrejme vďaka banskej činnosti, ktorá dávala lokalite väčšiu dôležitosť.

V 14. storočí sa krupinské právo uplatnilo aj vo vidieckych lokalitách. Pričom významná časť takýchto lokalít získala krupinské právo sprostredkované cez Žilinu. Poznáme však niekoľko lokalít, ktoré získali krupinské právo pri svojom založení, prípadne poznáme lokality vidieckeho charakteru, ktoré krupinské právo používali.

Prvou takouto lokalitou je Dobšina. V roku 1326 Mikuláš, zvaný Kun, udelil Mikulášovi, synovi Radislava, právo založiť osadu pri rieke Dobšina. Nová osada sa mala riadiť právom podľa Krupiny. Osadníci získali na sedem rokov úľavu od poplatkov. Mikuláš získal rôzne výhody, napríklad postaviť si v lokalite jatky a mlyn. V lokalite si mohli miestni obyvatelia vyvoliť vlastného farára. Listina spomína banské poplatky a aj hranice novej lokality.⁵⁹ Neskôr však v Dobšinej došlo k zmene právneho systému a lokalita sa prestala riadiť krupinským právom. Stalo sa tak v roku 1411.⁶⁰ V súvisi s krupinským právom sa

⁵⁵ MÁLYUSZ, Elemér (ed.): *Zsigmondkori oklevéltár I.* (ďalej ZsO I) Budapest, 1951, s. 538-539, č. 4882.

⁵⁶ BEŇKO, J.: *Starý Turiec*, s. 146.

⁵⁷ MNL OL DL 86 637; MÁLYUSZ, Elemér (ed.): *Zsigmondkori oklevéltár II.* (ďalej ZsO II) Budapest, 1956, s. 28, č. 195.

⁵⁸ MNL OL DL 86 637; ZsO II, s. 413, č. 3481.

⁵⁹ JUCK, *Výsady I*, s. 128-129, č. 129.

⁶⁰ LEHOTSKÁ, D.: *Vývoj mestského práva na Slovensku*, s. 90.

spomína aj Dolná Štubňa. Mikuláš, syn Kozmu, odpredal svoje právo na dedičné richtárstvo v lokalite Mikulášovi, synovi Mateja. Stalo sa tak v roku 1361. V kúpnopredajnej zmluve sa dozvedáme, že lokalita užívala krupinské právo.⁶¹ V roku 1364 Michal, syn Kozmu, predal svoje dedičné richtárstvo z Hornej Mútnej Mikulášovi, synovi Mateja z Kňažej, za 10 zlatých. Matej v tejto škultécii mohol vybudovať mlyn, jatky a krčmu. Obyvatelia tejto lokality okrem iných dávok platili dávky aj richtárovi, a to podľa Žiliny. Horná Mútna podľa tejto listiny už používala právo mesta Krupina.⁶² Z 21. septembra 1390 máme listinu týkajúcu sa Hornej Štubne. Šľachtici z Hája dali dedičné richtárstvo v lokalite „Wylehota“⁶³ Bartošovi. Úlohou Bartoša bolo dosídlieť lokalitu. Svoje richtárstvo mohol odpredať. Spolu s ním získal právo na mlyn a pivovar. Bartoš mohol súdiť všetky zločiny okrem troch hrdelných. Mohol si ponechať tretinu z prisúdených pokút. Súdiť sa malo podľa mesta Krupina.⁶⁴ Z roku 1393 máme informáciu, že v Tužine vlastnil dedičné richtárstvo istý Hermman Heckel. Kedy richtárstvo získal, nevieme.⁶⁵ Zaujímavá je informácia, že v tomto roku spomínaný Hermman Heckel dostal povolenie od Jakuba Abraháma, kastelána hradu Bojnice, na vyklčovanie a osídlenie hustého lesa povýše obce „Schmiedshau“.⁶⁶ Obyvatelia boli oslobodení na 17 rokov od platenia dávok. Po uplynutí lehoty má platiť rovnaké právo ako užívali hostia v Tužine a obyvatelia novej obce zvanej „Heckelshau“⁶⁷ majú byť chránení krupinským právom. Hermman sa stal dedičným richtárom tejto novej lokality. Listina ešte vymedzuje niektoré nariadenia týkajúce sa sporov. Každý mal nárok užívať v obci asyl po dobu troch dní, aby bolo umožnené zmierenie obom stránkam sporu. Richtár spolu s prísaznými mohol súdiť akýkoľvek spor, nesmel však súdiť tri hrdelné zločiny a zneuctenie.

⁶¹ ZREBENÝ, A.: *Z feudálnych dejín Krupiny*, s. 83.

⁶² RÁBIK, Vladimír: *Nemecké osídlenie na území veľkej Zvolenskej župy do konca 14. storočia. Diplomová práca*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave, 1999, Príloha č. 2.

⁶³ Dnešná Horná Štubňa.

⁶⁴ ZsO I, s. 187, č. 1665.

⁶⁵ KURBEL, Rudolf: *Tužina*. Stuttgart: Karpatendeutscher Katholiken, 1980, s. 15.

⁶⁶ Dnes obec Tužina.

⁶⁷ Táto lokalita neskôr splynula so starou Tužinou.

V prípade týchto zločinov súdil previnilcov richtár spolu s kastelánom, pričom na tomto súde mal richtár jeden hlas a kastelán dva. Pre tieto zločiny boli stanovené ročne tri súdne dni, tak ako v iných obciach. Počas týchto dní prišiel do dediny vyriešiť spory kastelán alebo jeho poverenci. Náklady im zabezpečovala obec. Okrem toho richtár získal ešte niektoré hospodárske práva.⁶⁸ Keďže bol Hermman dedičným richtárom Tužiny, krupinské právo možno predpokladať aj v nej. Táto listina nám hovorí pomerne konkrétne o kompetenciách richtára a súdnej praxi. Možno preto predpokladať, že pri súdoch sa obdobne postupovalo vo viacerých lokalitách s vidieckym modelom krupinského práva. Ďalšou lokalitou je Krásna Ves. Tá sa v prameňoch označuje ako „Basna“.⁶⁹ Tak to bolo aj v prípade jej privilégii z roku 1399. Dedina prislúchala panstvu Uhrovec. V tomto prameni sa dozvedáme, že Peter, syn Holča, tu získal dedičné richtárstvo od magistra Juraja. Spolu s prísaznými mohol súdiť okrem hrdelných všetky zločiny. Taktiež mohol v dedine vydržiavať mäsiara, krajčira a krčmu. Lokalita získala krupinské právo. V privilégii sa lokalite ešte upravujú platobné povinnosti.⁷⁰

Z príkladu týchto lokalít možno konštatovať, že vidiecku podobu krupinského práva mohol udeliť aj zemepán. Krupinské právo v tejto podobe bolo zrejme viac právnu zárukou ako zárukou špecifických slobôd. Rovnako možno povedať, že Krupina živo reflektovala svojim právom kolonizačné potreby a potreby vidieckeho prostredia.

Počiatok 15. storočia priniesol pre mestá a mestecká Uhorského kráľovstva zmeny. Dôležitým míľnikom pre vývoj miest a ich práva bol takzvaný Menší dekrét. Tento dokument určoval podmienky pre mestá a mestecká v kráľovstve. Bol vydaný panovníkom Žigmundom Luxemburským v roku 1405. Niektoré jeho body sa priamo týkali súdnych záležitostí. 4. článok nariaďoval, že mešťania sa majú odvolať pred

⁶⁸ FEJÉR, Georgius (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi X/vol.2.* Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1829 – 1838, s. 165-168.

⁶⁹ KROPILÁK, Miroslav et al.: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku II.* Bratislava: Veda, 1977, s. 64.

⁷⁰ ZsO I, s. 692-693, č. 6222.

taverníka alebo pred mestský súd mesta, ktorého slobody užívajú. 7. článok stanovil, že v prípade sporu žiadna strana nesmie nijakým spôsobom obmedzovať druhú stranu a spor sa má predložiť sudcovi. 8. článok ustanovil, že spravodlivosť sa má žiadať u sudcu. V prípade, že sudca odmietne súdiť, dotyčná strana sa má odvolať pred taverníka. Spravodlivosť sa pritom nesmie vynucovať. 12. článok v prípade nespokojnosti mešťana s rozsudkom umožnil odvolať sa pred súd mesta, ktorého výsady užíva alebo pred taverníka. V takomto prípade už nebolo možné odvolať sa ďalej.⁷¹ Tento dekrét teda naplno určil príslušnosť lokalít k jednotlivým okruhom. Krupina si na základe tohto dekrétu upevnila svoje postavenie v rámci hierarchie súdnictva v jej okruhu.

Koncom stredoveku sa krupinské právo už tak rapídne nešírilo. V roku 1406 od kráľovnej Barbory dostal svoje výsady Bzovík. Kráľovná udelila tieto výsady lokalite, nad ktorou stál miestny prepošť Ladislav. Poddaní a ľudia na tomto majetku získali možnosť voliť si richtára a prísazných. Títo mali nad nimi súdnu právomoc. Súdiť smeli všetky zločiny okrem hrdelných, pričom richtárovi pripadla tretina z prisúdenej pokuty. Právomoc súdiť hrdelné zločiny mal v tomto prípade len prepošť. Lokalita získala právo Krupiny, rovnako mala možnosť odvolať sa do tohto mesta.⁷²

Medzi poslednými mestečkami, ktoré získali krupinské právo je mestečko Vrbica.⁷³ Vrbica získala svoje privilégia v roku 1412 od panovníka Žigmunda Luxemburského. Lokalita mala povinnosť platiť okrem iných dávok 120 zlatých ročne v dvoch splátkach. Mešťania Vrbice získali privilégia ako mali mešťania Krupiny.⁷⁴

Vrbica je poslednou lokalitou, o ktorej vieme, že získala krupinské právo vďaka privilégiám. Nevieme s istotou povedať, ktoré lokality ešte získali v tomto období právo Krupiny, pretože sa nám nezachovali všetky

⁷¹ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. (eds.): *Pramene práva na území Slovenska I*, s. 116.

⁷² MNL OL DL 42 895; ZsO II, s. 615-617, č. 4928.

⁷³ Dnes mestská časť Liptovského Mikuláša.

⁷⁴ MÁLYUSZ, Elemér (ed.): *Zsigmondkori oklevéltár III*. Budapest, 1993, s. 462, č. 1869.

pramene. Mnoho informácií o lokalitách v súvisi s krupinským právom sa týkajú odvolania pred krupinský súd. Tieto informácie ale často nestačia na presné identifikovanie miestnej právnej zvyklosti, keďže je náročné určiť, či ide o príležitostné odvolanie sa ku krupinskému súdu alebo o ide odvolanie, ktoré bolo stanovené vo výsadách lokality. Hoci je z týchto prameňov ťažké určiť príslušnosť lokality ku krupinskému okruhu, v niektorých prípadoch sa aj z nich dá predpokladať táto príslušnosť.

Poznáme jeden prípad z Považskej Bystrice. Miestny richtár a prisažní žiadali prisažných a richtára v Krupine o súdne rozhodnutie. Spor sa týkal dedičných nárokov dcéry Bartolomeja Matwassowicza a Štefana Buczika.⁷⁵ V tomto prípade sa richtár a prisažní obracajú na Krupinu spoločne, pričom vystupujú ako zástupcovia miestneho súdu. Z toho možno predpokladať, že Krupinu považovali za svoju vyššiu súdnu inštanciu.

Niečo podobné môžeme predpokladať aj v prípade Nedašoviec. V roku 1493 predstúpili pred súdnu radu Krupiny aj dvaja prisažní z majetku Nedašovce. Vypovedali, že na majetku kedysi žili dvaja bratia, Urban a Peter. Urban mal syna Tomáša. Po smrti Urbana mal Tomáš od Petra dostávať dvanásť rokov istú čiastku peňazí. Peter ale neskôr zomrel. Tomáš sa však vybral na tento majetok, kde požadoval čiastku, na ktorú má nárok. Noví majitelia s tým nesúhlasili. Tvrdili, že majetok od Petra kúpili a riadne zaň zaplatili. Tomáš preto tento spor predložil pred súd a obhajoval svoj nárok. Noví majitelia sa odvolali do Krupiny. Súd v Krupine rozhodol v neprospech spomínaného Tomáša. Rozsudok znel, že Tomáš už nemá nárok na žiadnu vyplácanú čiastku a ani na dedičstvo z tohto majetku.⁷⁶

Informáciu o odvolaní na právo Krupiny máme aj v súvislosti so Sebechlebmi z roku 1526. V liste sa píše, že richtár a rada mestečka

⁷⁵ ŠA BB, p. AZ, fond Magistrát mesta Krupina, č. 62.

⁷⁶ Fotokópiu tejto písomnosti na portáli www.hungaricana.hu poskytuje Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai fénypéldagyűjtemény (ďalej MNL OL DF). Predmetná písomnosť: MNL OL DF 282 636, no. 20.

Sebechleby, budú v prípade dedičstva Gašpara Schneidera a Lenharda Schmidta postupovať podľa krupinského práva, ktoré sa v lokalite používa.⁷⁷ Sebechleby sa teda riadili krupinským právom.

Jestvujú predpoklady, že právo Krupiny sa uplatnilo aj v týchto lokalitách: Lopej, Predajná, Hronec, Kláštor pod Znievom, Nováky, Rimavská Baňa, Horná Lehota, Dolná Lehota a Horná Mičiná.⁷⁸ P. Ratkoš predpokladá krupinskú orientáciu aj v Ľubietovej.⁷⁹ Lokality mohli právo získať alebo sa ním mohli riadiť, pretože boli poddanským sídlom lokality, ktorá právo prevzala. Z dochovaných prameňov to však nie je možné presne určiť. Nie je ani vylúčené, že právom sa mohli riadiť aj iné lokality, ku ktorým sa nám pramene nezachovali.

Aké však bolo krupinské právo? Ako sme už uviedli, bolo uplatniteľné v mestách a mestečkách, ale aj na vidieku. Môžeme ho teda rozdeliť na vidiecky a mestský typ. O jeho povahe nám však viac napovie príklad samotnej Krupiny. Richtár v Krupine stál na čele súdu, podliehali mu všetci mešťania Krupiny, mal najvyššiu súdnu právomoc a v súdnej hierarchii stál nad ním len kráľovský súd. Navyše, ako sme spomínali, privilégiá pre Krupinu z roku 1244 nepovoľovali svedectvo Uhra proti Nemcovi alebo Sasovi. Miestny súd teda nebol nútený zohľadňovať iné ako sasko-nemecké právne požiadavky. Takýto právny stav bol zapríčinený vymenením spod právomoci župana a spomenutou neprípustnosťou svedectva. Tieto faktory umožnili ďalší rozvoj saskej právnej zvyklosti v Krupine. Ak by sme hľadali pôvodcu práva v Krupine, určite ním boli saskí hostia, ktorí tu žili. Toto obyvateľstvo používalo saskú právnu zvykosť ako svoje vlastné právo. Privilégiá im umožnili používať ich právo. Následne začal proces jeho adaptácie na lokálne podmienky. Preto sa Krupina v snahe pokryť právne požiadavky lokalít vo svojom okruhu prispôsobila celej škále lokalít. Krupina sa však často spomínala v súvisi

⁷⁷ ŠA BB, pracovisko Archív Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, č. 253, N-272.

⁷⁸ LUKÁČ, M. et al.: *Krupina*, s. 114.

⁷⁹ RATKOŠ, P.: *Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia mešťanstva*, s. 13.

s magdeburským právom.⁸⁰ Je potrebné upozorniť, že magdeburská a saská právna zvykosť sú úzko späté. Magdeburské právo je v podstate mestské právo formované na základe saského zvykového práva. Zákonné články magdeburského práva sú vlastne výroky mestského súdu. Tieto výroky sú často v súlade so saským zvykovým právom.⁸¹ Veľmi dôležitou informáciou je zmienka o právnych artikuloch Krupiny, ktorú nachádzame v listine Karola I. z roku 1340 pre Slovenskú Ľupču.⁸² Môžeme predpokladať, že v tomto období už boli spísané krupinské zákony. Tieto sa zachovali v žilinskej právnej knihe z roku 1378. Na zákonoch v mestskej knihe sa odzrkadlil silný sliezsky vplyv a kombinácia magdeburského práva a Saského zrkadla.⁸³ Samotný zákonník spomína aj mesto Magdeburg.⁸⁴ Celkovo možno zákonník považovať za jasný dôkaz toho, že Krupina bola v živom kontakte s inde sídliačimi Sasmi a nemeckými krajinami. Na základe týchto poznatkov, poznajúc vývoj samotného magdeburského práva môžeme povedať, že krupinské právo bolo istým derivátom saského práva. Tak ako magdeburské, aj krupinské právo vychádzalo zo saskej právnej zvyklosti. Krupinské právo bolo veľmi podobné tomu magdeburskému, avšak zohľadnilo aj špecifické podmienky v Uhorskom kráľovstve. Krupina si neskôr pravdepodobne prepožičala právne artikuly magdeburského práva ako súdnu pomôcku, no Krupina nebola zaviazaná postupovať striktne podľa týchto magdeburských artikul. Krupinské právo možno teda považovať za uhorský derivát sasko-magdeburského práva.

Štruktúra súdnictva v krupinskom práve asi najviac dokazuje, ako Krupina reflektovala svojím právom miestne požiadavky. Pri vidieckom type práva stál na čele súdu miestny richtár a prisažní. Tí, ako sme spomínali, mali len nižšiu súdnu právomoc. Dôležitým sudcom bol v tomto prípade miestny zemepán. Zemepán súdil väčšie spory spolu s

⁸⁰ LEHOTSKÁ, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku, s. 82.

⁸¹ PAPSONOVÁ, M.: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku*, s. 9-30.

⁸² JUCK, *Výsady I*, s. 130-131, č. 159.

⁸³ JERŠOVÁ, M.: *Žilinské právo na Slovensku*, s. 236.

⁸⁴ PAPSONOVÁ, M.: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku*, s. 87.

richtárom v tri súdne dni. Na takomto súde mal zemepán dva hlasy a richtár len jeden. Zemepán mal teda väčšinu. Hoci súdne kompetencie v týchto lokalitách boli iné, môžeme predpokladať, že aj tu existovala možnosť odvolať sa pred súd Krupiny. Rozhodnutie takéhoto súdu už bolo záväzné. Pri mestskom type práva stál na čele súdu miestny richtár. Ten spolu s prisažnými, ktorých bolo dvanásť, súdil spory. Takúto štruktúru spomína aj privilegiálna listina Krupiny z roku 1244.⁸⁵ Spor sa začal zvyčajne tým, že pred richtárom bola vznesená žaloba. Menšie spory súdil richtár vo vlastnej kompetencii. Pri závažnejších sporoch museli byť prítomní minimálne traja prisažní. Pri veľmi závažných sporoch to museli byť richtár a všetci prisažní.⁸⁶ Ich rozhodnutie bolo zároveň rozsudkom. Viaceré lokality boli vyňaté spod právomoci župného súdu a súdnu právomoc nad mešťanmi mal jedine ich richtár. V lokalitách, ktoré spadali do krupinského právneho okruhu smerovali odvolania pred súd Krupiny, aj keď v prípade samotnej Krupiny a niektorých ďalších lokalít mohlo odvolanie smerovať až pred kráľovský súd alebo taverníka. Rozhodnutie z odvolacieho súdu už bolo definitívne. Udelené pokuty zvyčajne pripadali richtárovi a súdnej rade, a to aj v prípade, že lokalita nepatrila do právneho okruhu Krupiny. Možno konštatovať, že v akomkoľvek prípade krupinský súd udelil pokutu a táto pokuta smerovala richtárom a prisažným mesta.⁸⁷ Niektoré lokality, hoci užívali mestský model práva, nemali úplnú súdnu kompetenciu a väčšie zločiny stále súdil zemepán. V prípade súdnej štruktúry lokalít, ktoré užívali krupinské právo možno konštatovať, že súd, jeho štruktúra a autonómia záviseli od miestnych podmienok v lokalitách.

Takisto boli rôzne aj spôsoby šírenia krupinského práva. V najstaršom období bolo pre lokalitu dôležité, aby ležala na kráľovskej pôde. Donátorom práv bol panovník. Udelenie práv pomohlo jednotlivým lokalitám zlepšiť svoje postavenie a výrazne podporilo emancipáciu

⁸⁵ CDSI II, s. 113-114, č. 168; JUCK, *Výsady I*, s. 38, č. 12.

⁸⁶ ZREBENÝ, A.: *Z feudálnych dejín Krupiny*, s. 84.

⁸⁷ Takúto prax dobre ilustruje napríklad prípad z dediny Rykyně. MNL OL DL 12 979; SOKOLOVSKÝ, Leon: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava: AEP, 2002, s. 245-246.

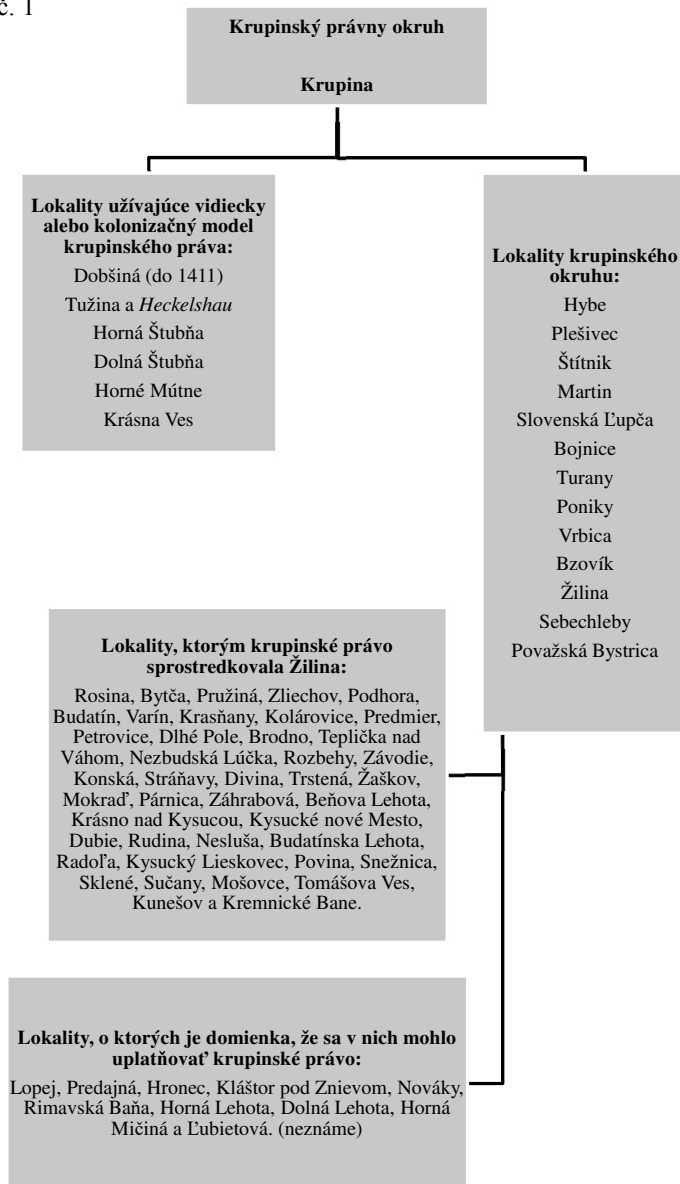
miestnych hostí. Udelenie práva bolo často spojené s rozsiahlymi výsadami. V počiatkoch formovania miestneho práva zohrávala úlohu prítomnosť saského a nemeckého etnika v lokalite. V 14. storočí je stále hlavným donátorom panovník, avšak už nebolo také dôležité, aby lokalita ležala na kráľovskej pôde. Preto sa stretávame s mestami, ktoré získali svoje právo, ale spadali do majetkovej držby zemepána. Tieto lokality mohli získať značné výsady, avšak už boli obmedzované zemepánom. To im neumožnilo dosahovať vyšší stupeň autonómnosti. Krupinské právo, okrem slobodných sídiel a lokalít patriacim zemepánom, postupne získavali aj vidiecke lokality. Najčastejšie ho získavali od svojho zemepána. V tomto prípade bolo krupinské právo viac forma miestnych zákonov ako garancia slobôd. Udeľovanie práva teda prechádzalo istým vývojom a v 14. storočí získalo svoju ustálenú formu. V každom prípade môžeme konštatovať, že lokality získavali právo na základe svojho postavenia. Významnejšie lokality získavali právo od panovníka, tie menej významné od zemepána. Dôvodom udelenia však stále mohla byť emancipačná snaha obyvateľov lokalít či snaha zlepšiť ich postavenie. V prípade vidieckych sídel šlo skôr o normalizovanie miestneho právneho systému. Celkovo možno povedať, že právo sa šírilo rôzne podľa špecifických požiadaviek.

Záverom môžeme konštatovať, že Krupinské právo našlo pomerne široké uplatnenie na území stredovekého Slovenska. Krupinskí hostia si boli schopní ochrániť svoje právne zvyky a následne svoje právo exportovať aj do iných lokalít. Živý styk s nemeckými krajinami, vhodný právny základ a špecifické podmienky Uhorska spolu s vhodnou reflexiou miestnych požiadaviek, sformovali krupinské právo ako derivát sasko-magdeburského práva. Zároveň sa mesto Krupina stalo miestom odvolania pre mnohé lokality. Rovnako sa okolo mesta vyformoval jeden z najvýznamnejších právnych okruhov na území stredovekého Slovenska.⁸⁸ Preto môžeme povedať, že Krupina zohrala mimoriadne dôležitú úlohu pri

⁸⁸ Pre prehľad lokalít krupinského okruhu pozri prílohu č. 1.

formovaní mnohých stredovekých lokalít na území Slovenska. Rovnako svojím právom ovplyvnila právny vývoj na stredovekom Slovensku.

Príloha č. 1

Bytová výstavba v Banskej Štiavnici medzi rokmi 1948 – 1989 (mestské územné plány, bytová politika, typológia bývania)

ZUZANA DENKOVÁ

Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici

Home construction in Banská Štiavnica during the years 1948 – 1989
(city local plans, housing policy, housing typology)

Abstract: The article depicts home construction in Banská Štiavnica in the period of socialism with a focus on mass home construction. It presents directional city local plans and their accomplishment through housing estate that are described there in more detail. It also expounds on city housing policy marked by housing crisis lasting for three decades, participation of local industrial enterprises in construction and points to limited possibilities of citizens to influence socialist construction and the process of flat allocation.

Keywords: Banská Štiavnica, socialism, home construction, directional local plan, housing estate, housing policy, block of flats, individual home construction, civil infrastructure

Úvod

Banská Štiavnica je historické banské mesto, v ktorom koncom 40. rokov 20. storočia zaznamenávame bytovú krízu. Nedostatok bytových jednotiek znásobujú pracovné náборы do n. p. Rudné bane, ktorých hlavným benefitom sú práve nové byty.

Hlavným cieľom príspevku je priblíženie krízovej bytovej situácie v meste Banská Štiavnica, ktorá pretrvávala až do polovice 80. rokov 20. storočia. Mesto sa v rámci bytovej politiky snažilo nepriaznivú situáciu riešiť hromadnou bytovou výstavbou. Hromadná bytová výstavba bola v sledovanom období nielen československým, ale i európskym riešením (o premenách historických miest napríklad

v bývalej NDR písal B. Ladd,¹ o úskaliach hromadnej bytovej výstavby inde v Európe aj A. Murie, T. Knorr-Siedow, R. van Kempen).²

Problémy socialistických sídlisk v čase ich vzniku analyzoval najmä J. Musil,³ ktorý tiež popísal zmeny v bytovej kultúre.⁴ Spomenúť možno i ďalších dobových autorov, ktorých diela sú však ideologicky podfarbené. Napriek tomu (alebo práve preto) nám pomáhajú porozumieť dobovému diskurzu o dôležitosti panelovej výstavby v predmetnom období. Spomenúť možno publikácie O. Nového, J. Vebra⁵ alebo Š. Očovského.⁶ Posledný menovaný rozpracoval problematiku výstavby a kvality bývania cez kvantitatívne parametre.

Téme panelových sídlisk sa vo väčšej miere začali venovať historici, etnológovia, sociológovia, architekti a geografi na prahu 21. storočia. Postupne spracovávali problematiku sídlisk od počiatkov ich budovania, cez odkrývanie politizácie a ideologizácie, ktoré výstavbu sprevádzali až po ich vplyv na krajinný obraz (o socialistickej ikonografii napríklad S. Liszewski,⁷ o priestorovej a funkcionálnej

¹ LADD, Brian: Socialist Planning and the Rediscovery of the Old City in the German Democratic Republic. In: *Journal of Urban History*. zv. 27, vol. 5, 2001, s. 584-603.

² MURIE, Alan et al.: *Large Housing Estates in Europe. General Developments and Theoretical backgrounds. RESTATE report 1*. Utrecht: Utrecht University, Faculty of Geosciences. 2003, 61 s.

³ MUSIL, Jiří et al.: *Průmyslové město v názorech jeho obyvatel: Sociologická anketa v Ostravě*. Praha : Výzkumný ústav výstavby a architektury, 1967; MUSIL, Jiří: *Sociologie soudobého města*. Praha : Svoboda, 1967, 324 s. ISBN 2513067; MUSIL Jiří: *Sociologie bydlení*. Praha : Svoboda, 1971, 303 s.; MUSIL Jiří: *Urbanizace v socialistických zemích*. Praha : Svoboda, 1977, 360 s., ISBN 25-138-77; MUSIL Jiří: *Lidé a sídliště*. Praha : Svoboda, 1985, 333 s., ISBN 25-022-85.

⁴ Bytovej kultúre a každodennému spôsobu života rodín na sídliskách sa autorka plánuje venovať v osobitnom príspevku, ktorý má nadviazať na aktuálnu štúdiu.

⁵ RÁKOŠ, Elemír: Archívne pramene k dejinám výstavby socializmu na Slovensku. In: *Historický časopis*. roč. 30, č. 1, s. 169-176 [Materiály VIII. zjazdu SHS.]; HOVORKA, Ján: Seminár o generálnej línii výstavby socializmu a jej realizácii. In: *Historický časopis*. roč. 32, č. 6, s. 963-964; KÁNA, Otakar: *Velké stavby socializmu v Československu*. Praha : Albatros, 1982, 301 s.; NOVÝ, Otakar – VEBR, Jaroslav: *Soudobá architektura ČSR*. Praha : Panorama, 1980, 205 s.; NOVÝ, Otakar: *Výstavba Československa*. Praha : Orbis, 1982.

⁶ OČOVSKÝ, Štefan: *Domy, byty, bývanie: Geografická analýza materiálnej substancie sídel a bývania*. Bratislava : Veda, 1989, 228 s. ISBN 978-8022400190.

⁷ LISZEWSKI, Stanisław: Przemiany przestrzenno-funkcjonalne miasta socjalistycznego. In: *Urbánny vývoj na rozhraní miléní. Urbánne a krajinné štúdie*. zost. R. Matlovič, Prešov : Prešovská univerzita, 2000, s. 11-18.

štruktúre miest P. Gajdoš⁸, problémy výstavby, s ktorými sa denne borili obce, mestá, družstvá i priemyselné podniky odkrývali O. Ševčík a O. Beneš,⁹ o analýze zmien v krajinnom obraze kriticky najmä H. Moravčíková, P. Szalay, M. Dulla, S. Ščepánová, S. Toscherová, M. Topolčanská a K. Haberlandová¹⁰ a nechcenej dominancii sídlisk v krajinnom obraze Banskej Štiavnice sa okrajovo venovali I. Chovanová a O. Klaková).¹¹

Pramene výskumu

Príspevok predstavuje problematiku bytovej výstavby a bytovej politiky v období socializmu v meste Banská Štiavnica na základe výskumu záznamov v archívnom fonde Rady Mestského národného výboru z činnosti Plánovacej komisie a Komisie výstavby (Štátny archív Banská Bystrica, pracovisko Archív Banská Štiavnica) a štúdia územných plánov vrátane písomnej i kresbovej dokumentácie výstavby mestských sídlisk v archíve Mestského úradu v Banskej Štiavnici. Údaje boli konfrontované s dobovými (vydanými medzi rokmi 1948 – 1989) i súčasnými (vydanými po roku 1989) publikáciami venujúcimi sa problematike socialistickej bytovej výstavby, ďalej s výsledkami terénneho výskumu uskutočneného v roku 2017 vo všetkých ohniskách hromadnej bytovej výstavby i so spomienkami obyvateľov mesta

⁸ GAJDOŠ, Peter: *Špecifiká sídelného vývoja na Slovensku: typologická analýza sídiel*. Bratislava : Sociologický ústav, 2009, 179 s. ISBN 9788085544626; GAJDOŠ, Peter: *Človek, spoločnosť, prostredie: vybrané problémy priestorovej sociológie*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2002, 374 s. ISBN 9788085544152.

⁹ ŠEVČÍK, Oldřich – BENEŠ, Ondřej: *Architektura 60. let : "zlatá šedesátá léta" v české architektuře 20. století*. Praha : Grada, 2009, 502 s. ISBN 9788024713724; BENEŠ, Ondřej – ŠEVČÍK, Oldřich: *Domov, bydlení a architektura v době velmi pozdní moderny*. In: *Kapitoly z historie bydlení*. zost. M. Dulla et al., České vysoké učení technické v Praze, Česká technika, 2014, s. 239-254, ISBN 978-80-01-05433-8.

¹⁰ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta et al.: *Bratislava atlas sídlisk. Bratislava atlas of mass housing: Vitajte v panelstory! Welcome to prefab story!* Bratislava : Slovart, 2011, 341 s. ISBN 978-80-556-0478-7; MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: *Moderné a/alebo totalitné v architektúre 20. storočia na Slovensku/Modern and/or totalitarian in the architecture of the 20th century in Slovakia*. Bratislava : Slovart, 2013, 311 s., ISBN 9788055610566.

¹¹ KLAČOVÁ, Oľga – CHOVANOVÁ, Iveta: *Banská Štiavnica, kultúrno-historické hodnoty sídla*. Banská Štiavnica : Pamiatkový ústav Bratislava, pracovisko Banská Štiavnica, 2002, 60 s.

(mužov i žien narodených medzi rokmi 1930 – 1969 rôzneho vzdelania i zamestnania), ktoré boli získané v rámci semištrukturovaných rozhovorov realizovaných v rokoch 2013 – 2014.

Bytová kríza v meste Banská Štiavnica

Už koncom 40. rokov 20. storočia bola v Banskej Štiavnici vážna bytová kríza, ktorú sa nedarilo vyriešiť nasledujúcich dvadsaťpäť rokov. Ako odhaľujú dobové pramene, pre obyvateľov i prisťahovalcov (v súvislosti s nábormi pracovných síl do baníctva) boli k dispozícii iba stáročné historické budovy so štátnymi bytmi (v správe MsNV) bez základného vybavenia, t. j. bez toaliet, vody, kanalizácie.¹² Prevádzanie opráv a modernizácie bytov boli sťažené skutočnosťou, že domy patrili medzi pamiatkovo chránené objekty.¹³

V roku 1953 Mestský národný výbor pomenoval príčiny pretrvávajúcej bytovej krízy. Za nedostatkom bytov videl využívanie mestských objektov na kancelárie, sklady alebo obchody, žiadateľov, ktorí prišli o strechu nad hlavou „vďaka“ asanáciám, keď ich obydlia museli ustúpiť novej výstavbe, migráciu obyvateľstva, keďže do mesta začali prúdiť noví zamestnanci priemyselných podnikov, ktorí mali byť (aj boli) pri prideľovaní bytov uprednostňovaní (v súvislosti so zamestnancami miestnych podnikov plánovacia komisia MsNV upozorňovala na slabú angažovanosť zamestnávateľov t. j. národných podnikov ako Rudné bane, Pleta, Československý tabakový priemysel, Dužina a Kovohuty v bytovej výstavbe a ich snahu presúvať riešenie bytovej otázky na mesto). Veľkým problémom bol aj stav bytov v správe

¹² Pri určovaní vlastníctva bytov sa vychádzalo z vlastníctva domov. Prvú skupinu vlastníkov tvoria byty v štátnom vlastníctve. Ich podstatnú časť spravovali organizácie bytového hospodárstva národných výborov. Do ostatného verejného sektoru patrili byty v správe národných podnikov. Do skupiny družstevných bytov patrili najmä byty Stavebných bytových družstiev. Prvou formou boli ľudové bytové družstvá, ktoré vznikli už v medzivojnovom období a boli reorganizované zákonmi z rokov 1954 a 1965. Veľmi malý podiel bytov bol v osobnom vlastníctve (Očovský, Š., s. 177).

¹³ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pracovisko Archív Banská Štiavnica (ďalej p. ABŠ), fond Rada Mestského národného výrobu (ďalej RMNV), K 7 (Zápisnica zo zasadnutia Plánovacej komisie 28. 7. 1953).

mesta. Byty boli staré, o ich údržbu sa roky nik nestaral. Väčšinou nevyhovovali ani základným hygienickým požiadavkám, boli vlhké, zaplesnené, osadené pod úrovňou terénu, bez sociálneho zázemia.¹⁴

Domová správa v Banskej Štiavnici spravovala k 1. januáru 1962 58 obytných budov, v ktorých bolo 358 bytov a len 17 domov bolo postavených po máji 1945.¹⁵ V roku 1973 to už bolo 91 bytových domov a v roku 1974 114 bytových domov, v ktorých bolo k dispozícii 600 bytov. Z toho bolo 98 bytov I. kategórie, 330 bytov II. kategórie, 22 bytov III. kategórie a 150 bytov IV. kategórie. Najviac bytov bolo družstevných – až 276, štátnych bolo menej, iba 98 (nárast o 152 bytov).¹⁶

Podľa rozboru bytovej situácie v Banskej Štiavnici z 31. decembra 1964 vieme, že Domová správa v Banskej Štiavnici spravovala 81 domov. Z tohto počtu malo 61 domov viac ako 100 rokov a 20 domov postavili po roku 1945. V domoch bolo 499 bytov a 72 nebytových jednotiek. Väčšina bytov (263) bolo dvojizbových so samostatnou kuchyňou, 169 jednoizbových, 33 malo iba jednu obytnú miestnosť (bez samostatnej kuchyne), 32 bytov malo tri obytné miestnosti a kuchyňu a 2 byty mali štyri obytné miestnosti s kuchyňou. V polovici 60. rokov už väčšina mestských bytov mala vodovod (samostatnú kúpeľňu – 389), kanalizáciu (389), elektrické osvetlenie

¹⁴ OČOVSKÝ, Š.: *Domy, byty, bývanie*, s. 238: „Byty na Slovensku sa delili do kategórií na základe napojenia na elektrinu, vodovod, kanalizáciu, ústredné kúrenie. Byty I. kategórie mali všetko, t. j. ústredné kúrenie i kúpeľňu s vodovodom a splachovacím záchodom. Byty II. kategórie mali ústredné kúrenie, ale nemali kúpeľňu a záchod. Byty III. kategórie nemali ústredné kúrenie, ale mali kúpeľňu alebo záchod. Najhoršie na tom boli byty IV. kategórie, ktoré boli bez ústredného kúrenia i bez kúpeľne a záchodu. V roku 1961 bolo na Slovensku až 77,3 % bytov štvrtej kategórie a bytov prvej kategórie bolo len 7,4 %. V roku 1970 sa percento bytov IV. kategórie znížilo na 50,3 % a percento bytov I. kategórie zvýšilo na 23,1 %. V roku 1980 bolo bytov I. kategórie 46,2 % a IV. kategórie iba 22,2 %. Z hľadiska ďalšej vybavenosti malo na Slovensku v roku 1950 elektrinu iba 58,2 % bytov, v roku 1970 to už bolo 99,1 %. S vodovodnou prípojkou to bolo o niečo horšie, v roku 1950 mala prípojkou na vodovod iba 7,1 % domácností, v roku 1970 46,7 %, v rokoch 1980 74,5 %. Byty s kúpeľňou mali v roku 1961 iba 20,5 % domácností, v roku 1970 iba 47,8 % v rokoch 1980 už 75,4 %. O niečo horšia situácia bola s bytmi so splachovacím záchodom: 1961 18,8 %, 1970 37,5 %, 1980 61,6 %... Celkovo v SSR mali medzi užívateľmi bytov výraznú prevahu robotníci, pričom ich podiel klesol zo 41,3 % v roku 1961 na 36,3 % v roku 1980. Zvýšil sa podiel bytov, ktorých užívateľmi boli zamestnanci z 19,3 % na 29,7 % a tiež dôchodcovia – 19,3 % na 26,4 %.“

¹⁵ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8.

¹⁶ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Prehľad plnenia Komunálnych služieb mesta za rok 1974).

(všetky byty), splachovací záchod (290). Najhoršie to bolo s ústredným kúrením, ktoré malo zavedené iba 36 bytov (3 bytové domy).¹⁷

Bytová výstavba

Budovanie sídlisk sa na Slovensku označovalo pojmom komplexná hromadná bytová výstavba, ktorej komplexnosť zahŕňala okrem bytov aj základnú a vyššiu občiansku vybavenosť (obchody, materské školy, základné školy, zdravotné strediská, kultúrne strediská, pošty, polikliniky, sídla miestnej správy), rekreačnú zeleň, ihriská, športoviská. Sídlisko malo mať aspoň 300 bytov. Výstavba sídlisk dominovala Akčným plánom mesta v rokoch 1954 – 1956 i v rokoch 1956 – 1960. Všeobecne sa realizovala v štyroch etapách.¹⁸ Prvá etapa výstavby prebiehala v rokoch 1955 – 1960 a v Banskej Štiavnici sa vtedy stavali tehlové bytové domy na Križovatke, Pod Klingerom, v Banskej Belej, na Povrazníku, pod Kalváriou a pri Starej železničnej stanici. Druhá vlna výstavby prebiehala v rokoch 1961 – 1975, kedy boli v meste postavené najmä panelové bytové domy na Dolnej ulici (sídlisko Juh) a pod Kalváriou. Tretia etapa v rokoch 1976 – 1981 bola v znamení pokračovania výstavby sídliska Juh a posledné ohnisko výstavby – sídlisko Drieňová, kopírovalo poslednú etapu socialistickej výstavby sídlisk prebiehajúcu v rokoch 1982 – 1995.

V Banskej Štiavnici bolo vytypovaných na hromadnú bytovú výstavbu viacero lokalít. Podľa územného plánovania F. Kalivodu z konca 40. rokov a začiatku 50. rokov sa hromadná bytová výstavba a celá občianska vybavenosť mala situovať na svahoch pod Kalváriou. Tam malo vyrásť veľké sídlisko s viac ako dvomi tisíckami bytov (konceptia myslela aj na opačnú stranu Kalvárie, západnú, kde sa čiastočne rozkladá dnešné sídlisko Drieňová, ktoré sa však do územných plánov dostalo až v 70. rokoch). Druhé veľké sídlisko – Juh

¹⁷ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8.

¹⁸ MORAVČÍKOVÁ, H. et al.: *Bratislava atlas sídlisk*, 341 s.

objavujeme v územných plánoch v 70. rokoch, kedy nové územné koncepcie¹⁹ rozšírili oblasti bývania aj na oblasť Dolnej ulice a Križovatky. Táto oblasť vyhovovala konfiguráciou terénu, keďže sa preferovala pásová panelová výstavba (tzv. montáž) pozdĺž jednej žeriavovej dráhy vyžadujúca rozsiahle plochy bez prekážok.²⁰ Najst také miesta v Banskej Štiavnici bolo náročné. Mesto muselo revidovať pôvodné územné plány,²¹ ktoré priestor Dolnej ulice a Križovatky považovali za nevhodný pre bývanie a zvyrazňovali jeho priemyselné funkcie. Posledným ohniskom panelovej bytovej výstavby (80. roky) sa stalo tzv. Pátrovské, kde vyrástol najväčší bytový komplex – sídlisko Drieňová. Mimo troch základných sídliskových zón boli solitérne postavené bytové domy Pod Klingerom, na Povrazníku a v roku 1979 aj na Novej šachte (hlavným investorom boli Rudné bane n. p).

Intenzita štátnej bytovej výstavby bola závislá na kvótach, ktoré prideľoval štát. Bytové kvóty sa medzi jednotlivé mestá prerozdeľovali podľa vládneho uznesenia cez *Referát pre výstavbu Okresného národného výboru a Krajského národného výrobu*. Mestá mali v procese zabezpečovania výstavby za úlohu pripravovať pozemky (identifikovať vhodnú lokalitu, manažovať proces vyvlastňovania pozemkov, realizovať asanáciu nehnuteľností, riešiť inžinierske siete a cestné komunikácie). Mestá hľadali cesty ako si zabezpečiť čo najvyššie kvóty²² (t. j. viac pridelených bytových jednotiek naviazaných na objem štátnej peňažnej dotácie pre potenciálneho nájomníka či majiteľa), využívali sa na to najmä stranické štruktúry. Už proces prideľovania kvót nebol

¹⁹ MANÍK Vincent et al.: *Smerný územný plán Banská Štiavnica (návrh)*. Banská Bystrica : Združenie urbanistických stredísk Slovenska – Urbanistické stredisko Banská Bystrica, 1970 a tiež MANÍK, Vincent: *Územný plán sídelného útvaru Banská Štiavnica*. Banská Bystrica : URBION – Štátny inštitút urbanizmu a územného plánovania pobočka Banská Bystrica, 1975.

²⁰ MORAVČÍKOVÁ, H. et al.: *Bratislava atlas sídlisk*, 341 s.

²¹ KALIVODA, František: *Banská Štiavnica buduje (poznámky k ústretovému územnému plánu banskoštiavnickej baníckej oblasti)*. Brno : Miestny národný výbor mesta Banskej Štiavnice a Banskej Belej, 1950, 65 s.

²² ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica zo zasadnutia Plánovacej komisie dňa 24. 10. 1953).

charakteristický rovnosťou šancí, ale bol skôr priestorom pre korupciu a klientelizmus.

Prvé bytové domy začali v Banskej Štiavnici budovať miestne podniky ešte začiatkom 50. rokov. V roku 1954 mali už k dispozícii prvé podnikové byty. Spolu 24 bytov pravdepodobne na Povrazníku a to 12 pre zamestnancov Kovohút n. p. a 12 pre Rudné bane, n. p. V rovnakom období sa stavali bytovky pod Klingerom a v mestskej časti Banská Belá. Vlastnými 24 bytmi mal prispieť aj Mestský národný výbor (v rámci štátnej bytovej výstavby), ktorý však s výstavbou meškal najmä z dôvodu absencie technickej projektovej dokumentácie *Štátneho projektového ústavu Zvolen* a tiež súhlasu od *Pozemných stavieb* a *Odboru výstavby Krajského národného výboru* a chýbalo tiež odsúhlasenie investičného úveru v *Československej štátnej banke*. Výstavba sa realizovala v rámci Akcie 5000 bytových jednotiek a Akcie 10 000 bytových jednotiek, ktoré mali v Československu naštartovať hromadnú bytovú výstavbu. Zo strany mesta boli prevedené iba úpravy terénu, t. j. zbúraniska a jeho upratanie.²³ Výstavba napokon začala 10. novembra 1955 možno aj na základe urgencie občianky mesta, ktorá svoju nespokojnosť s meškaním štátnej výstavby prezentovala na tzv. verejných hovoroch s občanmi, ktoré pravidelne organizovalo vedenia mesta.²⁴ Nespokojná občianka referovala, že o bytovej kríze písala prezidentovi A. Zápotockému (pri príležitosti 10. výročia oslobodenia mesta), ktorému si dovoľila pripomenúť meškanie výstavby štátnej 24 bytovky a v liste tiež vyjadrila ľútosť nad macošským prístupom štátu „vzdor k tomu, že naše závody plnia plán na 100 % i ho prekročujú.“ V odpovedi dostala prísľub, že výstavbu bytovky posúria.²⁵ Nevieme, či

²³ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica napísaná na riadnom zasadnutí Plánovacej komisie dňa 21. 1. 1954).

²⁴ Koncom 40. rokov 20. storočia a v 50. rokoch to bola forma ľudovýchovnej práce s propagandistickým zámerom, akési prednášky, ktoré pripravovalo mesto pre občanov k špecializovaným problémom – rozpočtu mesta, bytovej výstavbe, poľnohospodárstvu a v závere bývala diskusia.

²⁵ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica na verejnom hovore s ľudom 16. apríla 1955 (59 občanov).

z tohto dôvodu, ale 10. novembra 1955 napokon začali štátnu bytovku stavať.

Z hľadiska objednávateľa, či zadávateľa stavby existovala výstavba štátna, družstevná, podniková a súkromná. Koncom 40. rokov a v rokoch 50. sa preferovala štátna výstavba, ktorá sa realizovala cez mestá a obce. Časom mestá svoje kvóty na výstavbu prepúšťali miestnym podnikom, lebo tie mali väčšie materiálne i personálne možnosti.

S cieľom postaviť lacné nájomné byty vznikali už v 20. a 30. rokoch 20. storočia rôzne družstvá. Rozvoj družstevnej výstavby umožnil zákon č. 45/1930 Zb. o stavebnom ruchu z 10. apríla 1930, ktorý zaručoval štátnu podporu (štátna záruka na pôžičku až do výšky 40 % nákladov stavby a k tomu príspevok štátu vo výške 2,5 % z poskytnutej pôžičky). V prípade družstva alebo mesta bola výška záruky až 50 %. Stavby boli tiež na 25 rokov oslobodené od dane.²⁶ Podobne boli stavebníci motivovaní aj v druhej polovici 20. storočia, kedy bol poskytovaný dlhodobý (na dobu 40 rokov) zvýhodnený úver (s 1 % úrokom) a tiež štátny finančný príspevok na výstavbu bytových domov. Tento príspevok bol poskytovaný len do 85 m² úžitkovej plochy bytu alebo na výstavbu rodinného domu dlhodobým investičným úverom, pričom sa počítalo s majetkovou účasťou záujemcov o finančný príspevok v stavebnom bytovom družstve.²⁷

V 60. rokoch sa rozhodlo, že štát odbremení družstevnú bytovú výstavbu, ktorá bola považovaná za najlepšiu možnosť riešenia bytovej krízy, ale najmä, presúvala bremeno zodpovednosti zo štátu na budúcich nájomníkov. Udialo sa tak podľa vládneho uznesenia č. 465/1964 zo dňa 26. augusta 1964. Otázka výstavby družstevných bytov bola politickou záležitosťou. Družstevné byty mali odbremeniť štátnu výstavbu, ktorá nedokázala uspokojiť masu žiadateľov. V roku 1961

²⁶ MORAVČÍKOVÁ, H. et al.: *Bratislava atlas sídlisk*, 341 s.

²⁷ LÉBL, František: *Vybrané kapitoly z historie bytového družstevnictví před 2. světovou válkou*. Praha : Družstevní asociace České republiky, 2006.

existovalo uznesenie Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska, podľa ktorého sa mali z poradovníka žiadateľov na štátne byty vyradiť obyvatelia, ktorí mali zároveň podané žiadosti na motorové vozidlá a tiež rodiny, v ktorých pracovali obidvaja manželia. Títo byty zo štátnej výstavby nemali dostať, lebo sa u nich predpokladala dostatočná finančná rezerva na zapojenie do družstevnej výstavby. Pre výstavbu družstevných bytov bolo potrebné, aby družstevníci zložili členský podiel do štátnej banky. Pre získanie ďalších členov boli zostavené agitačné dvojice, ktoré navštevovali tie rodiny, u ktorých bol predpoklad, že vstúpia do DBV. Propagácia bola založená najmä na bezúrokovej pôžičke poskytovanej priemyselným podnikom na členský podiel v družstve a na benefite, že pri zotrvaní v pracovnom pomere v odvetví palív, poľnohospodárstva, hutného priemyslu, energetiky, dopravy, stavebníctva a chémie 10 rokov (prípadne 12 rokov) a 15 rokov v podniku ostatných odvetví sa mu 90 % z pôžičky odpustí. Výstavbu rodinných domov svojpomocou zase zvýhodňovali poskytnutím úveru na stavebný materiál s úrokovou sadzbou 2,7 %.

Na dodržiavanie plánu družstevnej výstavby sa veľmi dbalo, keďže tam sa investormi stali budúci nájomcovia (cez členské príspevky) a nedodržiavanie plánov znižovalo politický efekt pri získavaní nových členov. Mestský národný výbor a Stavebné bytové družstvo občanov Banskej Štiavnice používali osvedčené formy *masovo-organizačno-politickej práce* a vysvetľovali význam družstevnej bytovej výstavby pre splnenie uznesenia XI. zjazdu KSČ o vyriešení bytového problému do roku 1970. Organizovali sa hovory s občanmi o výhodách a spôsobe zabezpečenia družstevnej bytovej výstavby.²⁸ Postupne sa družstevníctvo stávalo prevažujúcou formou výstavby (najmä v porovnaní s rokmi 1961 – 1965 kedy prevládali komunálne byty, t. j.

²⁸ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Vyhodnotenie priebehu družstevnej bytovej výstavby z 12. 4. 1965).

byty vo vlastníctve mesta/ obce). V rokoch 1966 – 1970 dosahuje družstevníctvo 56 % podiel na celkovej bytovej výstavbe.

V Banskej Štiavnici existovalo jedno družstvo – *Stavebné bytové družstvo občanov*, ktoré malo v roku 1964 96 členov a mesto sa snažilo tento počet zvýšiť, lebo malo v pláne v rámci družstevnej bytovej výstavby postaviť 120 bytov.²⁹ Tento cieľ sa im podarilo naplniť a v roku 1964 mali 124 členov.³⁰

Najmä začiatkom 60. rokov sa družstevná výstavba stretávala s problémami. Situáciu dobre ilustruje výstavba bytoviek typu Mikuláš (podľa atypických bytoviek v meste Liptovský Mikuláš, podľa ktorých sa štiavnické domy stavali) v sídlisku Pod Kalváriou (ulice Hviezdoslavova a Vajanského), ktoré sa začali stavať ako družstevné, ale neskôr sa na základe uznesenia vlády a štátneho plánovacieho úradu prestali dotovať. Vláda všetky netypizované stavby vyčlenila z družstevnej výstavby a zobrala im štátny príspevok. Celá výstavba mala pokračovať formou *individuálnej bytovej výstavby*. To si však museli družstevníci kupovať materiál za maloobchodné ceny a dokonca späťne vyrovnávať rozdiel za materiál, ktorý získali za veľkoobchodné ceny (išlo o 7 % rozdiel). Tým ich náklad na 1 b. j. činil 96 000 Kčs. Rozhodlo sa preto, že ich štátna banka nebude dotovať subvenciami, ale stavebnou pôžičkou. Keďže už tieto objekty boli rozostavané a ťažko bolo meniť podmienky za chodu, padlo rozhodnutie, že sa dostavajú ako družstevné a že družstevníci podpíšu prehlásenie, že po dostavaní ich prevezmú do súkromného vlastníctva.³¹ Napokon sa navrhlo, aby výstavbu Mikulášskeho typu prevzali miestne priemyselné podniky ako podnikovú výstavbu a aby následne družstevníkom preplatili vynaložené náklady.³² Do podnikovej bytovej výstavby boli prevzaté

²⁹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 9/1964 napísaný dňa 27. 8. 1964).

³⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 11/1964 napísaný dňa 22. 10. 1964).

³¹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Zápis č. 8/1961 napísaný dňa 28. júna 1961).

³² ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Zápis č. 5/1961 KP pri MsNV dňa 18. 4. 1961).

v novembri 1962 n. p. Rudné bane.³³ Podobne zareagovali i Štátne majetky Banská Štiavnica a n. p. Pleťa.

Bytová výstavba prebiehala v meste Banská Štiavnica pomaly. Najčastejšie to bolo z dôvodu nedostatku pracovných síl (murárov a tesárov) i zlej organizácie práce. Často sa tiež spomínal nedostatok materiálu, najmä dreva, betónu (prefabrikátov) a železa a nedostatočná technická pripravenosť stavieb (projekčné chyby).

Prideľovanie bytov v meste Banská Štiavnica

Bytová politika mala z pohľadu socialistického štátu smerovať k odstráneniu bytovej núdze, ktorou podľa oficiálnych proklamácií najviac trpeli sociálne triedy s nízkymi príjmami. Verejné inštitúcie mali zabezpečovať rovnaký prístup k bývaniu pre všetkých. Byty nemali byť tovarom a v socialistickej spoločnosti sa s nimi nemalo obchodovať so ziskom. Uspokojovanie potrieb bývania patrilo medzi základné spoločenské úlohy štátu.³⁴

Nové bývanie bolo nedostatkovým tovarom a tak pochopiteľne boli častejšie uspokojované požiadavky žiadanejších občanov, v prípade Banskej Štiavnice napríklad baníkov, ako uprednostňovanej profesie. Do práce v miestnych podnikoch (n. p. Rudné Bane, n. p. Pleťa, n. p. Kovohuty, v. p. Československý tabakový priemysel, v. p. Dužina) boli lákaní noví zamestnanci a vyriešenie otázky bývania bolo významným benefitom, ovplyvňujúcim ich rozhodnutie (náborové byty, podnikové byty): *„Som sa po vojne (základnej vojenskej službe – pozn. autorky) oženil a Rudné bane mali byty a ponúkali jednoizbový byt bez akýchkoľvek problémov novým zamestnancom. Bolo to nad Bielym domom, to sme vtedy nazývali Riaditeľstvo Rudných baní, tak za tým boli postavené takéto byty. Už prebiehala výstavba sídliska Drieňová, aj tam Rudné bane disponovali bytmi. Akonáhle sme si založili rodinu, okamžite sme dostali trojizbový byt. Nebol*

³³ Archív MsÚ Banská Štiavnica.

³⁴ MUSIL, J.: *Lidé a sídliště*, 333 s.

žiadny problém splácať tento byt (baník – lamač narodený v roku 1959).“ Alebo: „Byty sme im dávali, baníkom, napríklad na Drieňovej, tam sú rudnobanské byty. Robotník musel podpísať zmluvu na 10 rokov a technik myslím, že na 12 rokov, úradník na 15. Aj na Križovatke boli náborové byty, sme dostali myslím 11 bytov. Oni (novozískaní robotníci – pozn. autorky) tie byty dostali, ostatní platili 28 000, oni neplatili nič. Ale si ich ani nie všetci vážili, tie byty, tak zdevastovali niektoré tie byty, ako všade je, aj taký, aj taký. Dnes celkom slušne predávajú tie byty. Oni ich dostali, nie do prenájmu. Bolo napísané, že ich nemohli do 10 rokov predať (technická pracovníčka a vedúca pracovníčka narodená v roku 1933).“

Socialistická organizácia bytovej politiky potlačila úlohu ekonomického kapitálu ako zdroja pre zaistovanie bývania. Dá sa ale predpokladať, že namiesto ekonomického kapitálu (t. j. peňazí) sa pri vybavovaní nového bývania viac využíval politický (kontakty v komunistickej strane) a kultúrny kapitál (postavenie v lokálnej spoločnosti, potrebnosť).³⁵

Socialistická bytová politika chápala bývanie ako verejný statok, ktorý mal byť zabezpečovaný a garantovaný štátom. Distribúciu tohto statku reguloval štát prostredníctvom svojich inštitúcií, pričom kľúčovú úlohu zohrávali Mestské národné výbory a ich bytové komisie, ktoré zostavovali poradovníky žiadateľov. Vzhľadom na niekoľko paralelných kritérií pre určovanie poradia, pre neprehľadnosť rozhodovania i existenciu ďalších hospodárskych a politických tlakov nie je celkom jasné, ako rozdeľovanie prebiehalo.³⁶ V procese rozhodovania sa často stávalo, že bez bytu zostala ťažko chorá vdova s tuberkulózou zaradená do kategórie *Súrne prípady*, kým v kategórii *Ostatné prípady* boli v Banskej Štiavnici v rovnakom období (podľa zápisníc komisií MNV uchovaných v MV SR Štátnom archíve pobočky Banská Štiavnica) pridelené byty aj desiatke iných žiadateľov. Dnes

³⁵ ŠPAČEK, Ondřej: Distinction and Housing during the Late Socialist Society. In: *Distinkce a bydlení v pozdně socialistické společnosti*. vol. 4, 2014, s. 51-70.

³⁶ ŠPAČEK, O.: Distinction and Housing during the Late Socialist Society, s. 51-70.

máme problém s pochopením celého procesu a s identifikovaním všetkých faktorov, ktoré zavážili pri vyberaní z týchto dvoch skupín žiadateľov.

V Banskej Štiavnici mala prideľovanie bytov na starosti Bytová komisia pri Mestskom národnom výbore. Schádzať sa mala aspoň raz do týždňa (ostatné komisie sa schádzali menej, minimálne raz do mesiaca). Okrem prideľovania bytov rozhodovala o výmene bytov, podnájmoch, vydávala rozkazy na vypratanie, rozhodovala o zlučovaní bytov alebo o ich využívaní na iné účely.³⁷ Podľa zachovaných zápisníc zo zasadnutí komisie o pridelenie mestského bytu žiadali najviac novomanželia, prisťahovalci za prácou v meste a tiež rodiny, v ktorých sa zvýšil počet rodinných príslušníkov. Mnoho žiadateľov vo svojich žiadostiach upozorňovalo na zlý stav aktuálne obývaného bytu. Žiadatelia uvádzajúci zdravotné dôvody prikladali lekárske správy, argumentovali najmä zlým zdravotným stavom detí (často uvádzali napríklad spomalený rast).³⁸

Na riešenie (i sprehľadnenie) náročnej bytovej otázky v meste bol v roku 1953 zavedený poradovník žiadostí (vypracovával sa polročne). Žiadosti mali vybavovať nasledovne: podľa zamestnania žiadateľa, počtu rodinných príslušníkov a podľa doby podania. Banskoštiavničania sa inšpirovali na celoštátnej porade bytových hospodárov vo februári 1953 v Prahe. V poradovníku osobitne figurovali tzv. súrne prípady (chorí, obyvatelia bytov zo zákazom bývania) a osobitne ostatné prípady (napríklad občania z asanovaných domov a iní, ktorých vysťahovať potrebovalo mesto). Vďaka poradovníku vieme, že napríklad v roku 1953 bolo podaných 139 žiadostí o byt a v rámci poradia bolo vybavených iba 39 žiadostí. Mimo oficiálneho poradovníka bolo pridelených ďalších 8 bytov. Mesto takto

³⁷ Otázkou zostáva sťahovanie nežiadúcich (napríklad politicky) vlastníkov domov, ktoré sa v zápisniciach komisií, ktoré som mala k dispozícii (bytovej, plánovacej, výstavby) nikde nespomína, tzv. Akcia B.

³⁸ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica zo zasadnutia plánovacej komisie z 28. 7. 1953).

uprednostnilo rodiny zo zhoreného domu a tiež vysťahovaných obyvateľov objektu, v ktorom plánovalo zriadiť Pioniersky dom. Medzi rokmi 1953 až 1958 bolo zaregistrovaných 311 žiadostí.³⁹ V roku 1957 MsNV disponovalo iba 30 bytmi zo štátnej investičnej výstavby pre tento rok a členom bytovej komisie i funkcionárom MsNV bolo jasné, že štátnou investičnou bytovou výstavbou pri jej kvótach i tempe výstavby nedokážu vyriešiť bytovú krízu. Podobná situácia bola v mnohých mestách a tak vláda pripravila nový bytový zákon, ktorým presunula riešenie bytovej otázky zo štátu na obyvateľov podporou individuálnej bytovej výstavby a družstevnej bytovej výstavby. Štát mal svoje byty prideľovať výlučne sociálne slabším rodinám (viacčlenné rodiny s nižšími finančnými príjmami).⁴⁰

Revízia poradovníka žiadostí sa prevádzala v roku 1958.⁴¹ V tomto roku boli vyradené neaktuálne žiadosti a v poradovníku zostalo 265 žiadostí. Najviac žiadostí si podali obyvatelia, ktorí byty nemali. Zvyšok takí, ktorí bývali v stiesnených podmienkach. Mestské byty boli pridelené 17 nájomcom (išlo o žiadosti vo verejnom záujme (obyvatelia dostali zákaz bývania vo svojich bytoch z dôvodu ohrozenia života alebo zo stavebného dôvodu) a podnikové 34 nájomcom.⁴² Mesto tak vyhovel iba malému množstvu žiadateľov. V roku 1962 bolo v zozname 316 žiadostí. Po procese preverovania bolo vybraných 35 uchádzačov, z ktorých bol zostavený poradovník na II. polrok 1962 a byt bol pridelený 9 nájomníkom. Ostatným byty neboli pridelené, aj keď tam boli uchádzači, ktorí byt nevyhnutne potrebovali zo zdravotných dôvodov alebo ľudia, ktorí obývali domy, ktoré si kúpili noví majitelia a tí ich nemohli kvôli nim užívať.⁴³

Počet žiadateľov narastal aj v ďalších rokoch. V roku 1964 už boli v platnosti nové bytové normy a bytová komisia rozhodovala v intenciách

³⁹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa o prideľovaní bytov z 24. 10. 1958).

⁴⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8.

⁴¹ Tabuľkový prehľad podaných žiadostí za roky 1953 – 1958 (zdroj: ŠA BB, p. ABŠ, RMNV).

⁴² ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa o prideľovaní bytov z 24. 10. 1958).

⁴³ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa o prideľovaní bytov zo dňa 26. 11. 1962).

vyhlášky č. 9/62 Zb. (*Vyhláška vedúceho Ústredného úradu pre veci národných výborov o úplnom znení zákona č. 67/1956 Zb. o hospodárení s bytmi*) a zákona č. 41/64 Zb. (*Zákon o hospodárení s bytmi*). Aj v tomto roku bolo v zozname mnoho viac uchádzačov, ako mesto dokázalo uspokojiť (454 žiadostí). Do poradovníka bolo vybraných 26 uchádzačov a v prvom polroku bolo vybavených 5 a v druhom polroku 9 uchádzačov.⁴⁴ Bohužiaľ ani desať rokov nato sa bytová otázka v meste Banská Štiavnica neupokojila. Bytová komisia aj v roku 1974 konštatuje neuspokojivú situáciu v miestnej bytovej výstavbe. V roku 1973 bolo do užívania daných 128 bytov, ale tento prírastok riešil iba urgentné prípady, zvyčajne tie rodiny, ktorým boli z dôvodu výstavby asanované domy.⁴⁵

Členovia bytovej komisie mali ťažkú úlohu objektívne rozhodovať o prideľovaní malého počtu bytov veľkému množstvu žiadateľov a to v malom meste, kde má každý na každého nejakú sociálnu väzbu. Nebolo nezvyčajné, že samotní členovia bytovej komisie boli zároveň žiadateľmi o mestské byty. Problémy však boli i v spôsobe prideľovania bytov. Na bytovú komisiu chodili sťažnosti. Občania sa sťažovali, že jej členovia prideľujú byty nespravodlivo a privilegujú niektorých žiadateľov. Členovia inej komisie, plánovacej, kriticky hodnotili, že nie sú uprednostňovaní „*prví budovatelia socialistického priemyslu – naši zlepšovatelia a úderníci.*“ Množiac sa nespokojnosť občanov mesta napokon viedla k reorganizácii bytovej komisie a riešenie sporov delegovali na Radu Mestského národného výboru (vyhli sa tak tzv. ľudovým referentom, ktorí si vraj pri riešení sťažností presadzovali vlastné záujmy a snažili sa potierať autoritu členov bytovej komisie, prípadne im „*narúšať morálku*“).⁴⁶ Bytová komisia dostala príkaz schádzať sa raz týždenne. Najdôležitejším kritériom pri vybavovaní žiadostí bolo práve zamestnanie žiadateľa, na druhom mieste rodinná situácia, t. j. počet rodinných príslušníkov, ktorí spolu obývali byt

⁴⁴ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Zápis zo zasadnutia plánovacej komisie s komisiou finančnou z 9. 2. 1965).

⁴⁵ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápis č. 3/1974 zo zasadania komisií pri MsNV z 19. 3. 1974).

⁴⁶ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica zo zasadnutia plánovacej komisie 28. 7. 1953).

a v treťom rade sa zohľadňovala doba podania žiadosti.⁴⁷ Mesto si pre riešenie svojich plánov (problémov) vybavovalo žiadateľov mimo poradovníka. Takto sa k bytom dostávali obyvatelia, ktorých potrebovalo vysťahovať napríklad z dôvodu asanácie objektu, generálnej opravy objektu alebo zmeny funkcie objektu z obytnej na obchodnú alebo úradnú.

Sídliská v Banskej Štiavnici

Pod Kalváriou

Sídlisko pod Kalváriou bolo v dobových dokumentoch vymedzované dolinou od Hájika k futbalovému ihrisku, hlavnou mestskou komunikáciou po železničnú stanicu, cestou do Banského Studenca po poľnohospodársky výrobný závod, pamiatkovo chráneným súborom Kalvárie a bolo súčasťou tretieho obytného okrsku. V tejto oblasti rátal s bytovou výstavbou už *Smerný územný plán mesta* z roku 1951, ktorý vnímal priestor pod Kalváriou a oblasť *Šindelberg* pod juhozápadnými svahmi Kalvárie (dnes penzión na Kopci) „ako dostatočne rozsiahly a pre stavebné účely na postavenie „nového mesta“ vďačný.“⁴⁸ Svahový priestor považoval za ideálny aj z bioklimatického hľadiska, pre dobré odvetrávanie, dostatočnú ochranu proti mrazu a bez umelého dymového zdroja. V Banskej Štiavnici sa pre potreby tvorby regulačného územného plánu uskutočnil fyzikálno-klimatický prieskum (ktorý previedol Josef Mrkos v rokoch 1947 – 1948).⁴⁹ Kalivoda práve sem orientoval nielen bytovú výstavbu, ale aj stavby občianskej vybavenosti ako kultúrny dom, športový areál, dom oddychu (hotel pre pútnikov na Kalváriu), detské jasle, obchodný dom, základnú školu, atď. a na južnom svahu Kalvárie v priestore dnešnej Drieňovej nemocnici a letisko.

⁴⁷ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7.

⁴⁸ KALIVODA, F.: *Banská Štiavnica buduje*, 65 s.

⁴⁹ KALIVODA, F.: *Banská Štiavnica buduje*, 65 s.

Zastavovací plán lokality Pod Kalváriou bol na základe prvého územného plánu schválený 27. augusta 1955 (stavebný obvod už 12. júla 1954). Plán výstavby projektoval *Štátny projekčný ústav pre výstavbu miest a dedín pobočka Zvolen* a generálnym investorom sa stala *Rada Krajského národného výboru* v Banskej Bystrici. Investorsky sa mali na výstavbe podieľať aj *n. p. Rudné bane*, *Výskumný lesnícky ústav*, *Stavebné bytové družstvo*, *Štátne majetky* a *n. p. Pleta*. V pláne nachádzame okrem nižšie opísaných bytoviek i bytové domy, ktoré neboli nikdy postavené (napríklad na Baníckej ulici ďalšie dve bytovky, nad kamenným múrom na Mládežníckej ulici ďalších päť bytoviek). Na sídlisku Pod Kalváriou pravdepodobne ako prví pristúpili k bytovej výstavbe dvaja investori: *Správa pre lesy a drevársky priemysel Rady Krajského národného výboru* (Lesnícka ulica) a *n. p. Rudné bane* (Banícka ulica) v rokoch 1955 a 1956.⁵⁰

Na sídlisku rozoznávame šesť ohnisk hromadnej bytovej výstavby, ktoré sú situované v oblasti dnešnej Lesníckej ulice, ulíc P. Jilemnického, Mládežníckej a Baníckej ulice.⁵¹ Staršie bytové domy typu T 13 (postavené medzi rokmi 1954 – 1959) tvoria zástavbu na uliciach Lesnícka, Mládežnícka, Jilemnického a Banícka. Postavené boli tradičnou technológiou z tehly a boli nízke, mali dve až tri poschodia. Zastrešené boli valbovou strechou pôvodne pokrytou škridlou, ktorú neskôr nahradil plech. Bytovky nemali výfahy, len schodiská. V domoch bolo zvyčajne 6 bytových jednotiek (jeden, dvoj a trojizbových). Byty mali menšie okná (prevažne dvojkrídlové), niektoré izby mali balkóny.

Novšie bytové domy boli postavené na ulici Hviezdoslavova a Vajanského. Najnovšia panelová výstavba TO 6 B z konca 60. rokov a zo 70. rokov sa dotkla ulíc Mierovej, Poľnohospodárskej a SNP. Všetky ohniská výstavby (okrem ulice SNP) boli prepojené hlavnou cestou, z ktorej idú menšie prístupové cesty k jednotlivým objektom. Sídlisko Pod Kalváriou bolo vybudované v kontakte s prírodou. Špecializované

⁵⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Vyhodnotenie plnenia akčného programového plánu za II. volebné obdobie, 5. 12. 1958).

⁵¹ Archív MsÚ Banská Štiavnica.

oddychové zóny pre rodiny s deťmi absentujú, v blízkosti bytoviek neboli budované detské ihriská ani športoviská. Nachádzame skôr murované lavičky, sušiaci na bielizeň alebo prašiaci. Jednotlivé bytové domy sú často od ostatných oddelené plotom, niekedy aj so železnou brámkou. Keďže domy postavené v 50. rokoch nemali ústredné kúrenie a jednotlivé miestnosti sa vykurovali pecami na pevné palivo, podnes nachádzame v blízkosti domov uskladnené drevo na zimu.

Súčasťou občianskej vybavenosti tejto časti mesta, ktorú vzhľadom na roztrúsené ohniská bytovej výstavby nemôžeme vnímať homogénne, bol obchod s potravinami, pohostinstvo, policajná stanica, murované garáže (Jilemnického ulica, Vajanského ulica, ulica Pod Kalváriou) a športový štadión. Ďalšie obchody boli v priestore tzv. starého ihriska (Mládežnícka ulica), kde sa nachádzali i mestské kúpele. Na Mierovej ulici bola vybudovaná materská škôlka (v 90. rokoch 20. storočia) a na Mládežníckej ulici internát.

Oblasť pod Kalváriou vďaka výstavbe v 50. až 70. rokoch 20. storočia dosiahla charakter sídliskovej zástavby a v 70. rokoch sa akcentovala investícia do cestnej a parkovej úpravy. Predbežný návrh *Smerného územného plánu Banskej Štiavnice* z roku 1974 potvrdil územie Pod Kalváriou ako obytnú zónu. *URBION Banská Bystrica* spracoval *Štúdiu podrobného územného plánu*, ktorá mala ukázať maximálne možnosti zástavby na tomto území. Táto štúdia sem umiestňuje 3726 bytov do roku 2000 (podľa údajov z roku 1968 bolo v tomto okrsku 617 bytov a 2188 obyvateľov). Na základe štúdie bol spracovaný program výstavby podľa požiadavky *Stavoprojektu* na počet bytov potrebných v meste podľa šiesteho päťročného plánu (t. j. 1300 b. j.). Podmienkou výstavby bolo vybudovanie cesty Hájik – Pleta.⁵² Priestor mal obsahovať kompletnú občiansku vybavenosť, pod ktorou sa myslelo zdravotnícke zariadenie, kino, obchody, služby.

⁵² ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa k územnému plánu zóny a programu výstavby pre územný projekt zóny Pod Kalváriou zo dňa 13. 5. 1974).

Vlastné plány výstavby v tejto lokalite mali i Rudné bane, ktoré plánovali v rokoch 1975 – 1979 vybudovať tri päťposchodové panelové domy s 8 bytovými jednotkami (spolu 24 bytov), výstavba sa však nerealizovala. Medzi rokmi 1970 – 1985 sa rátało s výstavbou 63 bytov a v druhej etape výstavby medzi rokmi 1986 – 2000 765 bytov, čo by bolo najviac na území mesta.⁵³

Sídliisko Juh

V prvom územnom pláne mesta sa s Dolnou ulicou rátało ako s priestorom určeným výlučne na priemyselné účely, ktoré autor F. Kalivoda odvodzoval z blízkosti priemyselných podnikov – ČSTP, n. p. Pleta, Preglejky v. p. a n. p. Rudné bane. Existujúce staré banícke a remeselnícke domy vnímal ako urbanisticky nevhodnotné. Preto ich vylúčil z reparácií a odsúdil k pozvoľnému zániku. Podľa neho ľudia na bývanie lákali najmä slnkom zaliate južné svahy okolo Starého mesta, Kalvárie a Štefultova.⁵⁴ Napriek tomu sa v roku 1955 realizovala hromadná bytová výstavba aj v oblasti Križovatky (zaradená už v prvom Akčnom pláne mesta z rokov 1954 – 1956). Výstavba trojposchodovej 36 bytovky⁵⁵ typu T 13 sa napokon presunula do ďalšieho akčného plánu (1956 – 1960) a dnes stojí po pravej strane cesty.⁵⁶ Investorom bolo mesto. Išlo o tehlovú stavbu spojených bytových domov s valbovou strechou s komínmi.

Odvodzďavanie bytovky zachytené v dokumentácii približuje problémy, s ktorými sa hromadná bytová výstavba borila. Sťažnosti sa týkali nedokončených suterénnych miestností, zlej izolácie, nekvalitných omietok, absencie tretieho plynového kotla na

⁵³ MANÍK, V.: *Územný plán sídelného útvaru Banská Štiavnica*.

⁵⁴ KALIVODA, F.: *Banská Štiavnica buduje*, 65 s.

⁵⁵ Križovatka č. 920/20, 920/21, 920/22, 920/23, 920/24.

⁵⁶ Dom má 5 vchodov, menšie dvojkrídlové okná, bez balkónov. Pred domom sú predzáhradky s kvetinovou výsadbou. Oplotené vyšším plotom s bráničkami.

vykurovanie,⁵⁷ nekvalitného prevedenia skrií v bytoch, kľučiek, okien. Pri sťahovaní nájomníkov sa ukázali aj zásadné problémy pri elektrickom osvetlení, keďže projektová dokumentácia neuvažovala o káblovej prípojke. Nespokojnosť nových nájomníkov mesto napokon vyriešilo tým, že elektrinu potiahli vonkajším káblovým vedením. Napriek tomu podľa vyjadrení zachytených v zápisniciach bola táto stavba považovaná za kvalitnejšiu ako boli stavby iných investorov (miestnych podnikov) dané do užívania v tomto roku.⁵⁸

Stavba mala byť dokončená 30. júna 1958, avšak ešte v októbri neboli zrealizované terénne úpravy okolo bytovky, oplotenie, dvorové dlažby, omietnutie oporného múru, brizolitová omietka na fasáde a neboli odstránené kolaudačné chyby v interiéri a najmä zásadný problém – odvodnenie kotolne.⁵⁹ Napokon sa ukončenie prác presunulo na 30. október 1958 a posledným uchovaným termínom ukončenia stavby *Stavebnou správou Pozemných stavieb* bol 15. november 1958. Dodávateľ nedodržanie termínov zdôvodňoval nedostatkom materiálu (hlavne cementu) a pracovných síl.⁶⁰

O väčšej výstavbe v oblasti Dolnej ulice a Križovatky sa rozhodlo v 60. rokoch 20. storočia, keď bolo Mesto Banská Štiavnica vyzvané, aby Okresnému národnému výboru a Krajskému národnému výboru predložilo aktuálny územný plán. Plánovacia komisia sa rozhodla novú panelovú výstavbu situovať najmä v dolnej časti mesta. Priklonili sa k vízii, ktorú spracovala *Katedra urbanizmu Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave* (a odklonili sa od koncepcie F. Kalivodu). Upozorňovali však, že výstavba v Banskej Štiavnici bude drahá, najmä z dôvodu náročných zemných úprav. Práve oblasť Dolnej

⁵⁷ „...120 b. j. je panelák typu MS-11. Problémy s vykurovaním. Investičná úloha uvažovala s rekonštrukciou kotolne pozostávajúcej z osadenia troch kotlov typu Slatina 135 na miesto existujúcich dvoch, typu Praga P- 100 a jedného typu Roučka 60. Osadením troch kotlov 135 by malo byť zabezpečené teplo pre I. i II. etapu výstavby.“ (ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9, Zápis č. 9/1964 zo dňa 27. 8. 1964).

⁵⁸ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Zápisnica zo schôdzy konanej dňa 18. 12. 1957).

⁵⁹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa o priebehu prác na 36 bytových jednotkách z 23. 10. 1958).

⁶⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Zápisnica napísaná dňa 25. 10. 1958).

ulice smerom na Pátrovské (dnes časť sídliska Drieňová) považovali za najmenej náročnú na terénne úpravy a preto tam situovali najväčší objem výstavby. Investície v oblasti Dolnej ulice boli výhodné aj vďaka tomu, že bola situovaná mimo pamiatkovo chránenej časti mesta a popritom nebola príliš vzdialená od centra. Dnes je výstavba vežových panelových stavieb s rovnými strechami vnímaná z pamiatkového hľadiska negatívne. Pamiatkari poukazujú najmä na fakt, že paneláky vyrástli pozdĺž významného vstupu do mesta a kazia prvý dojem návštevníkov.⁶¹

Mesto začalo priestor pripravovať v roku 1960 (intenzívna výstavba prebiehala do roku 1976).⁶² Sídlisko malo byť štandardne občiansky vybavené. Mali tam byť jasle a materská škôlka,⁶³ základná škola,⁶⁴ výmenníková stanica,⁶⁵ kultúrny a osvetový dom Pleta (situovaný pri n. p. Pleta, dnes nazývaný Barbora s rôznymi prevádzkami a krčmou), garáže, pracovňa pre 500 bytov, internát Pleta pre 225 osôb, 100 posteľový hotel,⁶⁶ kaviareň a reštaurácia (dnešný Ametyst), nákupné stredisko dostavané v roku 1976 a autobusová stanica.⁶⁷ Vybudované boli tiež cesty, jednou sa cez Zvonový vršok dalo dostať k športovému štadiónu a druhá viedla na novú železničnú stanicu.

Budovaniu predchádzali asanácie starých baníckych, remeselníckych a obchodníckych domov (zavŕšené novým územným plánom z roku 1978) i urbanizácia vo forme novej cesty, autobusovej stanice, ale aj veľkej priemyselnej prevádzky – závodu Pleta a ďalších

⁶¹ KLAŠOVÁ, O. – CHOŠANOVÁ, I.: *Banská Štiavnica, kultúrno-historické hodnoty sídla*, 60 s.

⁶² Prvá výstavba sa mala začať realizovať v priestore závodu Erika (24 b. j.). Mesto muselo pripraviť vyvlastnenie nehnuteľností a následnú asanáciu rodinných domov. Náhradné bývanie potrebovali tri rodiny. Výstavba sa mala začať v októbri 1961 a v septembri 1962 skončiť.

⁶³ Staršia materská škôlka bola postavená v objekte pri ceste 916/13.

⁶⁴ Postavená v neďalekom priestore starej železničnej stanice v roku 1962.

⁶⁵ Postavená do roku 1968.

⁶⁶ Neskôr už len 50 posteľový, ktorého výstavba sa však neuskutočnila.

⁶⁷ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 6/1970 zo dňa 12. 6. 1970: „Objekt hotela a nákupného strediska v dolnej časti mesta projektovať PÚP vypracovaný KPÚ Banská Bystrica, súdruh Ing. arch. Zítka“).

nových funkčných objektov (obchody a služby). Tlačilo sa najmä na asanácie objektov pred ČSTP, kde sa malo vytvoriť ďalšie námestie.

Asanáciám predchádzal proces vyvlastňovania. Vlastníkom rodinných domov, ktoré mali byť asanované, bol najprv ponúknutý odpredaj mestu a náhradné ubytovanie. Keďže mesto nemalo dostatočné kapacity štátnych bytov, majiteľom boli vyplatené peniaze, ktoré však museli investovať do bývania, najmä do členského príspevku družstvu. Ak sa majiteľovi domu zdala ponuka mesta nízka a nechcel pristúpiť k dohode, mesto začalo vo verejnom záujme proces vyvlastnenia. Na príklade výstavby detských jasí a materskej škôlky v oblasti Križovatky v roku 1964 vidíme, že išlo o pomerne rýchly proces. Majitelia domov boli so situáciou oboznámení v júli 1964, keď boli predvolaní na Komisiu výstavby. Komisia si vypočula ich stanoviská a všetky námietky odporučila smerovať zadávateľovi stavby – *Krajskému projektovému útvary*. Ten zorganizoval 25. augusta výrobnú poradu vo Zvolene, kde jeho zástupcovia vysvetľovali situáciu a kde mali vlastníci priestor na námietky. Tejto porady sa však podľa zachovanej dokumentácie zúčastnil iba jeden z dotknutých občanov Ján Maruniak s manželkou (ostatní vlastníci: František Beňovský, Jozef Bančiak, Gašpar Chrenovský a ?. Longauer sa porady nezúčastnili). Ich neprítomnosť považoval *Krajský projektový útvary* za vyjadrenie súhlasu s postupom štátu. V takomto duchu bola spísaná i zápisnica zo spomínanej porady (27. augusta).⁶⁸ Len dva mesiace teda trvalo štátu vyriešiť problém s pôvodnými vlastníkmi. Možno skôr ako férovú ponuku využil ich neschopnosť verejne vystupovať, argumentovať pred odborníkmi, či ich strach z boja proti „verejnému záujmu“ (t. j. proti štátu).

Sídlisko rozkladajúce sa v oblasti Dolnej ulice a Križovatky nieslo v dobových dokumentoch názov JUH a nižšie vymenované stavby mali byť realizované v piatich etapách: 3 objekty typu MS 11 s

⁶⁸ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 9/1964 z 27. 8. 1964).

počtom bytov 120 (postavené medzi rokmi 1964 – 1968), 3 objekty MS 5 s počtom bytov 150, 3 objekty typu TO 68 s počtom bytov 112 a jeden objekt TO 68 riešený ako Slobodáreň s počtom bytov 48. 4 objekty typu T0 8 B s počtom bytov 128, 1 objekt typu TO 3 B s 24 bytmi, 1 objekt typu T 13 s počtom bytov 12 (spolu 551 bytových jednotiek).

Výstavba panelákov sa začala v roku 1964 tromi desaťposchodovými bodovými vežovými domami typu MS – 11,⁶⁹ ktoré boli odovzdané medzi rokmi 1965 - 1968. Investorom stavby sa stal *Krajský investorský útvár Banská Bystrica* a priamym investorom aj *Rudné bane, n. p.* Ako zodpovedný architekt bol v dokumentácii vedený Ing. arch. Vladimír Zítka. Priestor mal vybudovanú základnú infraštruktúru ako kanalizačnú sieť, vodovodnú sieť, trafostanicu, verejné osvetlenie a na rekonštrukciu sa pripravovala kotolňa ČSTP, ktorá mala zásobovať teplom 300 až 400 bytov.⁷⁰ V rokoch 1971 – 1975 malo byť na sídlisku postavených ďalších 140 bytov.⁷¹ Prvých sedem štvorposchodových bytových domov typu T 06 B bolo odovzdaných v rokoch 1973 – 1974. Tiahli sa po ľavej strane Dolnej ulice.⁷² V roku 1973 – 1974 bolo odovzdaných ďalších 56 priestranných svetlých bytov v siedmich domoch typu TO 6 B. Ďalších 56 bytov z rovnakého obdobia bolo vybudovaných na ulici Križovatka v piatich štvorposchodových bytových domoch po pravej strane cesty. Rovnako išlo o radovú zástavbu, ktorá je i dnes v Banskej Štiavnici považovaná za najkrajšie panelákové bývanie nie tak pre svoju polohu, ako pre rozlohu a vnútorné členenie bytov (spolu s rovnakými bytmi na Sojčom vrchu).

Na tieto paneláky nadväzovali tri identické spojené štvorposchodové panelové bytové domy T 06 B na Ulici 1. mája.⁷³ Spolu 24 bytových jednotiek, ktoré odovzdali do užívania v roku 1980.

⁶⁹ 3 x 40 b. j., spolu 120 b. j.

⁷⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 7/1967 zo 14. 7. 1967).

⁷¹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Zápisnica z 29. 10. 1974).

⁷² Č. domov: 898/19, 898/20, 898/21 a 899/22, 899/23, 899/24, 899/25.

⁷³ Č. domov: 1164/1, 1164/2, 1164/3.

Stavebne odlišný bol päťposchodový panelový dom na rovnakej ulici,⁷⁴ pravdepodobne obsahujúci 20 bytov postavených okolo roku 1978. Objekt na Sojčom vrchu tvoril obytný celok s dvomi ďalšími päťposchodovými panelovými domami (spolu 20 bytov) stavebne odlišne riešenými (mali predsunuté balkóny). Najdlhším bytovým domom na Križovatke bola tzv. 120 bytovka.⁷⁵ Išlo o klasický osemposchodový panelák T 06 B s rovnou strechou. Neďaleko bol postavený osemposchodový pletársky internát podľa dobových plánov pre 225 učňov a učníc národného podniku Pleta.

Stará železničná stanica

Neďaleko sídliska Juh sa na tzv. Špitálskej lúke rozprestiera areál bývalej železničnej stanice, ktorá bola otvorená v roku 1873 a prevádzkovaná do roku 1949, keď bola v rámci modernizácie prestavaná na normálny rozchod, pretrasovaná a nová staničná budova (tzv. Trate mládeže) už bola postavená inde. V prvej polovici 20. storočia bola v tejto oblasti postavená robotnícka kolónia textilného závodu (Ul. Krasku), typizované rodinné domy tvoria zaujímavú ulicovú zástavbu podnes.

V tejto časti mesta boli podľa územného plánu pozemky určené na individuálnu bytovú výstavbu. Prvé bytové domy hromadnej bytovej výstavby staval medzi rokmi 1954 – 1955 ako podnikové výrobný podnik Dužina a v roku 1958 i n. p. Pleta.⁷⁶ Stavebný obvod bol určený rozhodnutím *Odboru výstavby a vodného hospodárstva Rady Krajského národného výboru* v Banskej Bystrici neskôr, 4. mája 1959. Súčasťou výstavby boli aj garáže a od roku 1962 základná škola pre celé sídlisko Juh.

⁷⁴ Č. domu: 1169/11.

⁷⁵ Č. domov: 913/6, 913/7, 913/8, 913/9, 913/10), 5 vchodov s 24 b. j.

⁷⁶ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Správa o plnení akčného programového plánu mesta B. Štiavnica, nedatovaná).

Hromadná bytová výstavba bola v oblasti starej stanice situovaná iba na jednej ulici a pre nízky počet bytových jednotiek ju nemôžeme vnímať ako sídlisko. Nachádza sa tu šesť tehlových bytových domov typu T 13.⁷⁷ V tesnej blízkosti tohto bytového súboru sa nachádza n. p. Pleta a keďže ide o oblasť neďaleko sídliska Juh, nemala mať vlastnú občiansku vybavenosť, ale obyvateľom mali slúžiť obchody a zariadenia postavené pre toto sídlisko.

Povrazník

Povrazník je časťou mesta, v ktorej podnes prevažujú väčšie i menšie priemyselné prevádzky a individuálna bytová výstavba. Bývanie v blízkosti priemyselných pracovísk bolo v minulosti bežné a aj v oblasti Povrazníka stála robotnícka kolónia (radová zástavba malých bytových jednotiek) postavená v blízkosti hutníckych závodov – bývalej Hornej a Dolnej hutý⁷⁸ začiatkom 20. storočia. Viac informácií o robotníckej kolónii nemáme, lebo sa tejto téme v minulosti nik detailnejšie nevenoval. Patril k okrsku č. VI., ktorý bol situovaný južne od mesta a navrhovaný najmä ako areál priemyslu (spolu so železničnou stanicou, hutou, Mária šachtou a František šachtou). Napriek tomu, boli aj v tejto lokalite postavené bytovky. Ako konštatuje územný plán mesta Banská Štiavnica z roku 1975, bytové domy tu nemali byť postavené, keďže táto časť mesta nebola vhodná na bytovú výstavbu.⁷⁹

Prvú bytovú výstavbu realizovali dva národné podniky. Kovohuty, n. p., ktorý postavil medzi rokmi 1954 – 1955 22 bytov a n. p. Rudné bane, ktorý realizoval výstavbu v roku 1958.⁸⁰ Dva osemposchodové panelové vežové bytové domy s veľkými oknami

⁷⁷ Ul. P. Dobšinského 966/11 (do užívania v roku 1955), 967/12 (1959), 968/13 (1958), 969/14, 970/15 (1960), 971/16, 4 x 4 a 2 x 6 b. j.).

⁷⁸ Horná huta prebudovaná na robotnícku kolóniu okolo roku 1902 (LICHNER, Marián et al.: *Banská Štiavnica – svedectvo času*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2002, s. 256. ISBN 80-968547-8-X).

⁷⁹ MANÍK, V.: *Územný plán sídelného útvaru Banská Štiavnica*.

⁸⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 7 (Správa o plnení akčného programového plánu mesta B. Štiavnica, nedatovaná).

a predsunutými balkónmi boli postavené na Budovateľskej ulici.⁸¹ Posledné ohnisko hromadnej bytovej výstavby v tejto časti mesta bolo na ulici V. Klementisa,⁸² kde boli postavené dve panelové stavby T 06 B vedľa seba. Jednou bol osemposchodový vežiak, pôvodne „robotnícky hotel“, t. j. ubytovňa. Hneď vedľa druhý päťposchodový panelák s rovnou asfaltovanou strechou.

V oblasti Povrazníka nebola vybudovaná občianska vybavenosť. Nachádzame tu banské učilište na Špitálskej ulici, neskôr budova slúžila *Okresnému ústavu národného zdravia*. Na ulici J. Horáka bola realizovaná výstavba montovaných rodinných domov tzv. Drevená dedina (žarnovické domky, fínske domky postavené z drevotriesky). Výber staveniska bol realizovaný v roku 1966. Pôvodne sa plánovala výstavba 21 domov, dokončených však bolo iba 17.⁸³ Výstavbu na Mária šachte vykonával *Pamiatkostav Žilina* a mesto ich stavalo pre rodiny, ktoré plánovalo pre generálne opravy vysťahovať z historických budov.⁸⁴ Viacero štátnych domov na tejto ulici bolo pridelených zamestnancom *Okresného ústavu národného zdravia* (miestnym doktorom).⁸⁵

Sídliisko Drieňová

Najväčšie štiavnické sídlisko sa volá Drieňová. Umiestnené je v Okrsku č. 5 v rámci rozdelenia obytného územia v katastri mesta. Obvod bol situovaný juhovýchodne od historického jadra a ohraničený individuálnou bytovou výstavbou pod Kalváriou, terénnym zrázom kameňolomu, športovým areálom, krajom cintorína, závozom Pleta, Špitálkou, cestou na Banský Studenec a poľnou cestou smerom ku Kalvárii. Stavenisko Drieňová sa vybralo z viacerých dôvodov. Zavážilo najmä, že nebolo poddolované, stálo mimo pamiatkovej zóny,

⁸¹ Č. domov: 1336/14, 1335/13.

⁸² Č. domov: 1285/8 a 1284/7.

⁸³ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 10/1969 z 10. 10. 1969).

⁸⁴ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9, (Zápis č. 11/1967 z 10. 11. 1967).

⁸⁵ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 9/1970 zo 4. 9. 1970).

nespadalo pod legislatívu v rámci ochrany prírody a priestor nevykazoval žiadne klimatické, hygienické a technické problémy.

Pôvodný Urbanistický návrh v tomto okrsku projektoval *Stavoprojekt Banská Bystrica ateliér Zvolen* – Ing. arch. Hajdu (aj keď sa s bývaním na tejto strane Kalvárie rátalo už v prvom územnom pláne F. Kalivodu). Investorom bol Okresný národný výbor Žiar nad Hronom a pôvodný projekt vznikol v júni 1976. Sídliisko bolo rozdelené na tri obytné celky označené písmenami A, B, C. Celok A (pôvodne 526 bytov, vybudovaných bolo 498), ktorý sa začal stavať ako prvý, sa rozprestieral na západnej strane hlavnej cestnej komunikácie a zahŕňal dnešné ulice Učiteľská, Bratská, Energetikov a časť ulice Svobodu. Do Celku B patrili ulice Pátrovská, Dr. Straku a Svobodu a tiež bol dostavaný. Celok C mal nadväzovať na celok B a nikdy dostavaný nebol (postavené boli iba dva objekty na ulici Dr. Straku). Podľa pôvodných vlastníkov bytov z radov miestnych priemyselných podnikov (všetkých sa nepodarilo identifikovať) môžeme konštatovať, že najviac bytov patrilo dominantným zamestnávateľom – n. p. Rudné bane (216) a n. p. Pleta (112). Rudným baniam patrili celé bytové domy, jeden na ulici Učiteľská (42 bytov) a jeden na ulici Armádneho generála L. Svobodu (84 bytov).

Okrem panelovej výstavby sa v jednotlivých obytných celkoch rátalo s objektami občianskej vybavenosti. Postaviť sa mala základná škola pre 500 žiakov (realizované), jasle pre 35 detí, materská škola pre takmer 200 detí (oboje realizované), kultúrno – spoločenský objekt v blízkosti dnešnej kotolne (nerealizované), reštaurácia (nerealizované), garáže (realizované), dve predajne (realizované), osobitná škola (nerealizované), nemocnica s poliklinikou (postavila sa na okraji sídliska s potenciálom ďalšieho rozšírenia), viaceré telovýchovné zariadenia v blízkosti základnej školy (tenisové kurty, priestor na hod diskom, kladivom – čiastočne realizované) i ihriská.⁸⁶

⁸⁶ Archív MsÚ Banská Štiavnica.

Drieňová bola pôvodne projektovaná veľkoryso, skutočná výstavba nekopírovala pôvodné plány. V rámci revízie pôvodného urbanistického konceptu sa znížila podlažnosť vybraných obytných domov a chýbajúce byty sa postavili v samostatných bytovkách. Tiež sa menili typy stavieb podľa aktuálneho katalógu. Spôsob zástavby sídliska bol voľnejší, rešpektujúci členitý terén. Hladina zástavby sa postupne znižovala smerom k individuálnej bytovej výstavbe pod Kalváriou. Na území sa malo vybudovať 1226 bytových jednotiek v technológii P 1 – 15/BA pórobetónový variant pre 5 až 8 poschodové budovy.⁸⁷

Prvé panelové domy sa na sídlisku začali budovať v roku 1978 a dostávali sa v roku 1982. Boli to paneláky, ktoré dnes stoja na Učiteľskej ulici. Podľa zachovaného kolaudačného rozhodnutia bolo do roku 1988 vybudovaných 9 panelových objektov. Boli to domy na ľavej strane sídliska (ulice Učiteľská, Bratská, Energetikov i časť L. Svobodu), spolu 498 bytových jednotiek.⁸⁸

Byty na Drieňovej boli svetlejšie a priestrannejšie ako tie v starých tehlových bytovkách, ich kvalita z hľadiska stavebného však zaostávala. Najčastejšie technické problémy, s ktorými sa borili noví nájomníci boli okná, ktoré sa nedali uzatvoriť alebo naopak otvárať, absentovali izolácie okolo okien a parapetných dosiek, cez ktoré fúkalo a stávalo sa, že medzi panelom a oknom bola „fúga“ do ktorej sa dala strčiť ruka. Omietky na stenách nahrádzali tapety, ktoré sa lepili priamo na panel. Tapety boli nalepené aj na stropoch miestností. Dvere boli zavesené na nekvalitných zárubniach, do vrchných bytov často zatekalo cez nekvalitne urobenú asfaltovú strechu. V bytoch boli malé kuchyne s kuchynskou linkou a minimalistické sociálne zázemie.

⁸⁷ Archív MsÚ Banská Štiavnica.

⁸⁸ Archív MsÚ Banská Štiavnica.

Individuálna bytová výstavba

Bytovú krízu v meste mala okrem hromadnej bytovej výstavby vyriešiť i podpora individuálnej bytovej výstavby. V rámci územného plánu mesta boli na individuálnu bytovú výstavbu vyčlenené stavebné obvody. Pozemky na výstavbou rodinných domov boli situované na Hájiku, pod Kalváriou, na Špitálke, na Povrazníku, v časti Horná Huta, ale aj v častiach mesta Štefultov a Horná Roveň. Napríklad v roku 1964 boli vymedzené stavebné obvody vo Farskej záhrade pod Kalváriou v počte 30+5 parciel a tiež v oblasti Hornej Huty, na Starej železničnej stanici a Pod Pálkovou, kde boli vyčlenené tri parcely.⁸⁹

Mestá i obce mali kvóty na výstavbu rodinných domov, na ktoré bolo naviazané poskytovanie pôžičiek a centrálné plánovanie stavebného materiálu. Mesto vydávalo od 10 po 20 stavebných povolení na novostavby ročne. Individuálni stavebníci sa tiež uchádzali o povolenia na rekonštrukciu starých domov, výstavbu garáží a rekreačných chatiek pri okolitých tajchoch. Žiadosti posudzovala Komisia výstavby, ktorá mala približne 8 členov a schádzala sa raz za mesiac.

Väčšina domov sa stavala svojpomocne (až 98 %, prípadne s pomocou kolegov z práce napríklad aj v rámci činnosti Brigád socialistickej práce), z tradičných materiálov a tradičnou technológiou. Mestský národný výbor apeloval na stavebníkov, aby viac využívali moderné postupy výstavby (propagoval tzv. montované domy), aby sa odklonili od tradičných stavieb a stavali rýchlejšie a lacnejšie. Montovanou technológiou boli postavené rodinné domy na ulici Jozefa Horáka. Kolóniu „drevená dedina“ tvorila zástavba rodinných montovaných domov typu *okál* ľudovo označovaných *fínske domky*. Okále (drevotrieskové montované domy oplášťované azbesto-cementovými doskami, dnes kritikmi považované za zdraviu škodlivé kvôli uvoľňujúcemu sa jedovatému formaldehydu, ktorý obsahovalo lepidlové spojivo drevotrieskových stien) si baníci stavali aj v lokalite Pod Kalváriou: „Mestom boli určené lokality, mohli sme si vybrať z troch

⁸⁹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 12/1964 z 11. 11. 1964).

lokalít, okrem tejto (Pod Kalváriou) bola ešte lokalita nad Drieňovou – nad súčasnou nemocnicou. Ale my sme rozhodli Pod Kalváriou, tam bolo štyri - päť parciel a z nich sme si jednu zakúpili. Náklady na kúpu pozemku boli smiešne, myslím, že niečo cez dve koruny za meter štvorcový. V porovnaní s dneškom... (baník – lamač narodený v roku 1959).“

Na „Hovoroch s občanmi“ vedúci odboru A. Peierberger zdôrazňoval využívanie miestnych zdrojov – tufových kvádrov, štrku a piesku z miestnych kameňolomov. Individuálni stavebníci to ale nemali ľahké. Borili sa najmä s nedostatkom materiálu (cementu, reziva), ktorí chýbal aj pri masovej výstavbe. Odbor výstavby Mestského národného výboru zabezpečoval stavebný materiál cez Jednotu Nová Baňa – predajňu stavebnícní. Čakalo sa na spustenie novej cementárne v Slovenskej Lupči.⁹⁰ Otázka materiálovej základne bola „kapitolou plnou bolesti“ aj v ďalších desaťročiach. Aspoň tak ju vnímal a menoval aj predseda komisie výstavby v 70. rokoch. V stavebníctve zameranom na hromadnú výstavbu sa s kapacitou pre súkromníkov nerátalo. Absencia prístupových ciest, vody, kanalizácie, elektriny zdražovala stavebníkom stavby o 25 až 30 %. Preto zabezpečoval Odbor výstavby Okresného národného výboru i tzv. cenové vyrovnanie, nakoľko stavebné materiály draželi o 30 – 40 %. Odbor poskytoval i odmeny za včasné ukončenie stavby vo výške 4000 Kčs, ak stavebník dokončil stavbu do 36 mesiacov.⁹¹ Stavby meškali aj z ďalších dôvodov. Často sa spomínala absencia financií, pracovných síl (napr. murárov, tesárov), ale aj nevybudovanie infraštruktúry (rozvodov vody, elektriny, kanalizácie) a prístupových ciest.

Stavebníci v snahe získať všetky bonusy zháňali materiál mimo mesta a to zase znamenalo zabezpečenie dopravy. S dopravou pri zamestnancoch miestnych podnikov zvyčajne pomohol zamestnávateľ, ale aj tam bol tlačienica. Horšie to mali ostatní stavebníci, ktorých potreby uspokojovali podniky až ako posledné. Komisia výstavby si

⁹⁰ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 8 (Správa o individuálnej bytovej výstavbe z 3. 12. 1958).

⁹¹ ŠA BB, p. ABŠ, RMNV, K 9 (Zápis č. 3/1970 z 13. 3. 1970).

predvolávala stavebníkov, ktorí nedodržali čas ukončenia stavby a tým, ktorí by nedostatočne odôvodnili meškanie, hrozilo aj odobratie stavebného povolenia.

Zamestnanci priemyselných podnikov mali možnosť výhodnej pôžičky od závodu. Podnik poskytoval bezúročné návratné i nenávratné pôžičky na družstevnú výstavbu, pri individuálnej svojpomocnej výstavbe rodinných domov poskytoval aj materiálnu výpomoc. Napríklad v rokoch 1972 – 1975 udelil národný podnik Rudné bane pôžičky až 160 pracovníkom (banskobystrické riaditeľstvo) v celkovej výške 1 906 000 Kčs:⁹² *„Zamestnávateľ nám prispel, bola tam mladomanželská pôžička, aj bezúročná a dokonca i nenávratná pôžička. Myslím, že tú nenávratnú 70 000 poskytoval zamestnávateľ Rudné Bane, vtedy sme zato postavili celú hrubú stavbu s rozmerom jedenásť krát deväť metrov, domu viacpodlažného, nie nejakého krcálka malého. Žiadny problém nebol, aj keď som si drvivú väčšinu prác na dome urobil sám s rodinou, to bola tiež veľká pomoc. Neboli sme zadĺžení, akurát tá mladomanželská pôžička (baník – lamač narodený v roku 1959).“*

Záver

Banská Štiavnica menila po štátoprávnej zmene v roku 1948 svoj urbanistický ráz. Tradičnú historickú zástavbu mesta začali dopĺňať ohniská hromadnej bytovej výstavby vo forme tehlových a neskôr najmä panelových bytových domov. Nové sídliská vznikali vo viacerých lokalitách. Prvé v lokalite Pod Kalváriou, kde bolo v 50. až 70. rokoch 20. storočia otvorených šesť ohnisk výstavby a postavených 29 bytových objektov (tehlových i panelových) s približne 228 bytmi. Druhá významná lokalita sa nachádzala v oblasti Dolnej ulice a Križovatky, tzv. sídlisko JUH. V tomto stavebnom okrsku boli od 60. rokov do rokov 80. otvorené štyri ohniská výstavby a postavených bolo 31 bytových

⁹² BERÁNEK, Mikuláš: *30 rokov Rudné Bane národný podnik Banská Bystrica*. Martin : Osveta, 1977, s. 234.

objektov (jeden tehlový, ostatné panelové domy) s približne 500 bytmi. Panelovú výstavbu v meste zavŕšila výstavba sídliska Drieňová v 80. rokoch 20. storočia. Na Drieňovej bolo postavených okolo 30 panelových bytových domov s približne 1008 bytmi.

Menšie ohniská výstavby vznikali aj v iných stavebných okrskoch. Spomenúť treba oblasť starej železničnej stanice, kde bolo postavených 6 bytových domov s približne 28 bytmi a oblasť Povrazníka s výstavbou 5 bytových domov s približne 50 bytmi. Spolu bolo na území mesta v 50. až 80. rokoch 20. storočia (na sídlisku Drieňová doznievala výstavba ešte v 90. rokoch) postavených okolo 101 bytových domov s približne 1814 bytmi.

Sídliská sa postupne dopĺňali infraštruktúrnymi stavbami, t. j. obchodmi, škôlkami a školami. Postupne sa tiež dobudovávali cesty. Mesto malo ambíciu postaviť nový kultúrny dom, športový štadión, amfiteáter či nemocnicu. Nový kultúrny dom sa v meste nepodarilo postaviť počas celého obdobia socializmu. K výstavbe nemocnice s poliklinikou na sídlisku Drieňová sa pristúpilo až v 80. rokoch 20. storočia (stará nemocnica mala prevádzky na dvoch miestach, jednu časť v budove tzv. starej nemocnice na ulici Resla a druhú na opačnom konci mesta v lokalite Povrazník).

V meste boli v prevádzke tri základné školy. I. základná škola sa nachádzala neďaleko tzv. Ihriska, II. ZŠ pre sídlisko Juh bola postavená v 60. rokoch v priestore starej železničnej stanice a III. ZŠ v 80. rokoch na sídlisku Drieňová. Postavené boli dve materské škôlky s jasľami, jedna na Križovatke (70. roky) a druhá na sídlisku Drieňová (80. roky). V provizórnych prevádzkových podmienkach existovala škôlka v priestore dnešného parkoviska pod bývalou SPŠ baníckou v blízkosti starého centra mesta (zatvorená pravdepodobne v 80. rokoch). Jasle pre zamestnancov n. p. Pleta boli umiestnené priamo v areáli závodu a neďaleko tzv. František šachty so sídlom n. p. Rudné bane i autobusovej stanice (na Križovatke), bola z iniciatívy banského závodu otvorená „banícka“ škôlka. Pre sídlisko Pod Kalváriou bola od

58

80. rokov prevádzkovaná v zrekonštruovanom, pôvodne obytnom objekte i materská škôlka a jasle na ulici Mierová.

Výstavba sídlisk sa borila s problémami. Absentovali personálne kapacity (robotníci, remeselníci) a tiež materiál. V meste Banská Štiavnica stavby spomaľoval a predražoval i náročný terén. Výstavbe často predchádzalo vyvlastňovanie nehnuteľností a asanácie, keďže nové stavby vyrastali aj v miestach pôvodnej historickej zástavby. Tieto rozhodnutia sú dnes hodnotené negatívne. Nové stavby síce riešili zlú bytovú situáciu v meste a umožňovali prílev nových pracovných síl a teda rozvoj priemyslu, historický obraz mesta však na mnohých miestach poškodili a to najmä v oblasti Dolnej ulice a Križovatky.

Problémy sprevádzalo i prideľovanie bytov. Výstavba postupovala pomaly, záujemcov o byty bolo veľa a ich počet stúpal. Množili sa sťažnosti na kritéria, podľa ktorých boli vyberaní žiadatelia a tiež na spôsoby rozhodovania bytovej komisie, ktorá mala prideľovanie bytov v kompetencii. Prioritných skupín bolo veľa. Na jednej strane rodiny s malými deťmi obývajúcce zdravotne závažné byty oficiálne „ošetrené“ zákazom bývania, rodiny obývajúcce domy určené k demolácii kvôli novej sídliskovej výstavbe a na druhej strane prisťahovalci do mesta, ktorým v rámci náborov (najmä n. p. Rudné bane) ako benefit ponúkali vyriešenie otázky bývania. Do rozhodovania tiež vstupovali osobné kontakty, osobné väzby na žiadateľov a stávalo sa tiež, že člen výberového orgánu bol zároveň žiadateľom. Zo zápisníc jednotlivých komisií a tiež zo spomienok pamätníkov vyplýva, že prednosť dostávala najmä nová pracovná sila.

Vďaka výstavbe nových sídlisk sa byty stali prístupnejšou komoditou pre širšie spektrum obyvateľov mesta. Nové byty (i rekonštrukcie starého bytového fondu) s vlastným sociálnym zázemím tiež znamenali zvýšenie komfortu bývania. Na druhej strane panelový charakter novej výstavby a najmä jej dominantnosť spôsobili devalváciu krajinného obrazu mesta v zmysle straty historických architektonických hodnôt.

Moysesove listy Pavlovi Muhićovi (1861, 1862, 1864, 1867) a biskupovi Josipovi Jurajovi Strossmayerovi (1861)

ALOJZ JEMBRIH

Chorvátske štúdiá, Univerzita v Záhrebe

Moyses' letters to Pavao Muhić (1861, 1862, 1864, 1867) and bishop Josip Juraj Strossmayer (1861)

Abstract: This article presents published translations of letters of bishop of Banská Bystrica Štefan Moyses to a university professor and head of Royal Academy of Legal Science in Zagreb Pavao Muhić (collection of letters during 1861 – 1867), Bosnian and Srijem bishop Josip Juraj Strossmayer (in 1861) and also a letter to a bishop of Zagreb, Juraj Haulik (in 1853). Letters clearly point to close association of Moyses to addressees. Bishop Moyses often describes there his political attitudes, situation in the diocese administered by him but also his age and health. In addition, the letters also depict relation of Š. Moyses to P. Muhićs family and complete the findings of J. J. Strossmayer activities on the side of the Slovak National Movement.

Keywords: Štefan Moyses, Pavao Muhić, Josip Juraj Strossmayer, Juraj Haulik, correspondence of bishops, Zagreb, diocese in Banská Bystrica, Croatia and Slovak National Movement

Štefan Moyses prišiel k svojmu slovenskému národu do Banskej Bystrice vykonávať novú funkciu. O tom, že bol naďalej prepojený s Chorvátskom a jednotlivcami v ňom, svedčia jeho listy, ktoré písal do Záhrebu priateľovi Pavlovi Muhićovi (1811 – 1897) a jeden list adresovaný biskupovi Josipovi Jurajovi Strossmayerovi (1815 – 1905).

Ako už vieme, každá korešpondencia je vzácnym zdrojom pre poznávanie života a spoločensko-politickej situácie danej doby, v ktorej sa odohráva, vzhľadom na odosielateľa a príjemcu listov. Tak to je aj

s listami Štefana Moysesa, ktoré tu predkladám v prepise po prvýkrát.¹ Keďže štyri listy adresoval biskup Moyses profesorovi na záhrebskej Kráľovskej akadémii vied, na ktorej aj sám pôsobil v rokoch 1830 až 1847 ako profesor filozofie, považujem za dôležité povedať niečo aj o adresátovi daných listov.

Na základe zápisov v lexikónoch a v rôznych iných zdrojoch môžeme o Pavlovi Muhićovi povedať nasledovné. Narodil sa 1. januára 1811 v Požege. Právo študoval na Kráľovskej akadémii v Záhrebe a doktorát získal v roku 1843 v Pešti. Po odchode Ivana Nepomuka Henfnera v roku 1835 zo Záhrebu do Pešti sa Muhić stal jeho nástupcom. Na pozíciu však nastúpil až v roku 1838, keď začal prednášať predmet politická ekonómia² a finančná veda. Po premenovaní spomínanej akadémie na Právnickú akadémiu (*Pravoslavna akademija*) (1850) prednášal Muhić od r. 1855 až do r. 1871 aj rakúske finančné právo. Postupom času bola medzi verejnosťou stále viac citelná potreba založenia akadémie a univerzity v Záhrebe. Muhić bol zapojený do príprav na naplnenie týchto predstáv. Tak sa chorvátsky parlament (*Hrvatski sabor*) rozhodol, aby spísanie osnovy a pravidiel Juhoslovanskej akadémie aj univerzity dali na starosť vedeckému výboru, ktorého členom bol taktiež Dr. Pavao Muhić. Ten bol zároveň aj korešpondentom na zasadnutí parlamentu 7. septembra 1861. Okrem iného, povedal Muhić aj nasledovné: „(...) Juhoslovanská akadémia bez univerzity nebude môcť pôsobiť úspešne, pretože bude len plodom toho kvetu, ktorý vyklíči a bude kvitnúť na pôde univerzity; akadémia bez univerzity bola by len stromom bez koreňov, ktorým každá búrka otrásie a bude ho môcť vyvrátiť. Páni predstavitelia národa, túto univerzitu Vám najvrelšie odporúčam; prijmite ju pod svoje krídla a záštitu, s tým presvedčením, že sloboda, samostatnosť, česťnosť

¹ Listy sú uschované v Národnej a univerzitnej knižnici v Záhrebe, Oddelenie rukopisov a vzácných kníh, pod označením R 5885b.

² V zozname profesorov na Kráľovskej akadémii v Záhrebe je Muhić zapísaný v stĺpci predmetu *Scientiae politicae* od roku 1838 do roku 1847. Pozri: DOBRONIĆ, Lelja: *Zagrebačka akademija. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633 – 1874*. Dom i svijet, Záhreb, 2004, s. 205, 209. O Muhićovi pozri aj: *Spomenica. Právnická fakulta v Záhrebe III. Vyučujúci na fakulte, zväzok 1, 1776 – 1874*, Záhreb, 1996, s. 210-219; zväzok IV. *Grada za bibliografiju nastavnika Fakulteta, zväzok 1, 1776 – 1926*, Záhreb, 1997, s. 109-110.

a materiálny blahobyť, teda skutočné šťastie národa, záleží od vzdelania – *homo non nascitur sed fit*.“³ Muhić bol aj naďalej korešpondentom spomínaného výboru, a preto podal písomnú žiadosť so zákonnou osnovou o univerzite a akadémii na potvrdenie Jeho Veličenstvu Františkovi I.⁴ Zaujímavé sú aj ostatné hlásenia, ktoré podával Muhić ako profesor a riaditeľ Kráľovskej právnickej akadémie. Neskôr bol tiež členom vedecko-vzdelávacieho výboru.⁵ Je potrebné tiež vyzdvihnúť, že 2. marca 1869 Muhić podpísal žiadosť profesorského zboru Kráľovskej právnickej akadémie v Záhrebe, v ktorom je v súvislosti s univerzitou navrhnuté, aby sa „fungujúca štvorročná náuka o práve a štáte na tunajšej právnickej akadémii zriadila ako skutočná Fakulta právnych a štátnych vied, ako sú podobné fakulty na univerzitách v krajinách a kráľovstvách Jeho Veličenstva. (...) aby z Filozofickej fakulty vzišli katedry tých vied, ktoré sú blízke právnym a štátnym vedám, teda katedry filozofie, histórie a filológie. Stopy blahodarného pôsobenia týmito katedrami obohatenej univerzity, preukázali by sa v krátkom čase najpriaznivejším spôsobom. Napokon, pokorne podpísaný zbor si myslí, že tunajšie arcibiskupské lýceum mohlo by sa bez ťažkostí skutočnou fakultou bohoslovných náuk stať.“⁶ Pavao Muhić bol jedným z dôležitých účastníkov príprav na založenie Univerzity v Záhrebe. Ako je však známe, na pozícii cenzora v Záhrebe vystriedal Józsefa Macsika (tiež uvádzaný ako Machik alebo Matsik, pozn. prekl.) a bol poslancom v chorvátskom parlamente (1861 – 1866), neskôr bol na čele Oddelenia pre náboženstvo a vzdelanie za čias bána Ivana Mažuranića (1814 – 1890). Bol jedným z prvých členov JAZU (Juhoslovanská akadémia vied a umenia, dnes HAZU, pozn. prekl.), potvrdeným členom sa stal v r.

³ Pozri: *Spomenica za svetčano otvaranje Kralj. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, o slávnostnom otvorení prvej chorvátskej univerzity, dňa 19. októbra 1874, Záhreb, 1875, s. 12-20 a ďalej. Chorvátsky parlament diskutoval o založení univerzity v r. 1861. Pozri: *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije održan u glavnom gradu Zagrebu god. 1861*. Záhreb, 1862, s. 74-77.

⁴ Text pozri v: *Spomenica...*, 1875, s. 18-20. V dôsledku hlásenia parlamentného výboru nám je jasné, že prípravy univerzity a akadémie trvali ešte pár rokov. Akadémia bola založená v roku 1867 a univerzita v roku 1874.

⁵ *Spomenica...*, 1875, s. 22-29.

⁶ *Spomenica...*, 1875, s. 33-35.

1866⁷ a jej predsedom bol od roku 1888. Zomrel 17. októbra 1897 v Záhrebe.⁸

(Listy Štefana Moysesa Pavlovi Muhićovi do Záhrebu)

1.

Veľmožný pane, cisársko-kráľovský radca!
Drahý môj kmotor!

Hľa, z hôr tatranských Vám, drahý môj kmotor, úprimne gratulujem, ako k Vášmu váženému titulu c. k. radcu,⁹ ktorým Vás ovenčili Vaše veľavážené zásluhy a spravodlivosť vysokej Vlády, tak isto aj k srdečnému príchodu jubilea Vášho cteného mena.¹⁰ Želám Vám zo srdca, aby ste sa ho rovnako ako zmeny roka ešte nespočetne rás dožili. Zároveň aj Veľmožnej pani radkyni, drahej kmotre, poklonu

⁷ „Podľa článku 21 pravidiel schválených kráľom a prijatých parlamentom si zvolil parlament prvých šestnásť členov Akadémie. Kráľ však 9. mája 1866 potvrdil len štrnásť. Boli to: Janez Bleiweis, Mirko Bogović, Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, Pavao Muhić, Franjo Rački, Jovan Subotić, Josip Schlosser, Bohuslav Šulek, Josip Torbar, Adolfo Veber i Živko Vukasović. (...) Mimo Akadémie zostali: Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić, Dimitrije Demeter, Fran Kurelac, Vjekoslav Babukić, Ivan Trnski a iní. Kukuljević okrem toho v novinách „*Narodne novine*“ vyčítal, že pri obsadzovaní miest akademikov nebol dostatočne braný do úvahy – ako by sme to dnes nazvali – národnostný kľúč, pretože s dvanástimi Chorvátmi bol zvolený len jeden Srb, jeden Slovinec a žiaden Bulhar. Z toho dôvodu sa dvaja zvolení a dvaja potvrdení akademici, najprv Anton Mažuranić a potom Ivan Kukuljević koncom júla vzdali pozície.“ Cit. KOŠČAK, Vladimir: *Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena*. Osijek, 1990, s. 177.

⁸ O Pavlovi Muhićovi pozri: *Norodne novine*. č. 238, 1897, *Obzor*. č. 238, 1897, *Agramer Zeitung*. č. 238, 1897, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 – 1850*, Bd. 6, Verlag ÖAW, Wien, 1975, 438 s. Svoju prácu publikoval pod názvom: *O razvoju pravih idea u obće i napose u području prava kaznenoga*. V: Praca, kniha 5, JAZU, Záhreb 1868, s. 1-29; *Le développement des idées juridiques en général et spécialement dans le domaine du droit pénal*. V: Bulletin International de l'académimie yugoslave des sciences et des beaux-arts, , D. Droit, Livre I, fasc. 1, 1932, s. 96-97.

⁹ Moyses vedel, že Muhić mal tú česť stať sa cisársko-kráľovským radcom, a preto ho tak aj oslovuje. Oslovuje ho však aj „drahý kmotor“. To znamená, že Moyses bol pravdepodobne krstný otec jeho detí. Muhić bol za čias chorvátskeho bána Ivana Mažuranića na čele Oddelenia pre náboženstvo a vzdelanie v 70. rokoch 19. storočia.

¹⁰ 11. januára má v katolíckom kalendári sviatok sv. Pavol pustovník, zakladateľ pavlinskeho rádu, a preto mu Moyses blahoželá k týmto meninám.

vzdávam a drahým detičkám posielam moje srdečné požehnanie. Aj keď človek starý a obťažovaný s tristo útrapami ako som ja, nedbá moc o svet a o život, predsa len sa radujem, že som sa novej zmeny dočkal.¹¹

Vždy ma hnevalo, že bola potlačená sloboda, najmä v hrdinskom Chorvátsku, ktoré nevďačne pod nohy zmiatli tí, čo o takzvanej slobode Holsteinlaubenburskej¹² donekonečna kričali; mysliac si však, že Švábi sa do riadenia lepšie rozumejú, než preukázali, keď nastolili u nás zmätok, akého ani v dobe tablabírstva¹³ nebolo a s nespočítanými výhovorkami vycicali národ sfa krvilačné pijavice. Horšie už byť nemôže, aj keby najhoršie prišlo. Mňa mimoriadne zaujíma údel juhoslovanských bratov; čítam so živou účasťou „Pozor“¹⁴ a nemálo si zakladám K (...) ¹⁵ by p. Thaler.¹⁶ Miesto (...) na mužnej vážnosti p. Verbančiča,¹⁷ ktorý so svojou horlivou náturou hranicu umiernenosti neprekročí. Nech mu Pán Boh nadelí množstvo predplatiteľov,¹⁸ aby tak ako teraz, hrdosť Trojediného kráľovstva po širom svete rozosievať mohol. Pane Bože, koľko prevratov za taký krátky čas, aké rozdiely medzi biedou v 1825. alebo 1830. roku a pozdvihnutím p. Ivana Mažuranića do predsedníctva dvornej oblasti.¹⁹

Nech Vás naďalej sprevádza Boh aj šťastie hrdinské!

¹¹ Pravdepodobne má na mysli nové politické diania, ktoré sa v tom čase odohrávali na trase Chorvátsko – Uhorsko – Viedeň. Po rakúskom absolutizme prichádzajú lepšie časy pre Chorvátsko, pretože do úradov a škôl bola zavedená chorváččina namiesto doterajšej nemčiny.

¹² Nie je mi jasné, na čo Moyses naráža.

¹³ Nie je mi jasné, čo tým myslí.

¹⁴ Politický časopis v Záhrebe, ktorý vychádzal od roku 1860 do roku 1867 trikrát mesačne. O tomto časopise viac v: SZABO, Agneza: *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860 – 1873*, I., Záhreb, 1987, s. 87-93.

¹⁵ V rukopise je tento riadok nečitateľný, pretože bol list zložený.

¹⁶ Existovali Filip a Ivan Thaler, pričom obaja boli zástupcovia v chorvátskom parlamente. Prvý zastupoval mesto Osijek, druhý mesto Požega. Filip bol aj členom Zemského divadelného výboru v Záhrebe (*Zemaljski kazališni odbor*), preto sa obaja poznali z čias, keď Moyses pôsobil v Záhrebe.

¹⁷ Reč je o Slavoljubovi Eduardovi Vrbanićovi (1823 – 1880), advokátovi a právnikovi, ktorý bol zároveň majiteľom a redaktorom novín „Pozor“. Už v prvom čísle definoval úlohu novín, ktorá bola „vynášať na povrch všetky spravodlivé želania a potreby národa nášho“, a preto budú noviny „brániť dosiahnuté práva a odmietať všetky útoky proti nim“, cit. SZABO, *ibid.*, s. 88.

¹⁸ Predplatiteľov novín „Pozor“.

¹⁹ Ivan Mažuranić (1814 – 1890) bol na čele chorvátskej dvornej kancelárie, teda bol predsedom dvorného dikastéria. O ňom pozri: ŽIVANČEVIĆ, Milorad: *Ivan Mažuranić*. Druhé doplnené vydanie, Matica srbská, Novi Sad, Globus, Záhreb, 1968.

Nesmierne mi je ľúto priateľa Melinčevíca. Nech Boh dá, aby sa čím skôr celkom zotavil. Úrad mu skutočne pekne vynášal, ale tiež mu zdravie predčasne podkopal. Niet sa čomu čudovať, veď zriedkavo jesto úradníkov, ktorí by cez dvadsať rokov toľko sedeli tvrdo pracujúc ako priateľ Nikola.

Opakujúc moje priania a rady s úprimnou láskou a nesmiernou úctou zostávam:

Vášho veľmožného Kmotrovstva

Vo Sv. Kríži 10. januára 1861

pokorný sluha a kmotor

Štefan Moyses

vlastnou rukou

2.

Veľmožný, vznešený pán riaditeľ, cisársky radca,
najdrahší priateľu!

Ako aj každý dôkaz Vášho priateľstva, ktoré si veľmi cením, tak isto ulahodil môjmu srdcu aj ten mne určený list z 23tieho dňa minulého mesiaca,²⁰ ktorým priateľstvo Vaše pri príležitosti môjho sviatku vyjadriť ste sa rozhodli. Prijmite, drahý priateľu, pri podobnej príležitosti taktiež moje priania, ktoré tak isto ako vždy, odkedy mám šťastie poznať Vás, Vám z hĺbky duše prajem; všestranné blaho Vaše, milostivej pani kmotry – ktorej sa hlboko klaniam – aj celej Vašej rodiny.

Viem, že ste sa čudovali, keď ste zistili, že starec ako ja, vo veku 63 rokov, s hlavou plnou šedin a sklúčený farchou mojej staroby, odvážil som sa vyjsť na majdan, ako som zvykol v najlepších rokoch. Veď Marko a Šarac boli ešte starší! – Bude z toho nejakého úžitku? Boh vie!

²⁰ Má namysli list z 23. decembra 1861.

To, čo som za povinnosť pokladal, to som aj urobil a naďalej aj robiť budem; pretože starec na blaho na tomto svete, kde už aj tak dlho neprežije, nemal by dbať, ale mal by dbať na to, aby si večný príbytok v nebesiach pripravil. To sa však jedine plnením povinností dosiahnuť dá.

Opakujúc teda moje priania a poklony, zostávam s osobitnou úctou.

Vašej Veľmožnosti

Vo Sv. Kríži 13teho januára 1862

ponížený sluha a úprimný
priateľ Štefan Moyses
biskup bystrický

3.

Veľmožný pán kráľovský radca a
akademický riaditeľ,²¹
drahý, úprimne ctený môj kmotor!

Ako aj každý predošlý rok, skutočne ma rozveselil ten priateľský list, ktorý ste mi 23tieho dňa minulého mesiaca adresovali, pretože mi je svedkom Vášho priateľstva, o ktorom verím, že z Vášho čestného srdca nikdy nevymizne.

Ďakujem Vám, veľmožnej pani kmotre aj drahému krstňaťu za priateľské blahoželenie. Nech vám Boh všetkým nadelí hojnosť svojho požehnania. To Vám, drahý môj kmotor, nielen pri príležitosti Vašich slávných mením a nového roka, ale mnoho rokov neustále z hĺbky môjho srdca Vám a Vaším blízkym želám.

V priebehu vcelku dlhého môjho života privykol som si na ťažkosti a prieky každého druhu tak, že ma už ani netrápia, rovnako ako cigána netrápí hlad. Som rád, že ma Božia prozreteľnosť v taký búrlivý čas na

²¹ Pavao Muhić bol riaditeľom Právnickej akadémie v Záhrebe (*Pravoslavna akademija*).

tento svet poslala, pretože ak aj jesto dosť starostlivosti, ktorej nikdy nechýbalo, mám aj množstvo skúseností. Ale pred tromi dňami zasiahlo ma nešťastie, ktoré tým silnejšie prežívam, čím viac sa ma týka.

Totíž šikovného riaditeľa mojej biskupskej písárne, vám známeho ako ... môjho priateľa a kanonika od roku 1857 ... Martina Divatku, zasiahlo 10teho dňa tohto mesiaca silný infarkt, a teraz je, chudák, stále medzi životom a smrťou. V najlepšom prípade bude mať lazársky život a pritom človek skoro 40 ročný je to! Povedzte, prosím, túto žalostnú novinu aj p. Sačícovi, ktorému do mesiaca marca nehodlal som písať.

Opakujúc teda moje úprimné želanie, zostávam v nekonečnom priateľstve.

Vašej Veľmožnosti

Vo Sv. Kríži 13teho januára 1864

úprimný ctiteľ a kmotor

Štefan Moyses

biskup bystrický

4.

Veľmožný a vysoko vzdelaný pán kráľovský
radca a riaditeľ,
drahý, úprimne ctený kmotor!

Vedomý som si, že som k mojim meninám dostal najkrajšiu ozdobu tohto môjho sviatku.

Váš list z 23tieho dňa minulého mesiaca si veľmi cením a srdečne ďakujem za tento, môjmu srdcu taký drahý dôkaz vášho ušľachtileho priateľstva a chcem úprimne pri príležitosti blížiaceho sa sviatku slávneho mena Vášho, a takisto nedávneho začiatku nového roka, aby Všemohúci Boh Vás, Veľmožnú pani kmotru, ako aj Vaše dievky hojnosťou Jeho požehnania obšťastnil, a aby ste mi stále boli milujúcimi kmotrovcami, ako ste boli aj doteraz.

Nečakanú radosť som pocítil, keď mi farár Slota vydal milú Vašu fotku ako očividný dôkaz Vašej priateľskej spomienky. Po tom istom farárovi, poslali mi tiež doklad o zložení skúšky od priateľa Frigana,²² povedzte mu prosím, že ma aj jeho pamiatka príjemne potešila.

Bohu vďaka, túto zimu mi zdravie lepšie slúži než počas minulej zimy. Teší ma aj to, že bratia Chorváti zahodili predošlé nehody a terajšiemu parlamentu sa naskytol lepší obraz.

Opakujúc teda moje úprimné želania, zostávam v cennom priateľstve, s veľkou poklonou pani kmotre a požehnaním pre Vaše dievky, s nesmiernou úctou.

Vašej Veľmožnosti

Vo Sv. Kríži 7meho januára 1867

pokorný sluha a milujúci kmotor

Štefan Moyses

²² Pravdepodobne to bol Vjekoslav Frigan zo Záhrebu. Žil však aj Josip Frigan, ktorý bol neskôr podpredsedom Zemského divadelného výboru v Záhrebe. Mohlo by ísť teda aj o Josipa Frigana.

(List Štefana Moysesu Josipovi Jurajovi Strossmayerovi)

Vaša Excelencia, ctihodný pán biskup a najvyšší župan,²³
veľavážený pane!

Dovoľte mi, Vaša Excelencia, aby som sa z odľahlej doliny
tatranskej pred Vašu tvár s dôležitou úlohou dostavil.

Berúc do úvahy súčasné okolnosti v Uhorskom kráľovstve,
uvedomil som si, že veci smerujú k tomu, aby sa výlučne maďarská
sloboda, maďarské vzdelávanie zaviedli a upevnili. Smutné to
vyhliadky pre biskupa, ktorý má medzi 112 farnosťami 17 nemeckých
a ostatné čisto slovenské, ale ani jednej kolibky maďarskej!

Súženie a neznalosť sú teda tým, čo pre chudobný môj národ z
terajšieho zmätku má vzísť a navždy sa zapečatiť.

Tých niekoľko mužov maďarských, prejavujúcich spravodlivé
názory, nemá rozhodujúce postavenie – veď aj Deák²⁴ sa už z mnohých
strán za spiatočníka označuje – a veru ani dosť úprimnosti. Mnohí len
nastražovali pasce, aby sa do nich nejaký nemaďar chytil. Poslanci
terajšieho uhorského snemu vymazali Dobrianskeho,²⁵ námestníka
a poradcu, čestného človeka, ktorý má výnimočné zásluhy a bol úplne
zákonite zvolený a jeho jediným previnením je to, že je horlivým
Slovanom.

Na druhej strane, slovenský národ v Uhorsku – Slováci – stoná
pod ťarchou nevedomosti, chudoby, ľahostajnosti, pálenky a cudzej
lesti. Sú tu síce aj radostné výnimky, o čom svedčí to, že úbohý tento
národ nateraz troje politických novín²⁶ a desať časopisov²⁷ vydáva. No

²³ Biskup Strossmayer bol županom Virovitickej župy.

²⁴ Ferencz Deák (1803 – 1876) bol maďarský politik, poslanec za župu Zala a minister spravodlivosti v uhorskej vláde.

²⁵ Adolf Ivanovič Dobriansky (1817 – 1901) bol zástupca Rusínov v uhorskom sneme a člen Matice slovenskej. O ňom pozri: https://sk.wikipedia.org/wiki/Adolf_Ivanovi%C4%8D_Dobriansky-Sa%C4%8Durov [12. III. 2018].

²⁶ Slovenské noviny (1849 – 1861), Priateľ ľudu: slovenský politický týždenník (1861), Pešťbudínske vedomosti (1861 – 1870).

všetko toto sa neubrání maďarskému tlaku, ak nebude mať výdatnejšej pomoci.

V tomto žiali moja maličkosť rozmyšľala a na jedno pomyslela, najmä že je „bližšia košeľa ako kabát“.

Približuje sa čas dohody medzi Trojjediným kráľovstvom a Uhorskom.²⁸ Táto dohoda by mohla stav podstatne zlepšiť, ak by sa medzi ostatnými podmienkami pridala aj tá, že „rovnoprávnosť všetkých národov žijúcich v Uhorsku, zaručiť by sa mala zreteľným a nezvratným zákonom“. Uhorsko by sa nemohlo sťažovať, že je to zasahovanie do ich vnútorných záležitostí, pretože Maďari slovom aj tlačou roztrúbili do sveta, že ústrednej²⁹ Vláde dôverovať nemôžu, čo sa týka ich slobody, kým sa Uhorsku odobratá sloboda všetkým národom cisárstva rakúskeho neprerozdolí. Ak sa na jednej strane platnosť tohto zmýšľania popierať nedá, na druhej strane to musí celý svet dopustiť, aby podobné zmýšľanie tiež vo veci vzťahov medzi Trojjediným kráľovstvom a Uhorskom bolo nevyvrátiteľné; keďže je nepochybné, že maďarský ľud všetky národy žijúce v Uhorsku pod svoje jarmo uvalil a usiluje sa svoju prevahu aj cez rieku Drávu³⁰ rozšíriť. Toto teda nie je v žiadnom prípade výlučne uhorská otázka, ale zasahuje aj do práv Trojjediného kráľovstva, čo by sa ešte jasnejšie preukázalo, ak by sa osobitný dôraz nekládol len na Slovanov, najmä Srbov, Slovákov a Rusínov, ale rovnakou mierou na všetky národy Uhorska, teda aj Nemcov a Rumunov.

Opovažujem sa pred Váš, Vaša Excelencia, predložiť prosbu so spoľahnutím na Vás, aby ste túto záležitosť svojím možným vplyvom

²⁷ Podľa L. Kačírka v roku 1861 vychádzalo desať slovenských periodík (vrátane troch politických novín z poznámky č. 26): Sokol (1860 – 1861), Slovenský národný učiteľ (1860 – 1864), Priateľ školy a literatúry (1859 – 1861), Černokňažník (1861 – 1864), Cyrill a Method: katolícke noviny pre cirkev, dom a školu (1855 – 1870), Evanjelické cirkevné noviny (1860 – 1862), almanach Tatran: Letopis pedagogický, vedecký, národný, hospodársky, literárny a zábavný (Kalendár na rok obyčajný 1861). KAČÍREK, Ľuboš: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, s. 194.

²⁸ Moyses tušil, že Chorvátsko s Uhorskom dosiahnu dohodu v politickom zmysle.

²⁹ Centrálnu, pravdepodobne má namysli viedenskú vládu.

³⁰ Má namysli Chorvátsko.

podporili, a tým vzdelanie a blahobyť všetkých národov v Uhorsku podľa Vašich všeobecne ušľachtilých zásad presadzovali a podporili.³¹

Ešte jedna vec: Vaša Excelencia! Aj keď je tento návrh v úplnom súlade s Božími aj ľudskými zákonmi, verte mi, neprežil by som 24 hodín v tejto strastiplnej krajine, ak by sa tento môj list rozšíril. Vkladám teda moju dôveru výlučne do Vašich ctených rúk, rovnako ako robí verná kresťanská duša pri spovedi.

V mojom mene a v mene môjho chudobného národa zostávam s pozdravom a s hlbokou úctou.

Vašej Excelencie

Vo Sv. Kríži pri Štiavnici – Schemnitz –

Na sviatok patróna³² Vašej Excelencie, 1861

pokorný sluha

Štefan Moyses

vlastnou rukou³³

Keďže biskup Štefan Moyses adresoval svoj list biskupovi Strossmayerovi, ktorý bol na čele Národnej strany v Chorvátsku v roku 1861 a v tom istom roku zasadal v Záhrebe aj parlament, Moyses vedel, že Strossmayerovo slovo bude mať dosah aj úžitok a že sa zastane Slovákov. Okrem toho, chorvátskemu parlamentu bol doručený text *Memoranda* z Turčianskeho Svätého Martina prijatý 6. – 7. júna 1861. S týmto *Memorandom* boli v chorvátskom parlamente oboznámení všetci

³¹ Čo sa týka podpory slovenských záujmov zo strany biskupa Josipa Juraja Strossmayera, musíme povedať, že bol skutočne na strane slovenských záujmov aj v chorvátskom parlamente. Parlament podporil *Memorandum národa slovenského* prijaté 6. – 7. júna 1861, ktoré bolo doručené spolu s dopisom zo zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine. Žiadal, aby národ a parlament Trojjediného kráľovstva podporili zákonné požiadavky bratov Slovákov. Pozri: *Spisi saborski Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861*, zväzok I. Saborski zaključci, Záhreb, 1862, s. 255-262.

³² Meniny, pravdepodobne sviatok sv. Juraja, ale možno aj Josipa (v slovenskom jazyku meno Jozef, pozn. prekl.).

³³ Faksimile listu, ktorý som prepísal, som získal od pána archivára Vlatka Dolančiča z Arcibiskupského archívu v meste Ďakovo, kde sa list nachádza pod označením: Fond č. 65 – J. J. Strossmayer. Ďakujem pánovi Dolančičovi za jeho ústretovosť.

zástupcovia. Preto je pochopiteľné, že sa Strossmayer skutočne prihováral za Slovákov. Potvrdil to aj prejavom v parlamente v tom istom roku: „(...) Zásada rovnoprávnosti je Božia pravda, ktorá vyžaduje, aby nielen jednotlivci, ale jednotlivé národy a národnosti mali úplnú záruku vo všetkých oblastiach verejného života slobodne sa rozvíjať; zásada rovnoprávnosti je zásadou evanjelia, ktorého duch mal by preniknúť do všetkých vzťahov nielen v súkromnom, ale ešte väčšmi vo verejnom živote; (...) Náš národ sa vždy vyznačoval slobodným zmýšľaním a láskou k spravodlivosti a preto sa v roku 1848 aj vždy zastával zásady rovnoprávnosti v celom Rakúsku a predovšetkým v Uhorsku. Myšlienky rovnoprávnosti a slovanskej vzájomnosti vždy boli a budú tou jasnou zástavou, pod ktorou bude chorvátsky národ bojovať za slobodu a práva ľudstva. Preto som presvedčený, že náš národ sa rád pripojí k spravodlivým želaniam bratského národa slovenského v Uhorsku, dokonca sa rád pripojí k myšlienke rovnoprávnosti v celom cisárstve, bez ktorej o slobode v Rakúsku nemožno ani hovoriť.“³⁴

V spomínanej knihe v poznámke č. 36 čítame: „Týmto v duchu evanjelia vyrieknutými zlatými slovami prihováral sa dňa 27. júla 1861 biskup v našom parlamente chorváckym vrstvám a zástupcom a odporúčal *Memorandum* bratov Slovákov, v ktorom žiadali samotným Bohom im dané národné práva. Slovenskí vlastenci zišli sa dňa 6. a 7. júna na zhromaždení v Turčianskom Svätom Martine, sledujúc jak všetkým národom priestranej monarchie svitá na lepšie dni, len im ako keby dňa nebolo. Formulovali celkom rozsiahle *Memorandum* s cieľom: aby aj im v Uhorsku bola uznaná osobnosť slovenského národa, a aby sa ich vlastná reč rozšírila do verejného života; aj jedno aj druhé bolo ešte skôr uznané zákonom a diplomom. *Memorandum* odovzdali uhorskému snemu, ale keďže nepredpokladali, že tam budú ľudia, ktorí by sa tejto

³⁴ Citát v dotlači knihy: PAVIĆ, Matija – CEPELIĆ, Milko: *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski*. God. 1850. – 1900., Đakovo, 2013, s. 798.

spravodlivej veci zastali, vypravili *Memorandum* aj do chorvátskeho parlamentu, že by aspoň oni, dávajúc do poriadku svoje vzťahy s Uhorskom a celou monarchiou, túto pre Slovákov dôležitú vec pod bratské krídla vzali a vypravili ho biskupovi nášmu. Biskupa už dobre poznali. Jeho meno rozšíril 60. rok aj do slovenských krajov a jeho slová, ktoré v ríšskej rade 21. júna (r. 1860) adresoval Barkoczymu a grófovi Maylathovi, že v Uhorsku jestvujú okrem Maďarov aj iné národnosti ako napríklad Slováci, ktorí taktiež majú právo na svoj jazyk a národnosť svoju, slovenský národ priam hltal. A list Virovitickej župy poslaný za čias župana Strossmayera (12. marca 1861) do uhorských žúp, aby Maďari všetky národnosti žijúce v Uhorsku, najmä Slovákov priznali za seberočných, bol prijatý s nadšením slovenskej inteligencie naprieč 18 slovenskými župami. Strossmayer bol už vtedy veľká hviezda, na ktorú skľúčení Slováci radi upierali zrak a očakávali od nej pomoc.³⁵ Takisto aj biskup Moyses od neho očakával, že zdvihne hlas v parlamente za Slovákov, čo aj urobil. Čo sa *Memoranda* týka, v knihe Pavića a Cepelića čítame: „Vyššie spomínané slovenské memorandum z júla³⁶ 1861 nemalo úspech ani v Pešti, ani v Záhrebe. Krátko na to boli zasadnutia nášho parlamentu ukončené a vzťahy aj s Viedňou, aj s Pešťou kvôli záverom z 5. augusta 1861 pretrhnuté.³⁷ Bratom Slovákom nezostávalo nič iné, okrem toho, aby o pomoc požiadali priamo vladára. A tak sa dňa 12. decembra 1861 ocitla veľká delegácia na čele s Moysesom pred cisárom vo Viedni, túžiac po zachovaní svojej národnosti najmä v reči a v školstve. Jeho Veličenstvo si verných

³⁵ PAVIĆ – CEPELIĆ, *ibid.*, s. 799. Myslím si, že je hodné spomenutia, že práve Strossmayer mal zásluhy na tom, že bol Štefan Moyses vymenovaný za biskupa v Banskej Bystrici. Totiž, Juraj Haulík, biskup v Záhrebe, navrhol vo Viedni vymenovať Moysesu za biskupa, no Alexander Bach (1813 – 1893) a jeho spolupracovníci neboli tomu príliš naklonení. Biskup Strossmayer predniesol vo Viedni príhovor, ktorý počúval aj minister Bach. Ten bol jeho rečou očarený, a tak Strossmayer využil príležitosť a nahovoril ministra Bacha, aby prijal Moysesovu kandidatúru. Tak sa nakoniec Moyses stal biskupom v Banskej Bystrici.

³⁶ *Memorandum* je označené dátumom 6. – 7. Juni a nie Juli, jedine ak je myslený júl, kedy bolo *Memorandum* prezentované chorvátskemu parlamentu.

³⁷ Toho dňa bolo v parlamente rozhodnuté, že: „Chorvátsko nemá žiadne spoločné záležitosti s Rakúskom“. Chceli dosiahnuť, aby vznikla reálna únia medzi Trojjediným kráľovstvom a Uhorskom. Pozri: ŠIŠIĆ, Ferdo: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Záhreb, 1962, s. 440-448.

Slovákov milostivo vypočulo, ich želania im splnilo a dielo delegácie sa najlepšie zavrášilo tým, že im 21. augusta 1862 panovník povolil požiadavku založenia Matice slovenskej a mladej Matici daroval 100 forintov.“³⁸

Tak či tak, biskup Strossmayer mal svoje zásluhy v boji za práva Slovákov, ktoré verejne obhajoval. Upozorňujeme aj na text celého *Memoranda*, ktorý bol doručený chorvátskemu parlamentu v Záhrebe v roku 1861. Text *Memoranda* bol vytlačený aj v knihe: *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* od god. 1861, zväzok II, Záhreb, 1862, s. 255-262, č. 208.

Pripájame sem tiež jeden list biskupa Štefana Moysesu, ktorý poslal záhrebškému arcibiskupovi Jurajovi Haulíkovi do Záhrebu 15. januára 1853.

(List Štefana Moysesu Jurajovi Haulíkovi)

Vaša Excelencia, ctihodný pán arcibiskup a súčasný správca, pán, ktorého si ja nesmierne vážim!

Po mojom príchode z Turčianskej župy, kde som na sviatok Zoslania Ducha Svätého udelil sviatosť birmovania, v záhrebských správach som s veľkým potešením našiel články, že povýšenie Záhrebského biskupstva na arcibiskupstvo bolo slávnostným činom dovŕšené. Ako som rád, že som viac než dvadsať rokov dozadu prežíval krásne chvíle v náručí tohto biskupstva, tak moja radosť dosiahla vrchol kvôli tomu, že dôstojnosť a česť prvého záhrebského arcibiskupa prislúcha mužovi, ktorý si svojimi mimoriadnymi cnosťami a dielami

³⁸ PAVIĆ – CEPELIĆ, *ibid.*, s. 799. Je potrebné tiež spomenúť, že „K stotelej pamiatke narodenia Štefana Moysesu“ v *Národné Noviny*. roč. XXVIII, č. 244, pod obrazom Štefana Moysesu je zapísané: „Biskup Štefan Moyses bol čistý človek, múdry a vzdelaný muž, milovník svojho národa a vzájomnej jednoty medzi národmi slovanskej krvi. Jedným slovom: zosnulý biskup Moyses je hodný slávy a nekonečnej pamiatky, pretože bol vždy pripravený za Boha, vieru, svoj národ a jeho slobodu obetovať všetko, ba aj vlastný život. V Ďakove, 12. október 1897. Josip Juraj Strossmayer, biskup Bosny a Sriemu.“

zaslúžil dobrosrdečný rešpekt nielen z mojej strany, ale aj od všetkých iných. Aj keby som chcel byť nevďačný za jeho dobročinnosť, nikdy na ňu nezabudnem. Tie dary,³⁹ ktoré som prijal od Vášho Veličenstva ako pamiatku na túto udalosť, sú mi radostnou pripomienkou oddanosti Vašej Excelencie voči mne, ktorej otcovské dôkazy sa zveľadili a pretrvali voči mne, aj keď som ďaleko od Vás. Budem večným obdivovateľom Vášho Veličenstva a nemám úprimnejšieho prania ako to, aby Božia prozreteľnosť Vášmu Veličenstvu nadelila, aby ste ešte mnoho rokov pôsobili na Božiu slávu, velebnosť Cirkvi a požehnanie terajším aj budúcim pokoleniam. A nech sa aj voči mne naďalej uráči zachovať svoju dobrotu ten, pre ktorého pobožne v sľube žijem s hlbokou úctou.

Vašej Excelencie

Vo Sv. Kríži 15. júna 1853

pokorný sluha

Štefan Moyses, vlastnoručne

biskup Banskej Bystrice⁴⁰

Preklad z chorvátčiny: Marija Rančić

³⁹ Záhrebský arcibiskup Juraj Haulík, rodený Trnavčan, poslal biskupovi Štefanovi Moysesovi do Banskej Bystrice ako darček pekne zhotovený farebný album s namaľovaným arcibiskupským mestom Záhrebom a parkom Maksimir. Autorom maľby bol Ivan Zasche (1825 – 1863). Spolu s albumom bola vyrobená aj spomienková medaila, ktorú vyrobil Karlo Radnitzki (1818 – 1901), a tá s albumom tvorila jeden celok.

⁴⁰ List je vo faksimile a v prepise uverejnený v knihe: JEMBRIH, Alojz: *Tragom života i rada Stjepana Moysesu u Zagrebu (1829. – 1851.)*, Záhreb, 2016, s. 341-342.

Разница в отношении властей и населения Российской империи к военнопленным разных национальностей в годы Первой мировой войны

АЛЕКСАНДР КАРАБИН

Кафедра всемирной истории и международных отношений Черкасского национального университета им. Богдана Хмельницкого (Черкассы, Украина)

Difference in the attitude of the authorities and the population of the Russian Empire towards prisoners of war of different nationalities during the First World War

Abstract: The article deals with the reasons of different attitude towards prisoners of war in the Russian Empire, depending on their nationality. In spite of international agreements in the Russian Empire, prisoners of war were divided into Slavs and not Slavs. Attitude of Russian Military Administration to Slavs was much more tolerant than to Germans or Hungarians. This was caused by the position of the Russian Empire in the Balkans, whereby it tried to present itself as a defender of the Slavs and showed its liking for their national liberation movements in the Austro-Hungarian Empire. Tolerant attitude to the Czech, Slovak, Polish, Serbian and other under-Austrian prisoners of war broke the combat capability of the Austro-Hungarian Army and motivated them to be taken prisoners. In addition, the article deals with the issue of propaganda among the population, which shaped the image of a German or Hungarian enemy or almost "one of their own" Slavic prisoner of war. The relations of prisoners of war with the local population are also considered.

Keywords: Prisoners of war, Slavic nationality, propaganda, relations with the local population, privileges for prisoners of war.

Несмотря на международные договоренности о содержании военнопленных, которые правительство Российской империи подписало накануне Первой мировой войны, оно по-

разному относилось к военнопленным разных национальностей. Причиной этому было большое количество факторов. Уже в начале войны российская пресса активно занималась пропагандой и формировала у населения навязанное ему мнение о образе врагов Российской империи. В этой пропаганде, немцев подавали, как тевтонских завоевателей. Впоследствии для поддержания образа врага использовали немецких военнопленных, печатая о них информацию и отрывки из их писем, вызывая у населения негативные настроения. Чтобы сформировать негативный образ австро-венгерских солдат, их разделили на «своих» и «чужих». «Своими» были славяне, которые против своей воли вынуждены были служить в австро-венгерской армии, и к которым надо было относиться с пониманием. «Чужими» были австрийские немцы и венгры, что подавляли насильно призванных славян. Подобной пропагандой в Первой мировой войне занималась не только Российская империя, но и другие страны. Например, немецкая пресса от подобной деятельности не отставала, а во многом и превосходила российскую. Она сформировала у населения ненависть к русским и навязывала им веру в слабость российской армии.¹

Причиной такой пропагандистской политики Российской империи по отношению к австро-венгерским славянам была ее внешняя политика, которая пыталась показать ее защитницей славянских наций.² Российское правительство помогало славянским национальным организациям в Австро-Венгрии, а одним из главных направлений поддержки чехословацкого национального движения стала лояльная политика правительства

¹ Абдрашитов Э.Е. Военнопленные стран Тройственного союза в российском общественно-политическом дискурсе. / Э.Е. Абдрашитов // Диалог со временем. – 2012. Вип. 38. – С. 364–372.

² Гаркавін С.В. Правове становище іноземців у Російській імперії у роки Першої світової війни (на матеріалах України): дисертація кандид. юрид. наук: 12.00.01 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Харків, 2003. – 161 с.

Российской империи к военнопленным чехам и словакам.³ Тем самым правительство показывало, что ведет войну за освобождения славянских народов от «германского рабства».⁴

С другой стороны шли на сотрудничество и австро-венгерские славяне, многие из которых надеялись, что империя Габсбургов не выдержит этой войны и они смогут создать свои независимые славянские государства. В связи с этим они с первых дней войны начали свою борьбу за национальную независимость. Чехи и словаки пытались избежать мобилизации в австро-венгерской армии, а если и попадали в нее, то были причиной волнения на фронтах, ослабляя тем самым ее боеспособность. В апреле 1915 г., на Пасху, даже произошло братание между австро-венгерскими славянами и солдатами российской армии.⁵ К тому же много чехов и словаков проживало на территории Российской империи. На 1897 г. около 55% всех чехов империи проживали на Волыни. Их там было 27 670 человек. Также чехи компактно проживали на территории Киевской, Подольской, Волынской губернии и в Крыму. В канун войны на украинских территориях проживало около 44 тыс. чехов и в большинстве случаев имели уже российское подданство.⁶ Кроме того, подавляющее большинство чехов и словаков проживало в европейской части империи⁷. С началом войны только с Волыни в ряды российской армии было призвано около 5 тыс. чехов в возрасте от 18 до 45 лет.

³ Dmitrieva O.E. Czechs and Slovaks in Russian Captivity during World War I (1914–1918). [Online]: http://www.erjournal.ru/journals_n/1383016882.pdf

⁴ Васильева С.Н. Военнопленные Германии, Австро-Венгрии и России в годы Первой мировой войны.: автореф. ...дис. канд. Ист. наук: спец. 07.00.03 – Всеобщая история, 07.00.02. – отечественная история. – М., 1997. – 54 с.

⁵ Базанов С.Н. Военнопленные славяне в России в годы Первой мировой войны. / С.Н. Базанов // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2016. № 5. – С. 10–16.

⁶ Шульга С.А. Чеські легіони у Першій світовій війні / С.А. Шульга // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. «Історичні науки». – 2008. Вип. 11. – С. 48–53.

⁷ Ануфриев А.В. Австро-венгерские военнопленные в Иркутске (обзор фондов Государственного архива Иркутской области). [Online]: http://penpolit.ru/papers/detail2.php?ELEMENT_ID=953

Кроме того, среди чехов и словаков, живших а территории Российской империи действовали различные их организации, наиболее авторитетной среди них была общественная организация чехов в Киеве – Общество имени Яна Амоса Коменского. Именно она с началом войны приняла решение созвать большое собрание чехов Волынской, Киевской и Подольской губерний для принятия петиции императору Николаю II с выражением своей поддержки в войне. Одновременно в августе 1914 г. московский «Чешский комитет» обратился к российскому Военному министерству с проектом создания чешских легионов в Российской империи.⁸ Но стоит отметить, что не все славяне империи Габсбургов поддерживали Российскую империю. Например, многие евреи, поляки и украинцы Галичины по поводу приезда туда императора Николая II, выражали свое недовольство его визитом.⁹

Таким образом, демонстрируя лояльное отношение к военнопленным славянам правительство Российской империи с одной стороны, на основе межнационального противостояния усиливало центробежные тенденции во враждебной ему Австро-Венгрии, а с другой стороны наносило удар по боеспособности австро-венгерской армии, агитируя ее славянскую часть не воевать за Габсбургов, а сдаваться в плен русским солдатам и переждать эту войну в нормальных условиях российского плена. Кроме того появлялась перспектива набрать из военнопленных славян военные формирования, которые будут воевать на стороне русской армии.

Исходя из выше указанной политики российского правительства, военнопленных при захвате надо было сразу же делить на славян и не славян. Этот процесс начался еще с октября

⁸ Шульга С.А. Чеські легіони у Першій світовій війні / С.А. Шульга // Науковий вісник Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. «Історичні науки». – 2008. Вип. 11. – С. 48–53.

⁹ Виписки із секретного рапорту начальника Тимчасового жандармського управління військового генерал-губернаторства Галичини полковника О.В. Мезенцева, поданого Г.О. Бобринському 27 квітня 1915 р. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол. : В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реснт. – Київ: Видавництво «Кліо», 2015. – С. 264–265.

1914 г.¹⁰ Для этого Главное управление Генерального штаба осуществило разъяснение, согласно которому к военнопленным славянам следует относить: великороссов (русских), малороссов (украинцев), белорусов, поляков, чехов, богемцев, словаков, словенцев, сербо-хорватов и болгар.¹¹ Но распределение военнопленных по национальностям, часто осложнялось тем, что венгерские словаки, или румыны называли себя венграми или русинами, а поляки и словенцы – австрийцами.¹² До открытия киевского Дарницкого лагеря для военнопленных, их распределение по национальностям (в Киевской губернии) осуществлялось прямо в нескольких эшелонах поездов на станции Киев I и Киев II, неподалеку от крепостного военного госпиталя. С открытием Дарницкого лагеря он стал главным имперским пунктом распределения военнопленных по национальностям. Этим занимались и в больших лагерях Вильнюса, Брест-Литовск и Минска, но большого значения там этот процесс не получил, потому что большинство военнопленных там были немцами. Другие же лагеря на украинских территориях Российской империи были меньше и, как правило, выполняли в основном пересылочную функцию.

Выделив военнопленных славян, российское правительство предоставляло им ряд льгот и создавало для них лучшие условия содержания. Иногда лояльным славянам даже разрешали носить кокарду с их национальным флагом.¹³ Чтобы освободить их от тяжелых перевозок по железной дороге, военнопленных славян

¹⁰ Дмитрієва О.Є. Військовополонені чехи та словаки у правовідносинах періоду Першої світової війни. [Online]:<http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1585-oksana-dmytriyevaliiskovopoloneni-chekhy-ta-slovaky-u-pravovidnosynakh-periodu-pershoi-svitovoi-viiny>

¹¹ Dmitrieva O.E. Czechs and Slovaks in Russian Captivity during World War I (1914–1918). [Online]: http://www.erjournal.ru/journals_n/1383016882.pdf

¹² Нахтигаль Р. Военнопленные в России в эпоху Первой мировой войны / Р. Нахтигаль // *Quaestio Rossica*. – 2014. №1. – С. 142–156.

¹³ Нахтигаль Р. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни / Р. Нахтигаль // *УДЖ*. – 2010. – № 49. Вип. 2. – С. 239.

планировали размещать не далее Казанского военного округа. Многих чехов и словаков, которых правительство Австро-Венгрии подозревало в дезертирстве, размещали в Киевском военном округе и обеспечивались по сравнению с другими военнопленными лучшими условиями.¹⁴

Главное управление Генерального штаба даже разослало телеграммы по военным округам, в которых говорилось о том, что для военнопленных славян, по сравнению с другими национальностями, надо выделить лучшие помещения для их пребывания, лучше обеспечивать одеждой и питанием, и задействовать для них более мягкий режим. Также военнопленных славян надо было освободить от государственных и общественных работ, а если они захотят работать, то их, в отличие от немцев и венгров, надо было привлекать на более легкие и интересные для них работы.¹⁵

8 (21) апреля 1916 г. новый начальник штаба Верховного главнокомандующего Н.В. Алексеев, заменивший Н.Н. Янушкевича, обратился с письменным обращением к императору Николаю II, в котором передавал просьбу Союза чехословацкого сообщества освободить из плена чешских и словацких военнопленных, которые доказали свою лояльность и входят в состав чехословацких организаций. К тому же сам Н.В. Алексеев подчеркивал, что необходимо освободить из плена военнопленных 28-го Пражского и 36-го Младоболеславского полков, а также славян беженцев из Австро-Венгрии, которые в 1915 г. ушли вместе с отступающими частями русской армии. На это обращение император отреагировал положительно. 5 (18) июня 1916 г. военный министр генерал Д.С. Шуваев обратился к императору

¹⁴ Нахтигаль Р. Военнопленные в России в эпоху Первой мировой войны / Р. Нахтигаль // Quaestio Rossica. – 2014. №1. – С. 142–156.

¹⁵ Dmitrieva O.E. Czechs and Slovaks in Russian Captivity during World War I (1914–1918). [Online]: http://www.erjournal.ru/journals_n/1383016882.pdf

Николаю II с предложением перевода военнопленных чехов и словаков в разряд работающих. То есть привлечь их к работам без права освобождения за заработную плату установленную царским правительством.¹⁶

Летом 1917 г. Военное министерство Временного правительства утвердило «Правила, что вводят особые льготы для военнопленных чехов, словаков и поляков». Согласно этим Правилам им разрешалось иметь своих уполномоченных при раздаче, или отправке их корреспонденции и посылок. Разрешалось получать литературу на родном языке.¹⁷ Позволялось объединяться для посещения торговых заведений, где они могли бы осуществлять необходимые закупки, и более свободно пользоваться правом прогулки вне лагеря. В этих Правилах напоминалось о свободном посещении военнопленными славянами богослужения. Разрешалось создание касс взаимопомощи. Совместное проживание с братьями или другими родственниками, жить на съемной квартире, а также разрешались браки военнопленных славян с местными женщинами.¹⁸ Также славянам должна была предоставляться работа по их специальности.¹⁹

Исходя из вышеуказанных Правил и распоряжений – на украинских территориях военнопленные славяне имели привилегированное положение. Например, в феврале 1917 г. военнопленные чехи и словаки получили разрешение на свободное

¹⁶ Базанов С.Н. Военнопленные славяне в России в годы Первой мировой войны. / С.Н. Базанов // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2016. № 5. – С. 10–16.

¹⁷ Дмитриева О.Е. Особенности пребывания чехов и словаков в российском плену в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.) / О.Е. Дмитриева // European Researcher. – 2013. Vol. 60. № 10-1. – Р. 2392-2403.

¹⁸ Валитов А.А., Сулимов В.С. Коллективный портрет военнопленных Первой мировой войны (По материалам Тобольской губернии). / А.А. Валитов, В.С. Сулимов // Фундаментальные исследования. – 2014. № 12 (6). – С. 1326–1330.

¹⁹ Базанов С.Н. Военнопленные славяне в России в годы Первой мировой войны. / С.Н. Базанов // Преподавание истории и обществознания в школе. – 2016. № 5. – С. 10–16.

перемещение и прогулки по Киеву.²⁰ В Кременчуке им разрешалось беспрепятственно ходить по городу. О нарушении своих прав они могли жаловаться в Особый комитет по охране и распределению пленных славян при Киевском военном округе.²¹

Пленных украинцев эти правила не касались. Генеральный секретариат в июле 1917 г. обратился к руководству Киевского военного округа, чтобы эти правила были распространены и на военнопленных украинцев в Дарницком лагере военнопленных. Однако эти правила были распространены на них только в октябре 1917 г. Кроме того, Центральный совет неоднократно обращался к Временному правительству, чтобы украинских военнопленных не высылали из Украины, а размещали их только в украинских губерниях.²²

Кроме военнопленных славян возник вопрос и с австрийско-венгерскими военнопленными итальянской национальности и эльзасцев из Германии. Чтобы решить его, и те, и другие были отданы на поруки консулов и военных атташе Италии и Франции. В 1916–1917 гг. около 10 тыс. из них были отправлены в Западную Европу. Для прусских поляков и датчан области Нордшлезвиг специальных мер предусмотрено не было, хотя императрица М.Ф. Романова, будучи датской принцессой, и пыталась заступиться за своих соотечественников.²³

Также, кроме различного отношения к военнопленным в зависимости от их национальности, имперское правительство по-разному относилось и к интернированным. Сохранился документ,

²⁰ Дмитриева О.Е. Особенности пребывания чехов и словаков в российском плену в годы Первой мировой войны (1914–1918 гг.) / О.Е. Дмитриева // *European Researcher*. – 2013. Vol. 60. № 10-1. – Р. 2392-2403.

²¹ Саранча В.І. Військовополонені Першої світової війни в Кременчуцькому гарнізоні / В.І. Саранча // *Красназнавство*. – 2011. – № 4. – С. 84–92.

²² Хома І.Я. Січові стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917–1918 рр. / І. Я. Хома. – Київ: Наш час, 2011. – 104 с.

²³ Нахтигаль Р. Военнопленные в России в эпоху Первой мировой войны / Р. Нахтигаль // *Quaestio Rossica*. – 2014. №1. – С. 142–156.

иллюстрирующий отношение в Киевском военном округе к пленным славянам. Согласно ему Главный руководитель Киевского военного округа 11 (24) августа 1914 г. приказал освободить всех «благонадежных» интернированных чехов, в том числе и военнообязанных. 12 (25) августа 1914 г. это он приказал сделать и по отношению к русинам (украинцам).²⁴

Также стоит отметить, что не было одинакового отношения к военнопленным разных наций и в других странах-участницах войны. Так, например, немцы относились к российским пленным хуже чем к английским, или французским.²⁵ Среди военнопленных солдат российской армии, привилегированное положение имели прибалты и немцы, что были подданными Российской империи. Им даже разрешалось, если они жили не в лагере, носить гражданскую одежду, и многие из них изъявили желание остаться на постоянное жительство в Германии.²⁶ Украинские военнопленные в Германии и Австро-Венгрии были направлены в отдельные лагеря: Фрайштадт (Австрия), Раштат, Вецляр, Зальцведель и Ганновер-Мюнден (Германия). Там проводились мероприятия по повышению их нациосознания и формирование из них синежупанной и серожупанной дивизий.²⁷

Отдельным и весьма не простым является вопрос отношения к военнопленным местного населения. Российское правительство в начале войны пыталось всячески ограничить контакты между ними. Иногда за разговоры с военнопленными,

²⁴ Повідомлення канцелярії київського подільського й волинського генерал-губернатора начальника Київського губерньського жандармського управління щодо звільнення всіх затриманих чехів (підданих Австро-Угорщини), 12 серпня 1914 р. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Ресет. – Київ: Видавництво «Кліо». – 2015. – С. 473.

²⁵ Военнопленные Первой мировой войны. [Online]: <http://voynablog.ru/2012/04/12/>

²⁶ Kokebayeva G., Kartabayeva E., Alpysbayeva N. Russian war prisoners of the First World War in German camps [Online]. <https://kaznu.pure.elsevier.com/en/publications/russian-war-prisoners-of-the-first-world-war-in-german-camps>

²⁷ Сасвич Й.Й. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту: автореф. ... дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22 – військова історія / Й. Й. Сасвич. – Львів, 2007. – 20 с.

местных жителей подвергали штрафам, а порой даже арестовывали.²⁸ Например, чтобы ограничить контакты с местным населением, в Харьковской губернии чиновники рекомендовали отпускать военнопленных в села артелями с обязательным казарменным размещением и охраной.²⁹ Но несмотря на попытки правительства изолировать военнопленных, уже в 1916 г. можно констатировать их взаимодействие с крестьянами, к которым они направлялись на сельскохозяйственные работы.³⁰

Сначала местное население их встречало с восторгом, как представителей другой культуры.³¹ Неоднократно были замечены гуляния военнопленных с местной молодежью.³² За частую хорошие взаимоотношения были выгодны и военнопленным и работодателям. Причиной было то, что хозяева предприятий иногда нарушали некоторые правила их содержания, а военнопленные об этом молчали. И наоборот, работодателями прощались некоторые выходки военнопленных.³³ Хотя иногда случались и конфликты связанные с невыполнением работодателем требований инструкций или непомерными требованиями военнопленных.³⁴ Были и конфликты с избиением тех или иных.³⁵

²⁸ Суржикова Н.В. Российский плен 1914-1922 гг.: социологическое измерение (по материалам Урала) / Н.В. Суржикова // Вестник РУДН. Серия: История России. – 2012. № 4. – С. 44–56.

²⁹ Дмитрієва О.Є. Політика російської влади по відношенню до військовополонених чехів та словаків у період Першої світової війни. / О.Є. Дмитрієва // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. "Історія та географія". – 2013. Вип. 49. – С. 93–97.

³⁰ Абдрашитов Э.Е. Женщины и военнопленные: Проблема дискурса (по материалам региональной периодической печати и его документов). / Э.Е. Абдрашитов // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2012. №2. – С. 78–84.

³¹ Кирієнко О.Ю. Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 1: Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реснт. – Київ: Видавництво «Кліо». – 2014. – 784 с.

³² Крот И.И. Использование труда военнопленных в сибирской деревне в годы Первой мировой войны. [Online]: http://www.rusnauka.com/4_SND_2011/Istoria/1_77625.doc.htm

³³ Абдрашитов Э.Е. Женщины и военнопленные: Проблема дискурса (по материалам региональной периодической печати и его документов). / Э.Е. Абдрашитов // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2012. №2. – С. 78–84.

³⁴ Крот И.И. Использование труда военнопленных в сибирской деревне в годы Первой мировой войны. [Online]: http://www.rusnauka.com/4_SND_2011/Istoria/1_77625.doc.htm

Но в общем, согласно писем военнопленных, в основном с ними обращались хорошо.³⁶

Со временем, через социальные неурядицы местное население на военнопленных начало смотреть как на конкурентов по устройству на работу. Кроме того, также и поведение военнопленных в 1916–1917 гг. ухудшилась из-за запрета правительства повышать им заработную плату. Это вылилось в ухудшение их дисциплины и акты неповиновения.³⁷

Население, поддаваясь пропаганде распределяло военнопленных на «своих» и «чужих», по-разному относилось к военнопленным разных национальностей. Что касается военнопленных украинцев, то галичане быстро наладили отношения с местным населением в Украине. Кроме того они были по мнению местного населения более образованными и культурными.³⁸ Россияне также к ним относились как к землякам, потому что не признавали украинской нации, а украинский язык воспринимали, как диалект русского.³⁹ Несмотря на то, что правительство Российской империи считало галицких украинцев «зараженными мазепинством» и поэтому на сотрудничество с ними не шло.⁴⁰

³⁵ Суржикова Н.В. Российский плен 1914-1922 гг.: социологическое измерение (по материалам Урала) / Н.В. Суржикова // Вестник РУДН. Серия: История России. – 2012. № 4. – С. 44–56.

³⁶ Из листа санітара-меноніта А. Бергмана у колонію Рюкенау Бердянського повіту Таврійської губернії. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реснт. – Київ: Видавництво «Кліо». – 2015. С. –674–675.

³⁷ Кирієнко О.Ю. Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 1: Історичні нариси / Ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реснт. – Київ: Видавництво «Кліо». – 2014. – 784 с.

³⁸ Науменко, К. Царицинська доба Євгена Коновальця / К. Науменко // Український визвольний рух. – 2006. №8. – С. 11–23.

³⁹ Нахтігаль Р. Дарницький табір військовополонених під час Першої світової війни / Р. Нахтігаль // УДЖ. – 2010. – № 49. Вип. 2. – С. 239.

⁴⁰ Грицак Я.Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я.Й. Грицак. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

В селах, военнопленные, заменяя на полях мужчин, часто заменяли их женщинам и в постели. Иногда женщины сами просили назначить им в хозяйство того или иного военнопленного, мотивируя это его умением, или не умением заниматься сельским хозяйством.⁴¹ Иногда в отношениях с военнопленными замечали даже замужних женщин.⁴² Половые отношения военнопленных с вдовами, девушками и женщинами, к которым их направляли на работы, приводили к рождению детей от военнопленных. Наибольшее количество таких отношений было с военнопленными чехами и словаками. Чтобы с этим как-то бороться, власти начали принимать меры.⁴³ Против женщин, замеченных в отношениях с немцами пресса писала просто шквал критики. Немцев же пресса, как правило, обвиняла в унижении подобными отношениями местных женщин. Отношения с военнопленными австро-венгерской армии она критиковала с точки зрения бесстыдства и наглости самих военнопленных. Отношения же с военнопленными славянами пресса освещала достаточно редко, считая их частично своими.⁴⁴

В октябре 1915 г. Министерство внутренних дел Российской империи, а позже и министр Временного правительства разрешили браки русских женщин с военнопленными австро-венгерской армии.⁴⁵ Узаконить свои отношения могли только

⁴¹ Суржикова Н.В. Российский плен 1914-1922 гг.: социологическое измерение (по материалам Урала) / Н.В. Суржикова // Вестник РУДН. Серия: История России. – 2012. № 4. – С. 44–56.

⁴² Суржикова Н.В. Военнопленные I мировой войны на Урале. К реконструкции коллективного портрета / Н.В. Суржикова // Вестник Пермского университета. – 2011. Выпуск 3 (17). – С. 58–65.

⁴³ Дмитрієва О.Є. Політика російської влади по відношенню до військовополонених чехів та словаків у період Першої світової війни. / О.Є. Дмитрієва // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. "Історія та географія". – 2013. Вип. 49. – С. 93–97.

⁴⁴ Абдрашитов Э.Е. Женщины и военнопленные: Проблема дискурса (по материалам региональной периодической печати и его документов). / Э.Е. Абдрашитов // Вестник Томского государственного университета. – Томск, 2012. – №2. – С. 78–84.

⁴⁵ Дмитрієва О.Є. Політика російської влади по відношенню до військовополонених чехів та словаків у період Першої світової війни. / О.Є. Дмитрієва // Збірник наукових праць

славяне взятые на поруки, и те, кто принял российское подданство.⁴⁶

Вышеуказанные отношения военнопленных с местным населением вызвал огромный негатив у солдат российской армии. Например, в одном письме от неизвестного, на имя жены генерала Невиат-Даниловой в городе Смоленск, писалось, что в городе Яунпилс работало 2 тыс. чехов, и некоторые из них хвастались тем, что они умнее русских солдат, потому что сдались в плен и теперь живут в нормальных условиях и безопасно. А вот российские солдаты, которых они называли осликами, погибают в окопах в нечеловеческих условиях. И как ни странно некоторые местные жители с ними соглашались и считали их умнее российских военных. Подобные мнения очень негативно влияли на моральный дух солдат.⁴⁷ Так же плохо влияло на моральный дух и немецких солдат информация о хорошем отношении немцев к русским военнопленным.⁴⁸

Итак, учитывая все выше указанное можно прийти к выводу, что Российская империя, как и другие страны-участницы Первой мировой войны, несмотря на целый ряд международных договоренностей по разному относилась к военнопленным различных национальностей. К славянам она относилась лучше чем к военнопленным немцам, или венграм. Причиной этому была международная политика империи и то, что она себя позиционировала как защитницу славян от немцев. Такая позиция

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". – 2013. Вип. 49. – С. 93–97.

⁴⁶ Суржикова Н.В. Военнопленные I мировой войны на Урале. К реконструкции коллективного портрета / Н.В. Суржикова // Вестник Пермского университета. – 2011. Выпуск 3 (17). – С. 58–65.

⁴⁷ Донесення військово-цензурного відділу штабу 12-ї армії про моральний стан та переживання солдат 19 січня 1917 р. // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реснт. – Київ: Видавництво «Кліо». – 2015. – С. 128.

⁴⁸ Нагорная О.С. Военный плен Первой мировой войны: традиции "прекрасной эпохи" и тенденции "тотальной войны" / О.С. Нагорная // Вестник РУДН. Серия: История. – 2011. – №6. – С. 107–119.

давала ей возможность наладить контакты со славянами Австро-Венгерской империи и подрывать целостность своего врага изнутри, разжигая тем центробежные движения и межнациональное противостояние. Также, такая политика подрывала боеспособность австро-венгерской армии, что частично состояла из славян. Она мотивировала славянских солдат не воевать против российской армии, а сдаваться ей в плен. Также появлялась возможность создать из военнопленных славян национальные военные формирования, которые воевали на стороне Российской империи. Именно поэтому военнопленным славянам в русском плену был предоставлен целый ряд льгот. Что касается местного населения, то оно – поддаваясь пропаганде – также делило военнопленных на «своих» славян и «чужих» немцев и венгров. Они так же, как и правительство, лучше относились к военнопленным славянам. Но среди ученых по этому поводу бытует и другое мнение, в частности Н.В. Суржикова в своей работе⁴⁹ утверждает, что несмотря на пропаганду и документы о предоставлении льгот, на практике же привилегированное положение военнопленных славян в Российской империи было лишь мифом.

Zhrnutie

Odlišné postoje vlády a obyvateľstva Ruského impéria k vojnovým zajatcom rôznych národností v období I. svetovej vojny

Stať sa zaoberá príčinami odlišných postojov voči vojnovým zajatcom v Ruskom impériu v závislosti od ich národnosti v období I. svetovej vojny. Napriek medzinárodným dohodám v Ruskom impériu boli vojnoví zajatci rozdeľovaní na „svojich“ – Slovanov a „cudzych“

⁴⁹ Суржикова Н.В. Российский плен 1914-1922 годов в новейшей отечественной историографии: Контексты, конструкты, стереотипы. [Online]: <https://cyberleninka.ru/article/n/rossiyskiy-plen-1914-1922-godov-v-noveyshey-otechestvennoy-istoriografii-konteksty-konstrukty-steriotipy>

Neslovanov. K Slovanom sa ruská vojenská administrácia správala lojálnejšie než k vojnovým zajatcom Nemcom, Rakúšanom a Maďarom. Bolo to spôsobené predovšetkým pozíciou Ruského impéria na Balkáne, v ktorej sa snažilo prezentovať ako obhajca Slovanov a sympatizovalo s ich národno-oslobodzovacími hnutiami v Rakúsko-Uhorsku. Taktiež lojálny postoj k vojnovým zajatcom – Čechom, Slovákom, Poliakom, Srbom a iným Slovanom v Habsburskej monarchii pramenil zo snahy podkopávať bojové schopnosti rakúsko-uhorskej armády a motivovať ich do dobrovoľného vzdávania sa do ruského zajatia. Nezanedbateľnou bola aj snaha vytvárať zo zajatých Slovanov národné vojenské útvary, ktoré by bojovali na strane Ruska. Popri uvedených problémoch, v stati sa skúma aj dôležitá otázka propagandy medzi obyvateľstvom impéria, ktorá tvorila obraz nepriateľa – Nemca, Rakúšana, Maďara a obraz „blízkeho“ takmer „svojho“ vojnového zajatca – Slovana. V tomto smere sa zohľadňujú aj vzťahy vojnových zajatcov s miestnym obyvateľstvom.

PAVLOV, Jozef: *Detva v 20. storočí*. Detva (?): n.o. Maja, 2016, 199 s. ISBN 978-80-972453-0-6, alebo 978-80-972031-3-9 (?)

Vydávanie odborných publikácií s témou regionálnych dejín je stále aktuálne, častokrát tomu pomôžu aj absolventské práce z domácich univerzít. Na jednej strane sa dá predpokladať, že mladý autor má nezafažený nový pohľad a je odvážny vo formulovaní vlastných záverov. Na druhej strane výsledok jeho bádania môže ohroziť nedostatok skúseností pri práci a hľadaní prameňov či chýbajúce zručnosti v interpretačnej rovine. Medzi ostatné regionálne práce zo stredného Slovenska možno zaradiť aj (už druhú monografickú) knihu Jozefa Pavlova s názvom *Detva v 20. storočí*. Autor v úvode píše, že jedným z prínosov knihy je skutočnosť, že ju píše rodák z regiónu. S tým sa dá do istej miery súhlasiť. V tejto rovine však možno vidieť riziko, v ktorom sa pisateľ môže až príliš stotožniť s regiónom a konaním osôb a nepodarí sa mu odosobniť od témy a dospieť ku kritickému interpretovaniu dejín a udalostí.

Monografia Jozefa Pavlova si kladie za cieľ zosumarizovať dejiny Detvy v 20. storočí. Autor svoj zámer naplňa v piatich kapitolách, do ktorých chronologicky udalosti minulého storočia rozdelil. Kapitoly predchádza Úvod a sumarizuje Záver. Prvá kapitola zachytáva roky 1900 – 1918, druhá chronologicky kontinuje a končí rokom 1938, tretia reflektuje roky druhej svetovej vojny, štvrtá roky 1948 – 1989 a piata sa venuje Detve v súčasnosti, po roku 1989. Základné členenie kapitol je logické. Je však otázne prečo pre J. Pavlov začína 20. storočie rokom 1900 a prečo, podľa obsahu, vynecháva medzi treťou a štvrtou kapitolou roky 1946 a 1947.

Ďalšie otázky však vyvstávajú pri otvorení prvých strán už samotného textu knihy. Tam sa dočítame, že „v 17. – 20. storočí patrila Detva k chudobným roľníckym obciam“. S tým sa nedá celkom súhlasiť ani v prípade, ak pod „Detvou“ J. Pavlov rozumie samotnú obec, ani ak pod týmto pojmom rozumie dobové sídlo, ku ktorému sa počítali aj

rozsiahle lazy. Tie do konca 19. storočia katastrálne pod Detvu spadali a mestečko ich úradne spravovalo. Vtedy toto centrum Podpoľania „počítalo“ takmer 13 tisíc obyvateľov a podľa prvého moderného cenzu, z roku 1869 bola Detva populačne šiestym najväčším sídlom na dnešnom území Slovenska (!). Počet obyvateľov kumuloval aj financie pre obec či katolícku farnosť. Hovoria o tom jasne svetské aj cirkevné pramene a dnes to možno vidieť aj na tzv. obecnom dome zo začiatku 20. storočia. Ešte v 80. rokoch minulého storočia to mohli Detvania vidieť aj na budove fary postavenej v polovici 19. storočia, ktorá mala charakter stredne veľkej zemianskej kúrie. Teda hovoriť o Detve ako o chudobnej obci ležiacej kdesi na pokraji hôr a záujmu je skôr dôsledok zaužívaného stereotypu plebejskosti, ako reálny pohľad do minulosti a prameňov.

Prvá kapitola sumarizujúca dejiny Detvy v posledných dvoch dekádach Rakúsko-Uhorska má spolu desať strán textu aj to už vrátane početných tabuliek. Avšak až na štyroch stranách sa píše o starších dejinách Detvy, presnejšie regiónu, a to od praveku do začiatku 20. storočia. Ak by sme aj prehliadli tento „netematický“ obsah, prehliadnuť sa nedajú viaceré chyby. Autor uvádza termín „poľsko-uhorské vyrovnanie“, ktoré domáca historiografia nepozná, hlavne pre obdobie novoveku nepoužíva základnú literatúru od Márie Ďurkovej⁵⁰ a len prepisuje závery z monografie o Detve z roku 1988, ktorú zostavil Ján Zemko. Pri téme o období, ktoré má prvá kapitola reflektovať aj podľa názvu, preberá zasa závery z monografie Karola Antona Medveckého z roku 1905, medzi ktorými sú aj chyby. Dochádza až k tomu, že Pavlov preberá Medveckého štatistiky a uvádza ich v tabuľkách, ktoré však veľa čitateľovi nevysvetľujú. Namiesto termínu konfesionalita používa religiozita, židov súčasne radí ako národnostnú

⁵⁰ ĎURKOVÁ, Mária: Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy. In: *Historický časopis*. 1999, roč. 47, č. 3, s. 383-403; ĎURKOVÁ, Mária: Sídľiskové pomery na Vígľašskom panstve do začiatku 16. storočia. In: *Historický časopis*. 1993, roč. 41, č. 1, s. 23-35; ĎURKOVÁ, Mária: Stredoveká vzdelanosť, kultúra a architektonické pamiatky na území Zvolenskej stolice. In: *Historický časopis*. 2000, roč. 48, č. 4, s. 609-619.

aj náboženskú skupinu, čo je z hľadiska štatistiky neprípustné a z pohľadu historiografie nesprávne. Okrem Medveckého záverov nepoužíva žiadne iné pramene, preberá ďalšie stereotypy, ktoré sa skôr zachovali v dobovej beletristickej literatúre, napríklad zmienku, že „každý gazda mal za košiar oviec“, čo by nebolo v úzkych uličkách samotného mestečka možné. V jeho tvrdeniach sa objavujú aj ďalšie zľudovené názory o bryndziarskej rodine Vagačovcov či o školských praktikách v Detve a na lazoch, ktoré nielen nevysvetľujú problematiku, ale čitateľa mylne informujú a vytvárajú nepresný obraz. K tematike školstva tiež nepoužíva základnú, podotýkam slovenskú, literatúru.

Na ďalších stranách nachádzame aj niektoré metodické nejasnosti. Pavlov pri opise sčítania z roku 1930 (s. 27) uvádza v hlavnom texte všetky kategórie rubrík, ktoré sa v hárkoch nachádzali. Nikdy pred tým ani potom tak nerobil, teda to javí znaky nejednoty a na tom mieste je to zbytočné, nakoľko na nich žiadnu okolnosť nevysvetľuje. Na ďalšej strane uvádza zoznam komisárov, miestnych osôb, ktoré sčítanie vykonávali. Z hľadiska sociálnych dejín ide o zaujímavé zistenie, avšak autor z prameňa nevyčerpal potenciál, ktorý mu bol ponúknutý. Na tomto mieste mohol prepojiť informácie z iných prameňov a literatúry a podrobnejšie v nich vysvetliť okolnosti o dobových detviarskych osobnostiach. V zozname však nachádzame nesprávny prepis (minimálne) jedného z komisárov, ten bol uvedený ako „Kaplán Anzelman“, pričom správne meno je „Anzelm Kapitán“, ktorý bol zhodou okolností v roku 1930 detviarskym kaplánom. Nepresnosť sa objavuje aj pri písaní krstného mena učiteľa Kincla, ktorý bol na tej istej strane (!) uvedený raz ako Karol a raz ako Karel.

Ďalšie chyby nepatria len do kategórie „drobných“ nepozorností. Autor nejasne formuluje začlenenie rómskeho etnika, nevedno či ho chápe ako samostatnú národnostnú skupinu alebo ho radí ku Slovákom, formulácie sú totiž ambivalentné. Ďalej sa dočítame o „platených židovských gardách“, ktorých označenie snáď už nepatrí do súčasnej terminológie. V kapitole 2.3 „Spoločenské

a politické pomery v Detve počas 1. ČSR“ sa stráca logický súvis medzi opisovanými udalosťami. Autor v nej čerpá z archívnych prameňov, ale obsah kapitoly ukladá pravdepodobne tak, ako k informáciám prišiel, resp. ako boli pramene uložené v jednotlivých krabiciach. Stráca sa chronologická, tematická či logická postupnosť a pre čitateľa je text ťažko pochopiteľný. Nachádzame viacero preklepov v menách a udalostiach, ktoré môžu mať zásadnejší mylný dosah, alebo dokonca miestami v poznámkovom aparáte chýba celý odkaz (pozn. 102). Opakujú sa tiež chyby v štylizácii (opakovanie termínov „deputácia“ a „ľudácky“ na s. 42-43). Okrem toho sa Pavlov v úvode zmienil, že „kniha nie je o veľkých dejinách“, avšak na stranách 41, 44 a potom v úvodoch nasledujúcich kapitol sa stretávame s rozvlácnymi pasážami zo svetových a európskych dejín. Je zrejmé, že je potrebné vytvárať istý dobový kontext, ale opakovať dobre známe udalosti a podrobnosti z frontov druhej svetovej vojny je pre dejiny Detvy asi skutočne zbytočné.

V podkapitole o hospodárskych pomeroch nachádzame napríklad tabuľky o nezamestnaných obyvateľoch (č. 12), ktoré bez celkového počtu obyvateľov nič nehovoria a zo štatistického hľadiska nezamestnanosť nereflektujú. Pri školstve zasa Pavlov tematicky „skáče“, o gazdovských školách píše na dvoch rôznych miestach, o maďarizácii dokonca na troch. Logicky nesúrodé a obsahovo roztratené sú aj ďalšie témy, ktoré sa pri školstve snaží priblížiť (výstavba škôl, dochádzka, disciplína a pod.). Nesprávne uvádza, že štát podporoval stavby lazníckych škôl, pričom to boli štátne školy (s. 61). Ďalšie témy (spolkový život, lokálne festivity a ekonomické špecifiká) nijako z podkapitoly o školstve nevyčlenil a zostali v nej schované (s. 63-67).

V kapitole o druhej svetovej vojne sa dočítame viacero tvrdení, ktoré autor nekriticky prebral z dobových materiálov. Opisuje rodinu veľkostatkára Lassovszkého ako „naklonených maďarskému režimu“, z toho dôvodu, že doma rozprávali po maďarsky. Ak by sa Pavlov na

tieto okolnosti opýtal ešte žijúcich členov rodiny, zistil by, že po maďarsky doma hovorili preto, lebo v Budapešti mali mnoho svojich príbuzných už od čias monarchie. Autor sa napríklad ďalej stotožňuje s jednotkami slovenskej armády, ktoré boli po boku Wehrmachtu na východnom fronte ako s „našími jednotkami“ (!). Tematicky nedrží logickú postupnosť či nekriticky preberá tvrdenie zo Zemkovej monografie, v ktorej ako jediní hrdinovia doby sú členovia Komunistickej strany (s. 88-91).

Aj medzi kapitolami venujúcimi sa povojnovému vývoju možno nájsť viacero mylných tvrdení. Na s. 128 uvádza medziročný počet prisťahovaných osôb do Detvy, avšak tabuľka reflektujúca údaje z r. 1960 – 1963 de facto neukazuje žiaden trend. Rovnako zbytočne v tabuľke porovnáva absolútne počty kriminálnych deliktov v rokoch 1976 a 1977, na ktorých nielen nemôže nič zmysluplné ukázať, ale to nesúvisí ani s témou podkapitoly 4.1 Charakteristika Detvy počas ČSR a ČSSR. Nedá sa súhlasiť s autorovým zjednodušeným tvrdením, že „ľudový odev zanikol“, išlo o proces modernizácie, ktorému sa autor mohol venovať podrobnejšie. Rovnako nezostali vysvetlené ani udalosti z rokov 1953 až 1968, ktorým sa autor venoval len na piatich riadkoch (s. 133). V nasledujúcich častiach sa tiež stretávame z mnohými prebratými tvrdeniami marxistickej literatúry a nekriticky interpretovanými prameňmi. Autor i naďalej nesprávne narába so štatistickými termínmi ako natalita, religiozita, či 300-ročné oslavy Detvy z roku 1938 pomenováva národopisnými slávnosťami, čím neboli. Pri ich opise a vysvetľovaní prvého ročníka Podpolianskych slávností z roku 1966 viacero faktov zlieva a udáva nepresne (s. 149). Nejednoznačne tiež vyznieva zmienka o cisárovi Františkovi, ktorý podpísal výsady pre Detvu. Až z dobového kontextu vieme, že ide o Františka II. Habsburského.

Pavlovove hodnotenie demografického vývoja súčasnosti Detvy vyvoláva ďalší súbor otázok a polemík. Zásadnou chybou je, že autor porovnáva demografické ukazovatele po roku 1989 mestského prostredia Detvy so staršími hodnotami, ktoré spravidla reflektovali celý podpoliansky región. Predsa aj v minulosti sa menšinová populácia

Detvanov líšila od majoritnej laznickej, a práve tá definovala charakter celého regiónu označovaného ako detviansky. Nejasné je tiež, čo autor myslí pod pojmom „prirodzený pokulminačný stav demografickej krivky“ (pozn. 457), ktorým vysvetľuje pokles počtu narodených. Autor sa rozhodol analyzovať aj detvianske výsledky demokratických volieb. Niektoré jeho závery, hraničiace s analýzou hovoria skôr o jeho názore, ako o viditeľných faktoch. Nedá sa súhlasiť ani s azda posledným autorovým tvrdením zo Závěru monografie, že Detva bola na začiatku 20. storočia „zaostalá poľnohospodárska obec“. Pred príchodom industrializácie Podpoľanie predsa nebolo akousi „čiernou dierou“, tak ako nám to kedysi chcela nahovoriť marxistická historiografia.

Po vymenovaní niektorých zistených chýb a nepresností v knihe, možno uviesť aj pochvalu za dobrú a ľahkú štylistiku, ktorou autor svoje závery čitateľom priblížil. Škodou pre knihu je, že neprešla jazykovou korektúrou, tak by sa výsledný produkt vyvaroval mnohým preklepom a chybám, z ktorých niektoré majú až humorný charakter. V niektorých pasážach Pavlov priniesol zaujímavé zistenia. Napríklad pri výpočte zmenených názvov ulíc po roku 1989 načrtol slušný potenciál dejín s každodennosťou, ktorý však mohol výraznejšie naplniť.

Už vyššie sme načrtli viaceré témy, ktoré mohol autor uchopiť presnejšie a kvalitnejšie dopracovať. Domnievame sa, že existujú aj ďalšie zaujímavé kapitoly, ktoré k dejinám Detvy v minulom storočí bezpochyby patria a Pavlov sa ich nedotkol. V knihe je len malá zmienka o maliarskej kolónii pôsobiacej v mestečku na začiatku storočia, ku ktorej je mnoho rukopisných aj tlačených prameňov. Čitateľom tiež môže chýbať širší kontext a informácie o miestnych „martýroch“ Antonovi Prokopovi, popravenom v roku 1919 a o absolútne opomenutom Štefanovi Zdechovanovi zastrelenom v auguste 1968. V texte tiež chýbajú informácie o kolektivizácii, o postihnutých Detvanoch (rodiny Lassovszkých a Vagačovcov či farské majetky), na úkor ktorých bolo založené JRD. Bez zmienky zostávajú

miestni politickí väzni a obeť perzekúcií 50. rokov a nič sa čitateľ nedozvie ani o kontingentoch, ktoré miestnych obyvateľov hospodársky a morálne ničili. Za zmienku by stála aj vojenská výroba v PPS Detva, či príbuznej ZTS Hriňová, ktorá bola za socializmu zahalená rúskom tajomstva, ale na život miestneho obyvateľstva mala vplyv. Autor sa o Martinovi Valentovi mohol viac dozvedieť aj z výskumu formou oral history, v čase písania knihy ešte žil jeho syn František, známy detviensky kantor. Medzi výpočtom kultúrnych úspechov Detvy nebol naplnený potenciál tamojšej Zlatej Ruže, na ktorej súťažil aj Pavol Hammel. Z nedávnej minulosti chýbali zmienky o koncertoch svetoznámych metalových kapiel Helloween či Gamma Ray. Detva sa v 90. rokoch minulého storočia mohla popýšiť aj svojimi volejbalistami, ktorí jej robili výborné meno na klubovej i reprezentačnej úrovni.

Ako možno predpokladať, monografia Detva v 20. storočí je výstup z diplomovej práce. Preto na záver možno poznamenať, že širokému radu chýb ako obsahových, tak aj formálnych by sa dalo vyvarovať ak by školiteľ práce, resp. recenzent knihy bol na svojho zverenca náročnejší a vo svojich úlohách dôslednejší. Takto by sme sa v knihe nestretávali ani s používaním nekorektných termínov, nesprávneho citovania (pozn. 316 a i.), na základe ktorého nie je možné dopracovať sa k archívnemu zdroju. Zásadnou chybou je tiež rozdielne uvádzanie ISBN čísla v tiráži a na obálke knihy (nejde o preklep, ale dve rôzne čísla)! Ako autor, tak aj recenzent by mal mať stále „pred očami“, komu je kniha venovaná. Ak bola publikácia adresovaná Detvanom a záujemcom o regionálne dejiny, tak žiaľ prináša mnoho mylných a zavádzajúcich informácií. V prípade, že má zaujať aj odbornú verejnosť, tá v nej môže vidieť prepojenie laxného prístupu školiteľa s privysokými ambíciami mladého autora a po precíznejšom prečítaní jej zostane skôr pachuť, ako pocit z dobre vykonanej práce.

Ján Golian

DÜRING, Marten et al.: *Handbuch Historische Netzwerkforschung: Grundlagen und Anwendungen*. Berlin : LIT Verlag, 2016, 211 s. ISBN 978-3-643-11705-2

Ludia boli súčasťou sociálnych sietí od prehistorických čias. Rodiny sa združovali do klanov, panovníci ríš uzatvárali medzi sebou spojenectvá, remeselníci či obchodníci sa snažili udržiavať medzi sebou vzájomný styk a čerpať z neho rôzne výhody. Človek sa dostával do určitých vzťahov vo svojom bydlisku, počas štúdia, v práci, na cestách alebo sprostredkované, napr. cez rodinných príslušníkov. Nadväzovanie a udržiavanie kontaktov prebiehalo tvárou tvár, prostredníctvom poslov, listov, neskôr aj telegrafov, telefónov, dnes sa to deje často pomocou nástrojov online sveta. Do osobného styku s inými sa prichádzalo cielene i náhodne. Niekedy boli tieto stretnutia jednorazové, inokedy prerástli do silných väzieb. Preto nie je prekvapením, že otázka medziľudských vzťahov vzbudila pozornosť aj u historikov. Niektorí z nich ich však v posledných desaťročiach len jednoducho deskriptívne neopisujú, ale začali ich aj systematicky analyzovať či dokonca vizualizovať. Tento obrat súvisí s preniknutím teórií a metód typických pre sociálne vedy do historického výskumu, konkrétne najmä so sieťovou paradigmou – so snahou skúmať človeka bez toho, aby bol dopredu determinovaný sociálnou štruktúrou. Pri jeho analýze sa do centra pozornosti nekládol už len napr. jeho sociálny pôvod, ale aj vzťahy, ktoré udržiaval, pretože mali rovnaký potenciál ovplyvňovať jeho vnímanie, presvedčenie a konanie. Nepochybniteľný podiel na zmene výskumu sociálnych kontaktov má aj technologický pokrok, najmä vynález počítača. Ten umožnil analyzovať aj extrémne objemné a zložité vzťahy, ktoré sa dovtedy kvôli limitom ľudskej mysle často redukovali na vzťahy len medzi niekoľkými vybranými príkladmi. Skúmanie relácií ľudských individuí, ale aj kolektívnych aktérov zároveň otvorilo možnosť zachytávať aj ďalšie javy, ako napr. šírenie

informácií, myšlienok, poznatkov, bohatstva alebo vzťahy moci, a to naprieč geografickým priestorom a storočiami.

Práve skutočnosť, že čoraz väčší počet bádateľov sa snaží aplikovať teórie a metódy sociálnych vied o sieťach na historický materiál (napr. v rámci výskumu korešpondencie, sociálnych hnutí, rodinných vzťahov či hospodárskych dejín), sa stala hlavnou motiváciou pre zostavenie monografie s názvom *Handbuch Historische Netzwerkforschung: Grundlagen und Anwendungen*, ktorá vyšla v roku 2016 vo vydavateľstve LIT. Jej autorský kolektív, tvorený nemeckými a rakúskymi historikmi, sa ako prvý pokúsil ucelenejšie priblížiť tento nový prístup v historickom bádaní, ktorý získal označenie historický výskum sietí (nem. *historische Netzwerkforschung*, angl. *historical network research*).

Prácu tvoria okrem úvodu a príloh dve hlavné časti. Prvú teoretickú kapitolu otvára text od Christiana Nitschkeho predstavujúci historický exkurz do analýzy sociálnych sietí (Social network analysis, ďalej SNA), ktorá sa stala hlavnou inšpiráciou pre historický výskum sietí. Ide o bádateľskú stratégiu sociálnych vied, ktorá sa zaoberá štúdiom sociálnych javov z hľadiska vzťahov medzi aktérmi. O jej vývoji už dnes existujú klasické práce, preto autor zvolil formu náčrtu jej dôležitých medzníkov. Čitateľa oboznamuje s koreňmi SNA, ktoré zasadzujú do sociálnej psychológie pestovanej v 30. rokoch 20. storočia v USA, pričom zdôrazňuje najmä koncepciu sociometrie Jakoba Morena. Následne pozornosť upriamil na tzv. Manchesterskú školu, ktorá vychádzala z pojatia sociálnej štruktúry ako siete vzťahov, ktoré výskumník abstrahuje od zistiteľných činov indivíduí. Nitsche ďalej poukazuje na využívanie formálnych metód v sociálnych vedách. Osobitnú pozornosť venuje tzv. Harvardskej revolúcii a najmä Harrisovi C. Whitovi, ktorý obohatil skúmanie sociálnej štruktúry matematickým modelovaním. Ďalej predstavuje etapu inštitucionalizácie SNA a s ňou spojené snahy o vypracovanie jednotnej metodologickej základne, ktoré však neboli úspešné.

Na Nitschkeho nadväzuje príspevok od Martena Düringa a Florianu Kerschbaumera, v ktorom poukazujú, že síce historický výskum sietí je novo sa formujúci bádateľský prístup, ale viaceré esenciálne elementy samotnej SNA, z ktorej vychádza, nepredstavujú pre historikov až také novum. Napríklad terminológiu, konkrétne pojem *sieť*, historici používajú už dlhšie obdobie, i keď len metaforicky, a to napr. na vyjadrenie komplexnej množiny vzájomných vzťahov. Aj formalizácia dát, ktorá patrí medzi ďalšiu hlavnú zložku SNA, sa stala v minulosti predmetom nejednej diskusie v historickej obci. Podľa autorov pri tomto druhu prístupu k historickej realite nemôže byť cieľom iba jednoduchá kvantifikácia údajov, ale získanie nových poznatkov, ktoré nesmú zostať bez náležitej interpretácie. Nakoniec upozorňujú, že dokonca aj vizualizácia, ktorá je rovnako jednou z charakteristických postupov v SNA, má v histórii určitú tradíciu. Samozrejme, autori nemajú na mysli prácu s grafickým softvérom, ktorá dnes asi väčšine napadne, ale narážajú na tabuľky, schémy či grafy, ktorými historici de facto dodnes často sprostredkovávajú výsledky svojej práce.

Hoci dnes ešte historický výskum sietí nepredstavuje etablovaný prístup v historickej vede, má už položený určitý základ, ktorý predstavuje Matthias Bixler, a to na príklade Nemecka. Za priekopníka v tejto oblasti považuje historika Wolfganga Reinharda, ktorý už v 70. rokoch 20. storočia rozpoznal potenciál viacerých metód uplatňovaných vo výskumoch sietí v sociálnych vedách, ktoré sa v danom období rozvíjali v anglosaskom prostredí. Nielenže ich predstavil nemecky hovoriacemu čitateľovi, ale snažil sa ich zužitkovať aj vo svojich výskumoch, čím načrtnol ďalšiu perspektívu skúmania dejinných javov (tzv. *Verflechtungsanalyse*). V druhej časti svojho textu Bixler dáva do pozornosti Bielefeldskú školu, ktorá pri svojom teoretickom a metodologickom importe zo sociálnych vied neprehliadla SNA, a približuje jej snahy o využitie tohto prístupu vo svojich bádaniach.

Spôsoby, akými historici doteraz uchopovali koncepty sociálnej siete a uplatňovali SNA, sa snažil kategorizovať Christian Marx. Podľa neho možno z pohľadu využívania metód charakterizovať dve skupiny bádateľov. Do prvej patria tí, ktorí sa inšpirovali len pojmoslovím, ako je napr. sociálna sieť či sieťovanie. Druhá časť sa už snažila uplatňovať vo svojich výskumoch aj samotné metódy SNA a pracovať s rôznymi softvérmi, ktoré pomáhajú analyzovať údaje získané z archiválií. Z obsahového hľadiska Marx vyčlenil štyri okruhy, ktorým sa dodnes venuje najväčšia pozornosť. Podľa neho ide o oblasť náboženstva a kultúry, rodiny a príbuzenstva, politických vzťahov a nakoniec oblasť ekonomickej spolupráce. Zároveň však priznáva, že tematická, geografická, časová, ale i metodologická heterogénnosť v tejto oblasti skúmania je rozmanitá v takej miere, že sťažuje podrobnejšiu kategorizáciu.

Druhá časť knihy prechádza z teórie ku konkrétnym aplikáciám metodologických či teoretických konceptov SNA v historickom výskume. Robert Gramsch sa ako jediný venoval konkrétnej historickej epoche - stredoveku. Autor upozorňuje, že v tejto málo inštitucionálnej dobe hrali medziľudské vzťahy dôležitú úlohu - sieť príbuzných, priateľov či dôverníkov mala pre človeka priam existenciálny charakter, preto historický výskum sietí by mal byť pre medievalistiku veľmi perspektívny. Na druhej strane ho však často znemožňuje charakter archiválií z tohto obdobia. Gramsch vo svojom texte predstavuje tri oblasti, v ktorých sa podľa neho so zreteľom na pramene javí historický výskum sietí najslubnejšie. Medzi ne zaraďuje genealógiu, výskum politických dejín vrcholného a neskorého stredoveku a problematiku duchovných a vzdelaných elít neskorého stredoveku.

Úskalía uplatňovania metód SNA na pramenný materiál, ktorý Gramsch čiastočne naznačil, hlbšie rozoberá text od Matthiasa Bixlera a Daniela Reupkeho. Výskumníci využívajúci SNA sa zaoberajú problémami súčasnosti, preto majú k dispozícii širokú škálu nástrojov pre získanie omnoho komplexnejších dát, ako sú napríklad rozhovory

alebo dotazníky. Historici sú však v tomto smere limitovaní. Materiály, z ktorých čerpajú informácie, sa vo väčšine prípadov vyznačujú fragmentárnosťou, niekedy dokonca aj protichodnosťou. Autori poukazujú, že nie je možné v plnom rozsahu uplatniť v historickom výskume metódy vychádzajúce z SNA. Podľa nich práve kvôli špecifikom archívneho materiálu každej dejinnej etapy musia historici hľadať ďalšie stratégie k preklenutiu tohto problému. K problematike využívania formálnych metód na historický materiál sa v poslednom príspevku tejto knihy vracia aj Martin Stark, ktorý danú tému dopĺňa ďalšími postrehmi.

Ulrich Eumann a Katja Mayer sa vo svojich textoch venovali vizualizácii, pričom zdôrazňujú jej viaceré prínosy pre historické bádanie. Eumann na príkladoch z vlastného výskumu demonštruje, že vizualizácia nemusí predstavovať len prílohu, ktorá pomáha čitateľovi lepšie pochopiť text, ale môže slúžiť aj samotnému historikovi pri heuristickej činnosti. Dnešná technológia umožňuje vytvárať veľké informačné databázy, prostredníctvom ktorých je možno vizualizačnými postupmi mapovať vzťahy napr. k jednotlivými osobám, spolkom alebo mestám, a to v rámci určitého geografického či časového vymedzenia. Tým je možno potvrdiť alebo vyvrátiť už existujúce tvrdenia, ale aj zachytiť javy, ktoré nie sú postihnuteľné tradičnými metódami historickej vedy, a získať teda nové poznatky. Mayer predstavuje technické a konceptuálne paradigmy zobrazovania sietí a rovnako dochádza k záveru o dôležitosti vnímania vizualizácie aj ako analytického nástroja.

Nakoniec v prílohe knihy sa nachádza diagram, ktorý by mal poskytnúť pomoc historikovi pri tom, či teórie a metódy historického výskumu sietí môžu byť potencionálne prínosné v jeho vlastnom bádateľskom zameraní, stručný prehľad súčasných softvérových nástrojov na analýzu a vizualizáciu dát, bibliografia doteraz vydaných prác k tejto téme a medailóny autorského kolektívu.

Kniha predstavuje zaujímavé čítanie o tom, ako v posledných dvoch desaťročiach do historického myslenia prenikli teórie o sociálnych sieťach, ktoré zároveň podnietili historikov k intenzívnejšiemu využívaniu digitálnych metód. Až nasledujúce roky ukážu, či pôjde o stúpajúci trend, či sa historickému výskumu sietí podarí etablovať a či sa naozaj po kultúrnom alebo jazykovom obrate bude v historickej vede hovoriť aj o „*network turn*“, ako už dnes niektorí predpovedajú.

Zuzana Kudzbelová

SACHSLEHNER, Johannes: *Wiedeň 1683 : Rok, ktorý zdecydovať o losach Európy*. Kraków – Znak Horyzont, 2018, 416 s. [originálne vydanie: *Wien anno 1683 : Ein europäisches Schicksalsjahr*. Wien – Graz – Klagenfurt : Styria Verlag 2015] ISBN 978-83-240-5473-2

Napriek faktu, že o udalostiach spojených s obliehaním Viedne osmanským vojskom v roku 1683 už vyšlo množstvo vedeckých i populárno-náučných prác, ako aj edícií prameňov – s publikačným vyvrcholením v roku 1983 pri 300-tom výročí pamätnej bitky – stále sa objavujú – a sú aj čitateľmi vítané – nové publikácie. Jednou z posledných publikácií publikovaných v Rakúsku na túto tému je kniha s názvom *Wien anno 1683 : Ein europäisches Schicksalsjahr*, ktorá vyšla v roku 2015. Jej autor, germanista a historik Johannes Sachslehner (narodený v roku 1957) je u našich susedov pomerne známou osobnosťou, pretože sa často objavuje aj ako popularizátor dejín Rakúska na televíznych obrazovkách v dokumentárnych filmoch štátnej televízie ORF. Hoci autor prednáša aj na Viedenskej univerzite, je skôr autorom početných populárno-náučných monografií, ktoré vydáva najmä renomované vydavateľstvo Styria. Sachslehnerov tematický záber je značne široký. Medzi ním napísanými titulmi nájdeme knihy venované dejinám Viedne, sprievodcov po viedenských pamiatkach a historicky viac či menej významných miestach, ale aj knihy o zániku habsburskej monarchie, prípadne biografie nacistických pohlavárov rakúskeho pôvodu. Je trochu prekvapujúce, že jeho knihy neboli zatiaľ preložené do slovenského alebo českého jazyka, niekoľko prekladov však vyšlo v poľskom jazyku (dve knihy o dejinách Viedne a jej kultúre, ako aj biografia rakúskeho nacistu Odila Globocnika). Poslednou v Poľsku vydanou knihou je práve opis obliehania Viedne osmanskou armádou v letných mesiacoch roku 1683.

Kniha je netradičná najmä svojou štruktúrou a prístupom autora k vykresleniu známej dejinnej udalosti. Štruktúra knihy pripomína kalendár alebo denník, je teda delená do 12-tich kapitol

s názvami mesiacov roka a ďalej na jednotlivé dni. Zaujímavé je, že každá kapitola sa začína krátkym opisom klímy a odporúčaných poľnohospodárskych aktivít, ktoré sú prebrané z dobového nemeckého kalendára na rok 1683! Autor približuje prípravy na obliehanie Viedne a následný jeho priebeh skutočne deň po dni, pričom sa snaží ku každému jednému dňu vpísať aspoň niekoľko riadkov zaujímavých informácií. Tieto majú rôznu výpovednú hodnotu a týkajú sa ako záležitostí vysokej politiky a diplomacie, vojenských príprav na stret cisárskej a osmanskej armády, problémov s výberom vojnových daní a s presunmi armád, ale pomerne často autor obracia svoju pozornosť aj k viac či menej detailným opisom každodenného života a činností obyvateľov Viedne v období pred, počas a po ukončení obliehania (ktoré trvalo dva mesiace od polovice júla do 12. septembra 1683). Čitateľ sa tak vo veľmi príťažlivej podobe dozvie detaily ako o správe mesta, o jeho zásobovaní, o náboženských rituáloch, tak aj o dnes už dávno zabudnutých zvykoch a zábavách, čím autor podkrýva aj dobovú mentalitu ľudí 17. storočia.

Najviac detailov autor samozrejme prezentuje v opise vojenského priebehu sledovanej dejinnej udalosti, ale vďaka použitiu ľahšieho popularizačného štýlu rozprávania sa zmienky o presunoch osmanskej armády, detaily o zabezpečení obrany Viedne alebo priblíženie mechanizmov velenia a stratégie v armáde cisára Leopolda I. čítajú ako napínavý, dramaticky sa stupňujúci príbeh s neistým koncom.

Druhou netradičnou charakteristikou knihy je autorov prístup k prezentovaniu týchto faktov. Sachslehner nepopisuje pomerne známe udalosti a súvislosti suchopárnym faktografickým štýlom, ako je tomu v iných dielach, ale práve naopak – veľmi často siaha po dobových prameňoch, ktoré často necháva rozprávať za seba. Ide o priame citáty alebo parafrázy z depeší a hlásení veliteľov oboch armád, z oficiálnych správ krajinských hodnostárov a úradníkov, zo záznamov mestských rád a cirkevných inštitúcií, ale často najmä zo spomienkových textov,

denníkov a korešpondencie ľudí rôzneho vzdelania, profesie a sociálneho statusu, od cisára Leopolda I. po farárov malých obcí, vyplienených a vyvraždených Osmanmi. Niekedy sú to kratšie výňatky, častejšie však prerozprávané viacstranové pasáže, v ktorých sa akoby „hmatateľnejšie“ prejavujú emócie strachu, paniky, nádeje, beznádeje, a napokon hrôzy z osmanského teroru, ktorému boli vystavení najmä obyvatelia v okolí Viedne. Vhodný výber a „dávkovanie“ citátov z prameňov stupňuje u čitateľa napätie ako v dobre napísanom románe. Emotívny je napríklad príbeh anabázy obyčajného rotmajstra Claudia Angela di Martelliho, ktorý prežil hrôzy tureckého zajatia, alebo opis vyvraždenia obyvateľov mestečka Perchtoldsdorf, ležiaceho pod Viedňou, ktorý zanechal jeden z mála preživších obyvateľov Wenceslaus Frey.

Práve snaha priblížiť veľkú dejinnú udalosť z perspektívy jej dobových aktérov a divákov je najväčším kladom tejto publikácie. Autor využíva známe i menej známe dobové pramene, niektoré doteraz ani neboli publikované a sú ukryté v rakúskych archívoch. Pre historika skúmajúceho habsbursko-osmanské vojny 17. storočia môžu byť zmienky o nich zaujímavé, pretože sa nevyskytujú v inej odbornej literatúre (napríklad anglofónnej).

Opisy udalostí spojených s obliehaním Viedne deň po dni autor vhodne dopĺňa o krátke portréty menej známych aktérov tejto udalosti – napríklad vojvodu Karola V. Leopolda Lotrinského alebo fortifikačného inžiniera Georga Rimplera. Portréty cisára Leopolda I. alebo poľského kráľa Jána III. Sobieskeho v texte absentujú, ale v jednotlivých „denných“ záznamoch sa ich aktivity i pohľady na udalosti, ktorých boli aktérmi, často objavujú. Slovenského čitateľa milo prekvapí, že značný priestor dostali aj postavy uhorských dejín, napríklad Imrich Thököly alebo Štefan II. Koháry, prípadne že autor venuje čiastočnú pozornosť udalostiam na uhorskej pôde (tvrdé prenasledovanie protestantov ako jeden z dôvodov výbuchu Thökölyho povstania a jeho spojenectva s Osmanskou ríšou, náhle zrušenie

obliehania Nových Zámkov cisárskymi oddielmi, jesenné vojenské udalosti nad Dunajom a pod.).

Nie celkom pochopiteľný je fakt, že autor do textu začlenil aj niektoré kuriózne informácie zo západoeurópskych, či dokonca globálnych, dejín. Zmienky o pripravovanom sprisahaní proti kráľovi Karolovi II. Stuartovi (s. 63), o konflikte medzi pirátmi v Karibiku (na s. 111) alebo dlhá pasáž o založení prvých kvakerských osád v Pensylvánii (s. 141 – 144) podľa mojej mienky nemajú žiadnu úzku spojitosť s udalosťami pri Viedni v roku 1683 a ich vloženie do textu pôsobí násilne a mierne rušivo.

Text knihy ešte dopĺňa krátky slovník odborných termínov (najmä vojenských), menný zoznam úradníkov mestskej rady Viedne k roku 1683, zoznam dobových panovníkov jednotlivých európskych krajín a napokon zoznam ilustrácií. Sedemstranový zoznam použitých zdrojov obsahuje najmä staršie i novšie diela k dejinám habsbursko-osmanského konfliktu a tiež početné edované pramene, najmä rakúskej a poľskej proveniencie (tie Sachslehner pozná vďaka dlhšiemu pobytu na Jagelovskej univerzite v Krakove). Autor pravdepodobne pre neznalosť jazyka nepracoval s novšou maďarskou odbornou literatúrou, ktorá je však orientovaná skôr na osobnosť a aktivity Imricha Thökölyho počas ním vedeného protihabsburského povstania v 80-tych rokoch 17. storočia. Zo slovenských „turkológov“ sa v bibliografii mihne aj meno Vojtecha Kopčana. Kniha je obohatená o množstvo vhodných ilustrácií, či už sú to čierne-biele reprodukcie zbraní, plánov, vedút alebo grafických portrétov priamo na jednotlivých stranách v texte alebo farebné portréty vojenských veliteľov a panovníkov v prílohe. Ilustrácie sú doplnené o viac či menej detailné popisy, pri grafikách a reprodukciách z prameňov nechýba ani odkaz na zdroj. Pokiaľ je možné vyjadriť sa k úrovni prekladu (prekladateľom bol Ľukasz Kuć), zdá sa byť kvalitný, čo konštatujem nielen na základe zachovania archaického znenia dobových citátov (vďaka použitiu poľských archaizmov a pôvodnej „barokovej“ štylistiky), ale aj na

základe faktu, že všetky geografické lokality z územia Slovenska a Maďarska sú písané so správnou diakritikou.

Na záver môžem konštatovať, že prerozprávanie udalostí týkajúcich sa obliehania Viedne osmanským vojskom v roku 1683 tým spôsobom a formou, akými to urobil Johannes Sachslehner v jeho monografii, je historiograficky prínosné a čitateľsky veľmi atraktívne. Najväčším prínosom knihy je fakt, že približuje známu dejinnú udalosť prostredníctvom početných dobových prameňov, čím do veľkej miery odhaľuje aj mentálny svet a každodennosť ľudí éry vrcholného baroka. Jej prípadný slovenský preklad by podľa mojej mienky vhodne doplnil monografiu britského historika Andrewa Wheatcrofta s názvom *Nepriateľ pred bránami : Habsburgovci, Osmanská ríša a bitka o Európu* (Bratislava : Slovart, 2010), ktorá podáva podrobný faktografický opis obliehania Viedne s dôrazom na detailné objasnenie diplomaticko-politických a vojenských udalostí, vrcholiacich porážkou Osmanov dňa 12. septembra 1683 pred hradbami Viedne.

Patrik Kunec

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Fotografia na obálke: Banská Štiavnica - výstavba a rekonštrukcia stavebných pamiatok, 1972. Zdroj: TASR/T. Babjak.

Názov: Acta historica Neosoliensia 21-1/2018

Náklad: 120 ks.

Rozsah: 110 strán

Vydanie: prvé

Formát: A5

Návrh obálky: Róbert Malček

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici

Tlač: EQUILIBRIA s.r.o.

Rok vydania: 2018

EV 5543/17

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

ISSN 1336-9148